

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-8/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.

Tahrir hayati:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdaxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.

Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durдона Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№8/3 (117), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 124 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA TARIX FANLARI

Abdig‘apparov O.A. Zarafshon qoraqalpoqlarining moddiy madaniyatidagi o‘zgarishlar xususida	5
Abdulloev Sh.A. Yangi O‘zbekistonda oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda iqtidorli talabalarni rag‘batlantirish borasida amalga oshirilgan tadbirlar	7
Abduvohidov D.N. Samarqand viloyatidagi pravoslav cherkovlari qurilishi tarixi	11
Amirkulov J.B. Turkiston havaskor arxeologlar to‘garagining o‘lka tarixiy va arxeologik yodgorliklarini o‘rganish va saqlash borasidagi sayi harakatlari	14
Bekmirzayev R.B. Farg‘ona vodiysi zamonaviy millatlararo munosabatlariga yangicha etno-antropologik yondashuv	17
Danabekov A.S., Toshturov Sh. “Alash” partiyasining yaratilishi va xalq ziyolilari	22
G‘aniyev A.A. Diskriminatsiya va uning shaxs psixologiyasiga ta’siri: o‘zbek immigrantlari misolida	25
Matkarimova N.M. “Alpomish” dostonida beshik to‘yi va sunnat to‘yi bilan bog‘liq marosim va urf-odatlarining ifodalanishi	27
Matkarimova N.M. Xorazm vohasi beshik to‘ylaridagi an‘ana va urf-odatlar ma’naviy qadriyat sifatida	30
Norbo‘tayeva G.A. Maktabgacha ta’lim muassasalarining mustaqillikning dastlabki yillaridagi ahvoli	34
Ochildiyev L.N. 2017-2021-yillarda Qashqadaryo vohasida ziyorat turizmining rivojlantirilishi	36
Razzaqov J.N. Xiva xonligining Britaniya imperiyasi bilan siyosiy–iqtisodiy aloqalari manbashunosligi	39
Rustamov I. “O‘zbekistonning eng yangi tarixi” fanini o‘qitishning ayrim jihatlarini haqida	42
Tillayev D.O. Xonlikda toshbosmada chop qilingan ilk asarlar	44
Tillayev D.O. Xiva xonligida matbaachilik tarixidan	47
Tugalov B.B., Ummatov S.Q. Yozma manbalarda baqtriya arixining aks etishi xususida	50
Tursunova D.B. Milliy hunarmandchilik sohalarida xotin-qizlar ishtiroki	52
Xamraqulova Sh.Sh., Temirov Sh.M. XX asr boshlarida Germaniyadagi o‘zbek muhojirlarining kasbiy faoliyatlari tarixidan	55
Xudayberdiyeva N.A. Jismoniy tarbiya va sport sohasida ayollar o‘rtasida ommaviy sportni rivojlantirish	58
Адилов Ф.А. Ўзбек кино санъатининг ривожланишида грузия киноижодкорларининг ўрни	62
Алланазаров М.М. Бутунбухоро марказий инқилобий кўмитаси ва жойларда ревкомларнинг тузилиши	65
Канатова А.К. Степные племена и народы Приаралья в XI - начале XIII вв	68
Канатова А.К. Концепция академика С.К.Камалова об этногенезе каракалпаков	71
Кудайбергенов С. Ш. Марказий Осиё коммуникация тизимида Жанубий Оролбўйининг тутган ўрни	73
Мадаминов О.З. Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий соҳаларида амалга оширилаётган кенг миқёсли ислоҳотлар ҳамда мамлакатимизнинг янгиланган, очиқ ва прагматик ташқи сиёсати	78
Маткаримова Н.М. Халфачилик санъатининг ўзига хослиги ва маънавий асослари	82
Маткаримова Н.М. Халфачиликнинг ўзига хос хусусиятлари: ижро ва ижод жараёнларининг ўзаро муносабати	85
Сулайманова С.Б., Жумаева И. Фарбий Турк хоқонлиги даврида самарканд тангалари	88
Шоназаров А.А. “Сахиул Бухорий”нинг замонлар оша сақланиши ва тарқалишида насафлик ровийларнинг хизматлари	92

PEDAGOGIKA FANLARI

Abdurakhimova N.B. Refining methodologies to foster communicative competence in 8 th and 9 th grade (non-native) students	95
Gafforova I. The importance of correct pronunciation in the formation of pronunciation skills	99

Mambetkarimov B. Enhancing learner autonomy through digital resources	102
Mengliyev Sh.A., Jo'rayeva Z.Q. Masofali ta'limdan foydalanishda elektron darslikning o'rni	104
Muhitdinova D.A., Egamberdiyeva N.M. Oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlikning sabablari	107
Po'latova N.B. Ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitishning mazmuni va mohiyati	109
Rakhmatullaeva N.N. The importance of communication skills in english language education	112
Rakhmatullaeva N.N. Enhancing communication and speaking skills through english pronunciation practice	115
Suvankulova M.B. Improving the method of forming information and communication competence in future English language teachers' professional preparation	117
Шавилова Н.С. Принцип ситуативности в отборе и организации языкового материала на уроках русского языка	120

TARIX FANLARI

UO'K 93/94

**ZARAFSHON QORAQALPOQLARINING MODDIY MADANIYATIDAGI
O'ZGARISHLAR XUSUSIDA***O.A. Abdig'apparov, o'qituvchi, Jizzax davlat universiteti, Jizzax*

Annotatsiya. Mazkur maqolada muallifning Zarafshon hududi qoraqalpoqlarining moddiy madaniyatidagi o'zgarishlar haqidagi fikr-mulohazalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: etnos, Zarafshon hududi qoraqalpoqlari, urf-odat, beshik, marosimlar

Аннотация. В данной статье изложено мнение автора об изменениях материальной культуры каракалпаков Зарафшанского региона.

Ключевые слова: этнос, каракалпаки Зарафшанского региона, традиция, колыбель, обряды

Abstract. This article describes the author's opinion about the changes in the material culture of Karakalpaks of the Zarafshan region.

Keywords: ethnos, Karakalpaks of Zarafshan region, tradition, cradle, rituals

Hozirgi Markaziy Osiyo hududlarida bo'lib o'tgan tarixiy-madaniy jarayonlar, ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishlar, turli davrlarda xalq farovonligi va taraqqiyotini ko'zlab o'tkazilgan ko'plab islohotlar, shuningdek, yuksalish va inqiroz holatlari mintaqaning serqirra va rang-barang tarixidan dalolat beradi. Zero, haqqoniy yozilgan tarixni o'rganish va o'qitish shuning uchun ham kerakki, u soxta tarixiy tushuncha va tarixiy xotirasizlikka barham beradi. Tarixni mukammal bilish, uning mazmun va mohiyati, falsafasini teran anglash millat uchun yuksak fazilat hisoblanadi.

Bizga ma'lumki, XIX-asrning oxirlariga kelib Zarafshon hududi qoraqalpoqlarining ijtimoiy-maishiy hayotida ham o'zgarishlar sodir bo'ldi. O'rganilayotgan davrda qoraqalpoqlarning an'anaviy turar joylari, taomlari va kiyim-kechaklarida an'anaviylik saqlanib qolishi bilan birga, ushbu sohada transformatsiya jarayonlarining jadallashganligi ko'zga tashlanadi. Zarafshon hududi qoraqalpoqlarining an'anaviy uy-joylari boshqa chorvador etnoslar kabi asosan vaqtinchalik turdagi o'tovlardan iborat bo'lgan. Qoraqalpoqlarning an'anaviy uylari, xususan, vaqtinchalik turar joy – o'tov ("qora uy"), kapalari o'zining tuzilishi hamda qurilishidagi materiallar, tashqi va ichki jihozlanishi bilan qo'shni yarimo'troq elatlarning o'tovlari ("qora uy")dan bir qator jihatlari bilan farq qilganligi tadqiqotlarda o'z aksini topgan[1]. Zarafshon hududi qoraqalpoqlarining boshqa chorvador xalqlarda bo'lgani kabi vaqtinchalik uy-joylardan doimiy turdagi uy-joylarga o'tishi bir necha o'n yillarni o'z ichiga olib, evolyutsion tarzda "o'tov" – "kapa" – "yerto'la" – "paxsa devorli uy" tizimida yuz bergan. Bunday jarayon eng avvalo, aholi ijtimoiy-iqtisodiy holati hamda tabiiy shart-sharoit omillari bilan bog'liq holda kechgan. Ularning doimiy uy-joylari o'troq o'zbeklar va boshqa xalqlar ta'sirida shakllangan bo'lib, vaqt o'tishi bilan tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi (interyeri) o'zgarib bordi. Bunda o'troq aholi manzilgohlari bilan birxillashuv, ya'ni unifikatsiyalashuv yuz bera boshladi. Etnointegratsiya namoyon bo'lgan moddiy madaniyatning yana bir sohasi– an'anaviy taomlar bo'lib, voha qoraqalpoqlarining an'anaviy taomlari etnolokal va etnohududiy xususiyatlarning yig'indisidan tashkil topgan.. Ularning an'anaviy oziq-ovqatlari xo'jalik yo'nalishidan kelib chiqib, asosan, sutli va go'shtli taomlardan iborat bo'lgan. Qoraqalpoq xalq naqlarida: "Uch oy sut, uch oy qovun, uch oy oshqovoq, uch oy baliq" ("Ush ay, sauyym, ush ay кауым, ush ay kabagym, ush ay shabagym") bo'lsa, och qolmaymiz, deb hisoblaydilar. Shuning uchun ham ularning taomnomasida sut, oshqovoq, qovun va baliq mahsulotlari asosiy o'rinni egallaydi.

Voha qoraqalpoqlari an'anaviy taomnomasini baliq sho'rva, qozon non, xamir osh, kulchatoy, go'ja, bo'g'irsoq, qatlama, beshbarmoq, zog'ora kulcha, norin, jo'xori osh, jo'xori kulcha, qotirma non, sholg'omli ovqat, o'rama, shilpildoq, xasip kabilar tashkil etadi. Zarafshon hududi qoraqalpoqlarini an'anaviy taomlari ham bir qator etnomadaniy omillar ta'sirida o'zgarishlarga uchradi. Ushbu o'zgarishlar ularning turmush tarzi va xo'jaligidagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda

kechdi. Etnoslararo xo'jalik-madaniy aloqalar qoraqalpoqlarning milliy kiyimlarida ham o'z aksini topgan. Ma'lumki, qoraqalpoqlarning kiyimlari XIX asr oxirlarida voha hududidagi barcha etnoslar kabi umumiy o'xshashlik asosida yagona bichim va shaklga kira boshladi[2]

Elshunos U.Abdullayev bu xususda quyidagilarni ta'kidlab o'tgan: "O'rta Osiyo xalqlarining milliy kiyimlari shu darajada bir-biriga qorishib ketganki, ayrim kiyimlar va kiyim elementlarini kimdan-kimga o'tganligini aniqlash juda mushkul"[3]. Ayni vaqtda, qoraqalpoqlarning an'anaviy kiyimlari mahalliy etnik jihatdan ko'pchilikni tashkil etuvchi o'zbek va tojiklardan farqli o'laroq, ba'zi bir milliy va etnik xususiyatlarini saqlab qolgan edi. Ushbu etnik xususiyatlar asosan, ularning bosh kiyimlari, kiyim bezaklarida, mato to'qishdagi xom-ashyoga, ishlab chiqarish qurollariga, ustalarning mahoratiga va qaysidir ma'noda u yoki bu kiyimlarini afzal ko'rishlarida ko'proq namoyon bo'lar edi. Har bir xalqning boshqa bir xalqdan ajratib turuvchi muhim etnografik belgilaridan biri uning marosimlaridir[4]. Qoraqalpoqlarning farzand tug'ilishi bilan bog'liq urf-odat va marosimlari O'rta Osiyo xalqlari bilan umumiylikka ega. Ayni vaqtda, voha muhitida qator o'ziga xoslik va lokal jihatlarni ham saqlab qolgan. Zarafshon hududi qoraqalpoqlarida ham bolani birinchi marta beshikka belashda odatda kekxa, serfarzand va uvali-juvali momolar tomonidan amalga oshirilgan. Beshik ostiga maxsus yopilgan kulcha non va qalampir qo'yanlar. Beshikka belash vaqtida "alashlash" marosimini o'tkazilgan. Unda beshikning latta qiyqimlari tutatilib, "olas-olas dardi baloingdan xalos" deb chaqaloqqa ziyon keltirishi mumkin bo'lgan xastalik va dardu balolarni haydaganlar. Bizga ma'lumki, qoraqalpoqlarda ham o'ziga xos oila, uning tuzilishi, oiladagi o'zaro munosabatlar, an'anaviy nikoh turlari: "ekzogam", "endogam"[5], "levirat" [6], "sororat" [7] kabi nikoh turlari asrlar davomida saqlanib qolgan.

Zarafshon hududi qoraqalpoqlarida "beshikdan unashtiruv"[8] udumi mavjud bo'lgan. Bu udum Zarafshon qoraqalpoqlarda "aqalay quda tusu" [9] deb atalgan. Bundan tashqari voha qoraqalpoq to'y marosimlarida yuz ochdi ("bet ashar"), yo'l to'suv ("jol tosuv"), "kuyeuuleu", sog'im ("sog'im"), idish qaytdi ("idish qaytti"), kelin tushdi ("kelin tushdi") kabi bir necha urf-odatlari bo'lgan. Mahalliy o'zbeklar bilan quda-andachilik XX- asrning 70-80- yillaridan avj ola boshlagan. Zarafshon hududi qoraqalpoqlarida ham boshqa xalqlardagi kabi islomgacha bo'lgan diniy e'tiqodlar bilan bog'liq ishonch va tasavvurlar an'anaviy turmush tarzida sezilarli o'rin tutgan. Chunonchi, "jin", "farishta", "avliyo", "alvasti" kabi g'ayridunyoviy narsalarga ishonish keng ommalashgan.

Zarafshon hududi qoraqalpoqlari etnik guruhlarining dehqonchilikka o'tish jarayoni ular joylashgan hududlardagi chorva uchun yaylov va o'tloq maydonlarining keskin qisqarishi bilan bevosita bog'liq holda kechgan.[10] Boz ustiga vodiydagi tig'iz etnomadaniy aloqalar, etnoslararo faol integratsiya va assimilyatsiya jarayonlari barcha azaliy chorvador xalqlarning o'troqlashuviga va dehqonchilikning yanada rivojlanishiga olib keldi. Qoraqalpoqlar dastlab, daryo va ko'llar bo'yidagi botqoq yerlarni qamish va butalardan tozalab, dehqonchilik qila boshlaganlar. Vohadagi yirik ko'llardan qoraqalpoqlar ariq chiqarib, o'zegin maydonlarini sug'organliklari haqida manba va tadqiqotlarda ko'plab ma'lumotlar uchraydi.[11]

XIX asrning oxirlaridan Zarafshon hududi qoraqalpoqlari dehqonchilik yetakchi xo'jalik tarmog'iga aylana boshlaganligini statistik ma'lumotlar tasdiqlaydi.

Qoraqalpoqlar o'z yashash joylarining tabiiy iqlim sharoitidan, ekin maydonlarining tabiiy tanlanish holatidan hamda tuproqning tarkibiy tuzilishidan kelib chiqib, dehqonchilikning ayrim turlari bo'yicha ixtisoslasha borganlar. Chunonchi, Zarafshon hududi qoraqalpoqlari hududi tuprog'ining tarkibi xalq orasida "qattiq kesakli" deb atalib, yeri qattiq bo'lganligi bois asosan, poliz ekinlari yetishtirish bilan shug'ullanganlar. Albatta, Zarafshon hududi qoraqalpoqlarining dehqonchilikda ekin maydonlari va turlari kengayib, yillar davomida rivojlanib borgan.

Asta – sekin qoraqalpoqlar ham poliz ekinlaridan tashqari boshqa turdagi ekinlarni yetishtira boshlaganlar. Masalan, XX asrning 60-70 yillarida ayrim qoraqalpoq qishloqlarida sholi hamda qovun-tarvuz ekilgan.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoqlarining vaqtinchalik uy-joylardan doimiy turdagi uy-joylarga o'tishi bir necha o'n yillarni o'z ichiga olib, evolyutsion tarzda yuz bergan. Bu holat eng avvalo, aholining ijtimoiy-iqtisodiy holati hamda tabiiy shart-sharoit omillari bilan bog'liq. Bundan ko'rinadiki, qoraqalpoqlarning doimiy uy-joylari o'troq o'zbeklar va boshqa xalqlar ta'sirida

shakllangan bo'lib, vaqt o'tishi bilan tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi (interyeri) o'zgarib borgan, o'troq aholi manzilgohlari bilan birxillashuv, ya'ni unifikatsiyalashuv yuz bera boshlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жданлц Т.А., Камалов С.К. Этнография каракалпаков XIX – начало XX века (материалы исследования). Ташкент: “Фан”, 1980.
2. <https://cubeleninka.ru> > article>traditsion... Kurbonova Z. I. Tradisionnyy mujskoy kostyum karakalpakov. Statya 2016 y.
3. Abdullayev A. S. Farg'ona vohasida etnoslararo jarayonlar (XIX – XX- boshlari).
4. Ashirov A.A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. Toshkent . 2007
5. “Ekzogam” — (bir urug' yoki jamoaga mansub a'zolar orasida nikohning ta'qiqlanishi. Tashqi, aralash nikoh). “Endogam” — (qarindosh- urug'lar o'rtasidagi nikoh. Bir urug' ichidagi nikoh, ichki nikoh). Ushbu terminlar ibtidoiy jamoa, oila-nikoh munosabatlari bo'yicha shotland tadqiqotchisi Jon Fergyson Mak-Lennan tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan.
6. Levirat – Beva qolgan ayolni vafot etgan erining aka yoki ukasiga turmushga chiqishi (lot. “levir” – erining ukasi), (qozoqlarda emengerlik). <https://ru.m.wikipedia.org>
7. Sororat – vafot etgan ayolining singlisiga uylanish (lot. “soror” — singil) <https://ru.m.wikipedia.org>
8. Наливкин В.П., Наливкина В.М. Очерк быт женщины
9. Толстова Л.С. Каракалпаки Ферганской долины.
10. Назаров Ф.Записки о некоторых народах и землях Средней части Азии, – С..72;
11. Кушелевский В.Н. Материалы для медицинской географии...– С. 77-78; Толстова Л.С. Каракалпаки Ферганской долины... – С. 32-33.

UO'K 94

YANGI O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TAHSIL OLAYOTGAN IJTIMOY HIMOYAGA MUHTOJ HAMDA IQTIDORLI TALABALARNI RAG'BATLANTIRISH BORASIDA AMALGA OSHIRILGAN TADBIRLAR *Sh.A.Abdulloev, tayanch doktorant, Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand*

Annotatsiya. Yurtimizda 2016 yildan e'tiboran barcha sohalar qatori oliy ta'lim tizimini rivojlantirish borasida bir qator ishlar amalga oshirildi va salmoqli yutuqlar qo'lga kiritildi. Bu borada, ayniqsa oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda iqtidorli talabalarni rag'batlantirishga doir huquqiy asoslarining takomillashtirilishi muhim ahamiyatga ega. Keng ko'lamlari yaratilgan ushbu imkoniyatlarni tahlil qilish va uning natijalari haqida jamoatchilikka ma'lumot berish bugungi kunning dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: “Ta'lim to'g'risida”gi yangi tahrirdagi qonun, oliy ta'lim bilan qamrab olish ko'rsatkichi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 17-sentyabrdagi 585-sonli qarori, iqtidorli talabalar, ijtimoiy himoya, Yoshlar siyosati, imtiyozli ta'lim krediti, Prezident granti

Аннотация. Начиная с 2016 года в нашей стране была проведена широкомасштабная работа по развитию системы высшего образования во всех сферах и достигнуты значительные успехи. Важное значение в этом плане имеет совершенствование правовых основ стимулирования социально незащищенных и одаренных студентов, особенно обучающихся в высших учебных заведениях. Анализ этих возможностей, созданных в широком масштабе, и информирование общественности о его результатах – одна из актуальных задач на сегодняшний день.

Ключевые слова: Новая редакция Закона «Об образовании», индекс охвата высшим образованием, Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 17 сентября 2021 года №585, одаренные студенты, социальная защита, Молодежная политика, льготный образовательный кредит, Президентский грант

Abstract. Since 2016, large-scale work has been carried out on the development of the higher education system, among all areas, and significant achievements have been made in our country. In this regard, it is important to improve the legal framework for the promotion of students in need of social protection, especially those studying in higher education institutions, as well as gifted students. The analysis of these opportunities, which have been created in a wide range, and the provision of information to the public about its results, is one of the pressing issues of today.

Key words: *New version of the Law "On Education", higher education coverage index, Resolution No. 585 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated September 17, 2021, gifted students, social protection, Youth Policy, preferential education loan, Presidential grant.*

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng yoshlarga e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. "O'zbekiston aholisining qariyb yarmini yoshlar tashkil etganligi bois ularning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, ijodiy faoliyatga keng jalb etish, jamiyat taraqqiyotidagi ishtirokini ta'minlash – davlat strategiyasini asosini tashkil etadi". Shu boisdan hozirda yoshlarning kundalik hayotidagi muammolarni o'rganish va bartaraf etishga doir chora-tadbirlarni yanada takomillashtirish, qobiliyatlarini tadbirkorlik, innovatsiya va ilg'or texnologiyalarga yo'naltirish, bandlikni ta'minlash, bo'sh vaqtdan samarali foydalanishi uchun qulay sharoitlar yaratishga oid choralarni kuchaytirish, globallashtirish sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash yoshlarga oid milliy siyosatga aylandi. O'zbekiston Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2016-yildan buyon mamlakatdagi oliy o'quv yurtlari soni 77 tadan 212 taga ko'paygan. Xorij oliy ta'lim muassasalari filiallari ochilishi bilan qamrov 9 foizdan 47 foizga yetkazildi, talabalar soni esa 1 mln. 300 nafardan oshdi. "QS Osiyo universitetlari reytingi 2024" ro'yxatida 14 ta oliygoh "TOP-1000" universitetlar ro'yxatiga kiritildi. Biz oliy ta'lim tizimini yangi sifat bosqichiga ko'tarish, oliy o'quv yurtlari tizimini yanada rivojlantirish, sohadagi mavjud muammolarni bartaraf etish, pirovardida ilmfanning yirik o'choqlariga aylantirishga alohida e'tibor qaratamiz. Aholining oliy ta'lim bilan qamrab olinganlik darajasi muttasil oshirib boriladi. Ma'lumki, yaqin yaqinlargacha OTMLlarda tahsil olayotgan talabalar ta'lim muassasasining ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy hamda jamoat ishlaridagi har qanday faolligi yoki ijtimoiy holatidan qat'iy nazar faqatgina o'zlariga ajratilgan ma'lum miqdordagi har oylik stipendiya bilan ta'minlanar edi, xolos. Ularni qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmining mavjud emasligi ko'pgina iqtidorli talabalarni ta'lim muassasasi hayotida yanada faol bo'lish imkoniyatini cheklab qo'ygan edi. O'zbekiston taraqqiyotining yangi davrida ta'lim oluvchilarni ijtimoiy himoya qilish borasida 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning ahamiyatini e'tirof etish lozim. E'tiborli tomoni shundaki, mazkur qonunning 52-moddasi asosida respublika ta'lim tashkilotlarida tahsil oluvchilarning turli qo'shimcha imtiyozlardan foydalanishlari huquqiy jihatdan kafolatlandi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2020-yil 31-yanvarda "Oliy ta'lim muassasalari talabalariga to'lanadigan stipendiyalar miqdorlarini belgilash hamda stipendiyalar tayinlash va to'lash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 59-son qarorining qabul qilinishi natijasida iqtidorli va ijtimoiy himoyaga muhtoj talabalarni moddiy rag'batlantirish borasida muhim ahamiyatga ega bo'lgan huquqiy asos yaratildi. Ushbu qarorga ko'ra tegishli moliya yilida oliy ta'lim muassasalarida stipendiya to'lovlari uchun rejalashtirilgan byudjet mablag'lariga nisbatan 10 foiz hamda to'lov-kontrakt bo'yicha rejalashtirilgan tushumlarning 2 foiz miqdoridagi mablag'lar hisobiga Talabalarni rag'batlantirish jamg'armasi tashkil etildi (keyingi o'rinlarda Jamg'arma deb yuritiladi) hamda ushbu Jamg'arma mablag'lari hisobiga oliy ta'lim muassasasida davlat granti va to'lov-kontrakt asosida ta'lim olayotgan alohida iqtidorga ega, xalqaro, respublika va oliy ta'lim miqyosida o'tkazilgan fan olimpiadalari va sport musobaqalari g'oliblari, shuningdek, oliy ta'lim muassasasi kengashi tomonidan belgilangan mezonlarga muvofiq alohida hollarda (kasalligi yoki oila a'zolarining vafoti kabi) talabalarga bazaviy stipendiyaga nisbatan 10 baravargacha miqdorda bo'lgan bir martalik rag'batlantirish yoki moddiy yordam to'lovini joriy etish tizimi yo'lga qo'yildi. Soddaroq qilib aytadigan bo'lsak, 2020-yil 1-fevraldan boshlab alohida iqtidorga ega, xalqaro, respublika va oliy ta'lim miqyosida o'tkazilgan fan olimpiadalari va sport musobaqalari g'oliblari va jamoat ishlarida alohida faollik ko'rsatgan talabalar ham xuddi tashkilot yoki muassasa xodimi kabi bir martalik moddiy rag'batlantirish puli olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Shuningdek, ushbu qarorga 1-ilova sifatida tasdiqlangan "Oliy ta'lim muassasalari talabalariga stipendiyalar tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida Nizom"ning 5-6-boblarida keltirilgan qoidaga asosan, 1 va 2-guruh nogironligi bo'lgan hamda to'liq davlat ta'minotida bo'lgan yetim bolalar, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan

mahrum bo'lgan bolalar sirasiga kiruvchi talabalarga Jamg'arma mablag'lari hisobidan stipendiyaning bazaviy miqdoriga nisbatan 50 foiz yuqori (oshirilgan) miqdorlarda stipendiya to'lanishi tartibi joriy etildi. Respublika miqyosida 2022-yilda 799 nafar iqtidorli, jamoat ishlarida faol bo'lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj, oilaviy sharoiti og'ir, imkoniyati cheklanganligini inobatga olgan holda moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida 633 174 422 million so'm rag'batlantirish va moddiy yordam berildi. 2023-yilda 615 nafar iqtidorli, jamoat ishlarida faol bo'lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj, oilaviy sharoiti og'ir, imkoniyati cheklanganligini inobatga olgan holda moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida 361 176 552 million so'm rag'batlantirish va moddiy yordam berildi. Xuddi shu maqsadda 2023-2024-o'quv yilida Samarqand davlat universitetining 5 sonli talabalar turar joyida istiqomat qiluvchi bir qator faol yoshlariga universitet rektori, professor, Oliy Majlis Senati a'zosi Rustam Xolmurodovning moddiy rag'batlantirish to'g'risidagi sertifikatlari topshirildi. O'tgan davr mobaynida ota-onalar farzandlarini oliy ta'lim muassasasida o'qitish uchun banklardan ta'lim kreditini 1 yil muddatga o'rta hisobda 22-28 foizda olardi. Ushbu ta'lim kreditini barcha banklar ham resurs yo'qligi bois ajrata olmasdi. Bu holat ko'pchilik ota-onalar va talabalar uchun moliyaviy jihatdan og'irlik qilardi. 2021/2022-o'quv yilidan boshlab esa respublikada faoliyat ko'rsatayotgan barcha oliy, o'rta maxsus va professional ta'lim muassasalari (davlat, nodavlat, xorijiy oliy ta'lim tashkilotlari va ularning filiallari)da va qo'shma ta'lim dasturlari bo'yicha bakalavriatning kunduzgi, sirtqi va kechki ta'lim shaklida hamda magistratura bosqichida to'lov-kontrakt asosida tahsil olish uchun O'zbekiston fuqarolariga tijorat banklari tomonidan imtiyozli ta'lim kreditlari ajratishning yangi tizimi yo'lga qo'yildi. Buning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 13-iyulda "Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6260-sonli farmoni qabul qilindi hamda ushbu hujjatda 2021 yil 1 sentyabrdan boshlab respublikadagi oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt asosida o'qiyotgan talabalar uchun Markaziy bankning asosiy foiz stavkasi miqdorida va o'qish muddati tugagandan keyin yettinchi oydan boshlab 7 yil muddatda qaytarish shartlari asosida ta'lim kreditlari beriladigan yangi tartib joriy etilishi vazifa sifatida belgilandi. Shundan so'ng, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-avgustdagi 527-son qarori qabul qilindi hamda ushbu hujjat asosida "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Ta'lim kreditini moliyalashtirish jamg'armasi hisobidan tijorat banklari orqali oliy, o'rta maxsus va professional ta'lim tashkilotlarida to'lov-kontrakt asosida o'qish uchun ta'lim kreditlarini ajratish tartibi to'g'risida Nizom" tasdiqlandi. Ushbu nizom qoidalariga ko'ra ta'lim kreditlari uchun foizlarni hisoblash va to'lash ta'lim tashkilotiga mablag'lar o'tkazilgan sanadan boshlab, asosiy qarzni qaytarish esa kredit oluvchi tomonidan ta'lim tashkilotida ta'limning ushbu turi bo'yicha o'qishning rasmiy belgilangan muddati tugallangandan so'ng yettinchi oydan boshlab amalga oshirilishi qayd etildi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi taqdim etgan ma'lumotga ko'ra, 2023-yilda tijorat banklari tomonidan jami 2,7 trln so'mlik ta'lim kreditlari ajratilib, 241 425 talaba qamrab olindi. Ushbu kreditlarning katta qismi, ya'ni 80 foiz xotin-qizlarga berildi — 192 825 talaba bu imkoniyatdan foydalandi. Mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy faolligini oshirish, jamiyatda ularning rolini mustahkamlash hamda gender tenglikni ta'minlash borasida samarali choralar ko'rilmogda. Shu bilan birga, O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida xotin-qizlarning ta'lim olishlari uchun keng shart-sharoitlarni yaratish hamda ularni ilm-fanga faol jalb etish dolzarb ahamiyat kasb etmogda. Ayni shu sohada faoliyatni tashkil etish maqsadida 2022-yil 15-avgustda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 447-son qarori qabul qilindi hamda ushbu qarorga ilova sifatida "Davlat oliy ta'lim muassasalarining magistratura bosqichiga to'lov-kontrakt asosida qabul qilingan va ta'lim olayotgan xotin-qizlarning to'lov-kontrakt summasini O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan qoplab berish tartibi to'g'risidagi Nizom" tasdiqlandi. Ushbu nizom qoidalari asosida 2022/2023 o'quv yilidan boshlab davlat oliy ta'lim muassasalarining magistratura bosqichiga to'lov-kontrakt asosida qabul qilingan va ta'lim olayotgan xotin-qizlarning o'quv yili uchun to'lov-kontraktning to'liq summasini O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan qoplab berish tartibi joriy etildi. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligidan olingan ma'lumotlarga ko'ra ayni shu maqsadda, ya'ni 2023-yilda magistratura bosqichida tahsil olayotgan xotin-qizlarning 122,6 mlrd so'mlik to'lov-kontrakt

mablag'lari Davlat byudjeti hisobidan to'lab berildi. Yangi O'zbekistonda talaba-yoshlarni ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash borasidagi amalga oshirilgan chora-tadbirlar qatorida Prezidentimizning "Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va bandligiga ko'maklashish, ularni ijtimoiy himoya qilish hamda bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2021-yil 20-apreldagi PF-6208-son Farmonining qabul qilinishi alohida ahamiyatga ega. Farmonda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida 2021-yil 24-sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Ijara huquqi asosida yashayotgan talabalar tomonidan to'lanadigan ijara to'lovlarini qoplab berish tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 605-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu hujjatlar asosida 2021-yil 1-maydan boshlab yotoqxonalar bilan qamrab olinmagan va o'ziga, shu jumladan ota-onasi (qonuniy vakillari)ga tegishli bo'lmagan uyda ijara huquqi asosida yashaydigan davlat oliy ta'lim muassasalari talabalarining 60 foiziga ular tomonidan to'lanadigan oylik ijara to'lovining 50 foizi O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti hisobidan qoplab berilishi, bunda: ijara to'lovining qoplab beriladigan qismi Toshkent shahrida — bazaviy hisoblash miqdorining bir baravari, qolgan hududlarda — bazaviy hisoblash miqdorining yarim baravaridan oshmasligi tartibi joriy etildi. Yuqoridagi qaror ijrosini ta'minlash maqsadida Termiz davlat universitetida 2021-2022-yillarda ijara huquqi asosida yashovchi talabalarining 2 milliard 263 million 710 ming so'm miqdoridagi ijara to'lovlari qoplab berilgan. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan berilgan ma'lumotlarga ko'ra 2023-yilda 97 180 nafardan ziyod talabalarga Davlat byudjeti hisobidan ijara to'lovlari uchun jami 187,2 mlrd so'm mablag' ajratildi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida 1000 nafarga yaqin yetim hamda ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan talabalar tahsil olmoqdalar. Ta'lim-tarbiya jarayonida ushbu talabalarining huquq va erkinliklarini ro'yobga chiqarish, ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish, shuningdek, yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalari bo'yicha keng jamoatchilik bilan o'tkazilgan muhokama natijalari ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-avgustdagi PQ-5216-sonli qarori qabul qilindi. Unga ko'ra yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarga ular texnikum, kollej, akademik litsey yoki oliy ta'lim muassasasida o'qiyotgan davrida har o'quv yilida bir marotaba o'quv, ilmiy va badiiy adabiyotlar (kitoblar) xarid qilish xarajatlari uchun Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan bazaviy hisoblash miqdorining 5 baravari miqdorida subsidiyalar ajratilishi tartibi joriy etildi. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra birgina 2023-yilning o'zida davlat ta'minotidagi yetim va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan 445 nafar talabalarga ularning ijtimoiy ta'minoti uchun 6,0 mlrd so'm, 875 nafar yetim bolalarga o'quv, ilmiy va badiiy adabiyotlar xarid qilish uchun 1,44 mlrd. so'm mablag' Davlat byudjeti hisobidan to'lab berildi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj hamda iqtidorli talaba-yoshlarni tizimli ravishda qo'llab-quvvatlashga doir hukumat faoliyatida ayniqsa, xotin-qizlarga alohida g'amxo'rlik ko'rsatilayotganini e'tirof etish lozim. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 17-sentyabrdagi 585-sonli qarori bilan "Ota-onasi yoki ularning biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yo'q yolg'iz ayollar oliy ta'lim olishlarini moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash tartibi to'g'risidagi nizom" tasdiqlandi. Nizomga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari 2022/2023 o'quv yilidan boshlab har yili o'zlarining hududlaridan o'qishga kirgan 40 nafardan, ikkinchi va undan yuqori bosqichlarda tahsil olayotgan 110 nafar, jami 150 nafar xotin-qizlar uchun mahalliy byudjetning qo'shimcha manbalari hisobidan bazaviy to'lov-kontrakt summasini to'rt o'quv yilining yakunlanishiga qadar to'lab berishi belgilandi. Ushbu nizom qoidalari ta'lim shaklidan qat'i nazar faqat bakalavriat ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan ehtiyojmand oila vakillari, yetim yoki ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan talaba xotin-qizlarga tatbiq etiladi. Shuningdek, ushbu nizom qoidalari asosida moliyaviy barqaror davlat OTM tomonidan ularning kengashlari qaroriga muvofiq, 50 nafargacha xotin-qizlar birinchi o'quv yilida bepul o'qitilishi belgilab qo'yildi. Iqtidorli yoshlarni o'z ustida muntazam ishlashga undash hamda bilimli yoshlarni yanada qo'llab-quvvatlash maqsadida 2021-yil 6-iyul kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika oliy ta'lim muassasalariga talabalikka qabul qilingan iqtidorli yoshlarni yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5172 sonli

qarori qabul qilindi. Unga ko'ra 2021/2022 o'quv yilidan boshlab davlat oliy ta'lim muassasalari bakalavriatining kunduzgi ta'lim shakliga kirish imtihonlarida (test sinovlari, kasbiy (ijodiy) imtihon, yozma imtihon) eng yuqori ball to'plagan 200 nafar yoshlar uchun Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti granti joriy qilinadi. Qaror asosida davlat oliy ta'lim muassasalari bakalavriatining kunduzgi ta'lim shakliga kirish imtihonlari natijalariga ko'ra, ta'lim sohalari kesimida, ta'lim olish tilidan qat'i nazar, respublika bo'yicha eng yuqori ball to'plagan abituriyentlarning 200 nafari Prezident grantiga da'vogar bo'ladi va muayyan ta'lim sohasi uchun ajratilgan Prezident granti kvotasi bo'yicha so'nggi o'rindagi abituriyent va u bilan bir xil ball to'plagan barcha fuqarolar Prezident grantiga da'vogar bo'lishi belgilandi. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan 2023-yilda amalga oshirilgan ishlar to'g'risidagi hisobotda qayd etilishicha, respublika bo'yicha kirish imtihonida eng yuqori ball to'plagan 25 nafar talaba Prezident granti sohibi bo'ldi.

Xulosa. Yangi O'zbekistonda so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalarni ijtimoiy himoya qilish va rag'batlantirishga qaratilgan ushbu chora-tadbirlarning barchasi oliy ta'lim tizimidagi islohotlar chuqur o'ylangan reja va aniq maqsadlar bilan amalga oshirilayotganligi hamda yaxshi samara berayotganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, bu tizimda yutuqlar qatorida hali yechimini kutayotgan muammolar ham mavjudligini qayd etish lozim. Jumladan, poytaxtdan tashqaridagi viloyatlarda haligacha oylik yo'l chiptalarining joriy qilinmaganligi sababli ta'lim muassasasiga marshrut almashtirib boradigan ayrim talabalarga yo'l kira narxining qimmatga tushishini aytish joiz. Qolaversa, islohotlarning asosiy tashabbuskori respublika markaziy hukumati ekanligi, oliy ta'lim muassasalari joylashgan mahalliy hokimliklar yoki aynan universitetlarning o'zlari tomonidan ham talabalar uchun turli ko'rinishdagi yengilliklar (arzon tushlik, iqtidorli talabalar uchun bepul yotoqxona, turli sayohatlar) yaratish tizimi yo'lga qo'yilmaganligini kuzatishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son
2. Sh.Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". Toshkent: "O'zbekiston", 2022-y. 217-b
3. "Халқ сўзи". газетаси. 2018 йил 29 декабрь.
4. "Ўзбекистонда олий таълим" журнали. 2024 йил 1-сон.
5. <https://edu.uz/media/2333aa44-421f-04a9-ec04-97ab33dd96ba.pdf>
6. <https://lex.uz/docs/-4725554>
7. https://dtpi.uz/?page_id=3923
8. <https://www.samdu.uz/uz/news/17002>
9. <https://edu.uz/media/dd9158e0-7910-8720-2f13-a4892de5f222.pdf>
10. <https://lex.uz/docs/5512119>
11. <https://lex.uz/docs/5586538>
12. <https://daryo.uz/2024/02/01/ozbekistonda-2023-yilda-qancha-talim-krediti-ajratilgani-ochiqlandi>
13. <https://lex.uz/ru/docs/-6156799>
14. <https://surxontongi.uz/2023/02/09/iqtidorli-talabalarni-ragbatlantirishga-yildan-yilga-e%CA%BCtibor-kuchaymoqda/>
15. <https://uza.uz/uz/posts/etim-bolalar-va-ota-ona-qaramogidan-mahrum-bolalarni>
16. <https://lex.uz/docs/5640194?ONDATE2=09.06.2022&action=compare>
17. <https://zarnews.uz/7oz>

UO'K 726.54.036

SAMARQAND VILOYATIDAGI PRAVOSLAV CHERKOVLARI QURILISHI TARIXI

D.N.Abduvohidov, tayanch doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Bugungi kunda, xristianlikning pravoslav oqimiga taalluqli bo'lgan cherkovlarni Samarqand shahri hamda viloyatning bir nechta hududlarida uchratish mumkin. Ushbu maqolada qadimgi Samarqand hududlariga xristianlikning kirib kelishi, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida qurilgan pravoslav cherkovlari qurilishi tarixi, ularga sobiq Ittifoq davridagi munosabat hamda mustaqillik yillaridagi faoliyati to'g'risida ma'lumotlar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Samarqand, Georgiy G'olib, Avliyo Aleksiy, Xristianlik, So'g'd, Rossiya imperiyasi, pravoslav, Pokrovskiy, A.Tolvinskiy, Kattaqo'rg'on, Payariq, Bulung'ur, Aleksandr Nevskiy.

Аннотация. *Сегодня храмы, принадлежащие к православному течению христианства, можно встретить в городе Самарканде и ряде районов области. В данной статье представлены сведения о внедрении христианства на территории древнего Самарканда, истории строительства православных храмов, построенных в конце 19 - начале 20 веков, отношении к ним во времена бывшего Союза, их деятельности в годы независимости.*

Ключевые слова: *Самарканд, Георгия Победоносца, Святителя Алексия Московского, Христианство, Согд, Российская империя, Православный, Покровский, А. Толвинский, Каттакурган, Паярик, Булунгур, Александр Невский.*

Abstract. *Today, churches belonging to the Orthodox stream of Christianity can be found in the city of Samarkand and several regions of the region. This article presents information about the introduction of Christianity to the ancient Samarkand territories, the history of the construction of Orthodox churches built in the late 19th - early 20th centuries, the attitude to them during the former Union, and their activities during the years of independence.*

Key words: *Samarkand, Georgy Winner, Saint Alexy, Christianity, Sogd, Russian Empire, Orthodox, Pokrovsky, A. Tolvinsky, Kattakurgan, Payarik, Bulungur, Alexander Nevsky.*

Samarqand, xususan So'g'd vohasida qadimdan nasroniylik mavjudligini ko'plab arxeologik ashyolar, shuningdek, mahalliy tillarda bitilgan, xristian mazmunidagi yozma yodgorliklar tasdiqlaydi. Xristianlik bu yerlarda XIII asrda, mo'g'ullar bosqiniga qadar mavjud bo'lgan [1:2]. Ilk o'rta asrlarda So'g'dda xristian jamoalari mavjud bo'lib, misol uchun, tarixchi Narshaxiy Buxoroda nasroniylar ibodatxonasi mavjudligi to'grisida o'z asarlarida ma'mumot beradi. O'zimizda, 1995-yilda Samarqand viloyati, Urgut shahrining janubiy chekkasida xristian cherkovi xarobalari topilgan. Tarixchi Ibn Havqalning yozishicha, X asrda ushbu joyda nasroniylar jamoasi istiqomat qilgan: "Savadarada ular yig'iladigan xristian cherkovi bor. Men ularni xristianlar, Iroqdan kelgan muhojirlar deb izlab topdim. Ular bu yerga (Iroqdan) qulay geografik joylashuv, toza iqlim va o'zlarining turmush tarzi tufayli kelishgan..." Bu hudud So'g'dning ko'p qismida hukmronlik qiladi va Vazkerd (hozirgi Sulaymontepa) deb ataladi [Gritsina A.A., 2018: 123]. X-XIII asrlar oralig'ida Turkistonda nasroniylarning hayoti va ahvoli haqida deyarli hech qanday ma'lumot yoki manba yo'q.

O'rta Osiyoni Podsho Rossiyasi tomonidan bosib olinishi bilan mintaqada xristianlikni xususan, uning pravoslav tarmog'ining rivojlanishi kuzatiladi, yangi cherkovlar barpo etiladi. Xususan, 1868-yilda Samarqand Rossiya imperiyasi tomonidan egallangach, bosqinchilar talab va istaklari bilan shaharda hamda uning turli hududlarida cherkovlar qurishga ahamiyat bera boshlaydi. XIX asr o'rtalarida rus me'morchiligida "rus-vizantiya" deb ataladigan uslub afzal bo'lib keng tarqalgan edi. Diniy inshootlar qurilishi to'g'risidagi Nizomda "Pravoslav cherkovlarini qurish loyihalarini tuzishda qadimgi Vizantiya arxitekturasi asoslarini birinchi navbatda va iloji boricha saqlab qolish lozim" deyilgan [Карпович В.С., 1909, № 4/13]. Samarqand xristian cherkovlari me'morchiligida ushbu uslubning o'rni katta hisoblanadi.

Bugungi kunda ko'pchilik uchun Samarqandda uchta pravoslav cherkovi faoliyat olib borayotgandek ko'rinadi. Bular – Xudoning muqaddas onasi (Покрова Пресвятой Богородицы) sharafiga qurilgan cherkov, muqaddas Georgiy G'olib (Георгия Победоносца) sharafiga va Moskva metropoliti bo'lgan avliyo Aleksey (Собор Святителя Алексия Московского) sharafiga qurilgan cherkovlar. Aslida Samarqand viloyatida nafaqat pravoslav balki xristianlikni boshqa oqimlarining ham o'z cherkovlari mavjud hamda ular faoliyat ko'rsatmoqda. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bugungi kunda Samarqandda pravoslav cherkovlari 3 ta emas balki undan ham ko'proq. Lekin ularning barchasi ham diniy muassasa sifatida faoliyat olib bormaydi.

Samarqandda birinchi xristian (pravoslav) cherkovi – Avliyo Georgiy 1868-yilda qurilgan [Жукова Л.И., 1998: 114]. U doimiy bo'lmay balki vaqtinchalik cherkov sifatida o'z faoliyatini boshlagan. Ushbu cherkov bir qavatdan iborat bo'lib, uning g'arbiy qismida qo'ng'iroq minorasi joylashgan edi. Cherkovni loyihalashda mahalliy ustalar ham ishtirok etishgan. 1879-yilda Avliyo Georgiy cherkovi buzila boshlaydi va umuman olganda, bu vaqtga kelib uni yanada kengaytirish zarurati paydo bo'ldi. Yangi cherkovning loyihasi samarqandlik arxitektori V.A.Lemke tuzgan. 1882-yilda Samarqand shahridagi harbiy maydon qarshisida yangi Avliyo Georgiy cherkovi quriladi.

Uch gumbazli cherkov umumiy ko'rinishning yaqinligi, me'moriy shakllarning qat'iyligi va ravshanligi bilan ajralib turardi. Hozirgacha ushbu cherkov juda yaxshi saqlanib qolgan.

Cherkov bir vaqtning o'zida 600 kishini sig'dira olgan. 1903-yilgacha cherkov va uning ruhoniylari Turkiston yeparxiyasi boshqarmasi tasarrufida edi. Uning nomi 1910-yilgacha "Samarqand harbiy qo'mondonligi boshqarmasi tasarrufidagi cherkov" deb yuritilgan. 1910 yilda 5-Turkiston polkida muqaddas buyuk Georgiy G'olib nomiga qayta tashkil etildi. Sobiq Ittiqfoq davridagi ateizm siyosati ushbu katta cherkov faoliyatiga ham ta'sir etmay qolmagan. 1960-yilda cherkov yopildi va uning binosi OSOAVIAXIM klubiga aylantirilgan [5:1]. Qo'ng'iroq minorasi buzilib uning o'rniga samolyotning maketi o'rgatilgan.

Bugungi kunda ushbu cherkov binosi saqlanib qolgan, ammo diniy muassasa sifatida faoliyat olib borgani yo'q. Samarqand shahrida shuningdek, xuddi shu nomdagi kichikroq shaklda, qabriston hududida qurilgan cherkov ham mavjud. 2010-yilda ushbu joyda katta ta'mirlash ishlari olib borildi. Ushbu cherkov turar-joy binosida joylashgan bo'lib "L" harfi shaklida pishiq g'isht bilan qurilgan [9:1].

Samarqanddagi eng katta pravoslav cherkovi 1912-yilda qurilgan Avliyo Aleksiy sobori hisoblanadi [Жукова Л.И., 1998: 119]. 1902-yilda arxitektor F.Smirnov Termiz shahrida quriladigan sobor loyihasini ishlab chiqadi. Lekin ushbu loyiha, ya'ni Aleksiy sobori Samarqandda quriladi. Cherkovning umumiy ko'rinishi to'rtburchak shaklda bo'lib, unda bitta gumbaz mavjud. Cherkov harbiy parad bo'ladigan maydonga qaragan. Cherkovdagi qo'ng'iroq minorasi barabanining bezaklari, qadimgi rus me'morchiligiga xos bo'lgan g'ishtlar va nafis bezatilgan ustunlar uning ulug'vorligini oshirib turadi. Lekin shu bilan birga, Aleksiy soborining ichki qismi unchalik e'tiborga loyiq emas. Faqat rangli sayqallangan, marmar plitalardan yasalgan pastki qism qiziqishni uyg'otadi.

Avliyo Aleksiy sobori birvaqtning o'zida ham darsxona, ham ibodat marosimlarini o'tkazishi bilan ajralib turadi. Samarqand shahrida Pokrovskiy sobori qurilgunicha, u shahardagi birinchi va yagona harbiylashtirilmagan cherkov bo'lgan. Ushbu cherkovning qurilishiga mahalliy musulmon savdogarlari, xususan Alimbekovlar oilasi katta miqdorda pul mablag'larini ehson qilishgan [Владимир (Иким), 2011: с.296].

Sovet davrida, 1920-yillarda ushbu sobor ham yopildi, uning gumbazi va qo'ng'iroq minorasi demontaj qilingan. Cherkov binosi harbiy qism balansiga o'tkazildi. Keyinchalik esa davlat muzey-qo'riqxonasi hisobiga kirgizildi. Davlat mustaqilligidan keyin, 1996-yilda Avliyo Aleksiy sobori pravoslav dindorlari ixtiyoriga berildi. 1996-yil 13-noyabrda sobor yana Moskva va Butun Rus Patriarxi Aleksiy II tomonidan muqaddas qilindi. Bugungi kunda cherkov ruhoniysi sifatida Igor (Babakov) cherkovda xizmat qiladi [6:1].

Xudoning muqaddas onasi (Pokrovskiy) sharafiga qurilgan cherkov 1903-yilda qurilgan. Lekin 1907-yil 8-oktabrda Samarqandda zilzila ro'y beradi va oqibatda cherkovning qo'ng'iroq minorasidan temir xoch qulab tushadi. Natijada ushbu cherkov boshqatdan rejalashtirilib qurila boshlanadi. Yangi cherkovning rejasiga ko'ra u to'rtburchak shaklda bo'lib, ikki qismga bo'lingan: birida - o'quv xonalari, ikkinchisida esa ibodatxona joylashgan. 1912-yildan Pokrovskiy sobori "II Turkiston o'qotar brigadasining ibodatxonasi" deb atala boshlandi. Pishiq g'ishtdan qurilgan ushbu cherkovning ulkan qo'ng'iroq minorasi mavjud. Cherkov binosi pishiq g'ishtdan qurilgan bo'lib, uning ichida ibodatxonadan tashqari yana bir nechta xonalar mavjud. Uning o'ziga xos xususiyati - bu katta hajmdagi qo'ng'iroq va yorug'lik dizayni bilan jihozlangan minorasidir. Cherkov 1930-yilda O'zbekistondagi ko'plab cherkovlar singari yopiladi. Uning faoliyati 1998-yil boshlariga kelib qayta tiklandi[7:1].

Shu o'rinda aytib o'tish lozimki, Samarqandda o'z davrida qurilishi rejalashtirilgan lekin amalga oshmay qolgan xristianlik ibodatxonalari ham mavjud bo'lgan. Misol uchun, 1888-yildan boshlab, Samarqandda shaharning bosh soborini qurish haqida harakatlar paydo bo'ladi. Dastlab, 700 kishilik ibodatxona qurilishi rejalashtirilgan bo'lsa, keyinchalik esa uning sig'imi 1500 kishiga ko'tarildi. Shu maqsadda, 1890-yilda Odessadan arxitektura akademigi S. Tolvinskiy tomonidan tuzilgan reja yuborilgan. Loyihaga ko'ra yangi sobor Avliyo Georgiy yaqinida qurilishi lozim bo'lgan. Lekin ushbu loyiha rad etiladi. 1911-yilda maxsus yig'ilishda muhandis M.A.Tumanov soborni g'ishtdan emas, balki temir-betondan qurishni taklif qiladi. Shundan so'ng Moskva va Sankt-

Peterburgdagi qurilish kompaniyalari bilan kelishuvlar boshlanadi [Жукова Л.И., 1998: 145]. 1913-yilda Turkiston general-gubernatorligi tomonidan smeta va loyiha tasdiqlanib muhandislik tadqiqoti ham o'tkaziladi. 1914-yildan zarur qurilish materiallari tayyorlanib cherkov qurilishi boshlanadi. Lekin 1917-yildan cherkov qurilishi to'xtaydi, barcha qurilish materiallari esa sotib yuboriladi.

Yuqoridagilardan tashqari, Samarqand shahri va viloyatning turli hududlarida yana bir nechta pravoslav cherkovlarini uchratish mumkin. Misol uchun, Kattaqo'rg'on shahrida joylashgan, binosi katta bo'lmagan buyuk knyaz Vladimir nomidagi cherkov hozirda faoliyat ko'rsatmoqda. Payariq va Bulung'ur tumani markazlarida hamda Samarqand shahrining temiryo'l vokzali atrofida ham 2 ta eski cherkov binolari mavjud. Lekin hozirda ular cherkov sifatida faoliyat yuritgani yo'q.

Shuningdek, Samarqand hududida bir vaqtlar qurilgan lekin keyinchalik buzib tashlangan pravoslav cherkovlari ham bo'lgan. Misol uchun, 1899-yilda podsho qo'shinlarining Samarqand viloyati sobiq qo'mondoni graf M. Rostovsev tomonidan hozirgi Samarqand shahrining temiryo'l vokzali hududida qurilgan Aleksandr Nevskiy cherkovi [Владимир (Иким), 2011: с.404]. O'z vaqtida ushbu cherkov bag'riga 500 kishini sig'dira olgan. 1951-yildan temiryo'l stansiyasi hududini kengaytirish maqsadida Aleksandr Nevskiy cherkovini buzish to'g'risida qaror qabul qilinadi va 1954-yilda u buzib tashlanadi [Голенберг В.А., 2011: 114].

Xulosa sifatida aytish lozimki, mustaqillik yillarida ushbu cherkovlarning faoliyat olib borishi va davlat tomonidan muhofaza qilishini borasida katta ishlar qilinmoqda. Bu esa ko'p konfessiyali, bag'rikenglik tamoyillari davlat darajasida turadigan O'zbekistonda har bir din va dindorlarga e'tibor juda yuqori ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://pravoslavie.uz/news/7851/?sphrase_id=44554
2. Gritsina A.A., Markaziy Osiyo va Ozarbayjon dinlari. IV jild. Xristianlik. - Samarqand: MOTXI, 2018.– 296 b.
3. Карпович В.С. / Строительные уставы и обязательные постановления в области зодчества у нас и в Западной Европе – Зодчий, 1909, № 4.
4. Жукова Л.И.и др. / К истории христианства в Средней Азии – “Узбекистан”, Ташкент, 1998. с.272
5. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Храм_Святого_Георгия_Победоносца_\(Самарканд,_недействующий\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Храм_Святого_Георгия_Победоносца_(Самарканд,_недействующий))
6. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Собор_Святителя_Алексия_Московского_\(Самарканд\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Собор_Святителя_Алексия_Московского_(Самарканд))
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/храм_покрова_пресвятой_богородицы
8. Голенберг В.А. / “Старинные храмы туркестанского края” – Ташкент, 2011.
9. <https://www.orexca.com/rus/uzbekistan/samarkand/churches.htm>
10. Владимир (Иким), По стопам апостола Фомы: Христианство в Центральной Азии. М.: “Сканрус”, 2011. с.752

UO'K 94.5

TURKISTON HAVASKOR ARXEOLOGLAR TO'GARAGINING O'LKA TARIXIY VA ARXEOLOGIK YODGORLIKLARINI O'RGANISH VA SAQLASH BORASIDAGI SAYI HARAKATLARI

J.B.Amirkulov, tayanch doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkiston havaskor arxeologlar to'garagining tashkil topishi, faoliyati hamda Samarqand me'moriy obidalarini saqlash va qayta ta'mirlash borasida olib borgan sayi-harakatlari O'zbekiston Milliy arxiv I-fondi xujjatlari asosida qisqacha yoritilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi, V.V.Bartold, N.P.Ostroumov, arxeologiya, tarixiy yodgorliklar, Bibixonim masjidi.

Аннотация. В данной статье на основе документов И-фонда Национального архива Узбекистана кратко освещены создание, деятельность Туркестанского кружка любителей археологии, а также усилия по сохранению и восстановлению архитектурных памятников Самарканда.

Ключевые слова: Туркестанский кружок любителей археологии, В.В. Бартольд, Н.П. Остроумов, археология, исторические памятники, мечеть Бибиханым.

Abstract. In this article, the establishment, activities of the amateur archaeologists' circle of Turkestan, as well as the efforts made in preserving and renovating the architectural monuments of Samarkand, are briefly covered based on the documents of the I-fund of the National Archives of Uzbekistan.

Key words: Turkistan amateur archaeologists circle, V.V. Bartold, N.P. Ostroumov, archeology, historical monuments, Bibikhanim mosque.

Turkiston general gubernatorligi hamda unga yaqin bo'lgan hududlarning arxeologik va tarixiy yodgorliklarini bir qancha ilmiy jamiyatlar o'rgangan bo'lsada ular orasida Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi alohida o'rin tutadi.

Sharqshunos olim, akademik V.V. Bartold Turkiston hududlarida 1893 yilda xizmat safari vaqtida Rossiya imperiyasi "Tabiatshunoslik, antropologiya va etnografiya jamiyatining Turkiston bo'limi yig'ilishida havaskor arxeologlar to'garagini ta'sis etish masalasi ko'tarilgan [1;487-b]. To'garakni tashkil etish borasidagi V.V. Bartold va N.P. Ostroumovning fikrlari qizg'in muhokamaga sabab bo'lgan [4;37-38-b]. Mazkur yig'ilishdan so'ng, tezlik bilan, Toshkentda tashkil etilishiga qaror qilingan havaskor arxeologlar to'garagining loyihasi tayyorlanadi hamda uni tasdiqlash ishlari boshlanadi [2;44-b].

Imperator Nikolay II ning farmoniga binoan Turkiston general gubernatorligida tarixiy yodgarliklar va arxeologiyaga oid ilmiy jamiyat – Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi tashkil etilgan [11;2-v] va Rossiya imperiyasi Maorif vaziri tomonidan to'garak Nizomi tasdiqlangan [7;97-102-b].

Turkiston general-gubernatorligi hududlarida vujudga kelgan ilmiy jamiyatlarning tashkil etilishining asosiy sababi, Rossiya imperiyasi manfaatlarini ta'minlash va davlatchiligini mustahkamlash edi. O'rta Osiyo hududlariga uyushtirilgan ilmiy ekspeditsiyalar, ilmiy jamiyatlar faoliyatidan ko'zlangan asosiy maqsad ham hududdagi yer osti va yer usti boyliklari joylashgan manzillar haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lish va u yerlarga egalikk qilish bo'lgan [5;95-b]. Ammo bunday ilmiy jamiyatlar faoliyati natijasida O'rta Osiyo turli jabhalarda o'rganildi hamda ko'plab ilmiy asarlar yaratildi. B.V. Luninning "Turkiston o'lkasining, ayniqsa jamiyatning tuzilishi, mahalliy aholining an'ana va urf-odatlari, o'lka geografiyasi, aloqa yo'llari, qazilma boyliklar va boshqa tabiiy boyliklarining kam o'rganilganligi mustamlaka ma'muriyatining xatti-harakatlarini qiyinlashtirar hamda yangi egallangan o'lkani xo'jalik jihatdan ekspluatatsiya qilishga to'sqinlik qilgan" [2;20-b], degan fikrlari bunga misol bo'la oladi.

Yuqorida qayd etganimizdek, O'rta Osiyo hududlarini tarixiy va arxeologik jihatdan o'rganilishida Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi o'z davri uchun ulkan ishlarni amalga oshirgan.

V.V.Bartold Turkiston havaskor arxeologlar to'garagining tashkil etilishi va faoliyatini "Toshkentdagi yangi ilmiy jamiyat" degan maqolasida yoritadi. Maqolada to'garakga mahalliy kuchlarni ham jalb etish lozimligi, buni imperator arxeologiya komissiyasi ham qo'llab-quvatlashini bildirgan [1;486-b].

Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi 1895 yilda tashkil etiladi, uning faxriy raisi Turkiston general-gubernatori baron A.B. Vrevskiy bo'lgan. To'garak ta'sisчилari va uning a'zolari orasida Turkistonda faoliyat yuritgan olimlar, maorif sohasi vakillari, amaldorlar, harbiylar, shuningdek, nafaqat o'lkadagi balki Rossiya imperiya markaziy guberniyalarida faoliyat yurituvchi tadqiqotchilar ham a'zo bo'lishgan [12;38-v].

Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi nizomi 21 banddan iborat bo'lib, nizomga ko'ra to'garak faoliyati Turkiston o'lkasi hududida joylashgan qadimiy yodgorliklarni o'rganish, ularni tasvirlash va arxeologik xarita yaratish, qazish ishlarini olib borish bilan bog'liq edi [3;44-b]. O'z faoliyatlari davomida to'garak a'zolari etnografik, epigrafik, lingvistik, geneologik hamda numizmatik tadqiqotlar ham olib borishgan [11;2-orqa v].

Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi faoliyatiga oid manbalarning asosiy qismi, O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi I-71-fondida saqlanadi. Z.I. Agafanova va N.A. Xalfin tomonidan 1948-yilda tuzilgan yo'l ko'rsatkichda I-71 fondga quyidagicha ta'rif berib o'tilgan: I-71-fondi – Turkiston arxeologiya havaskorlari to'garagi. Fondda 1895 yili 19 oktabrdagi qonun asosida tashkil etilgan va Maorif vaziri tomonidan 1895 yil 31 oktabrda Nizomi tasdiqlangan to'garak va uning faoliyati bilan bog'liq asosiy hujjatlar yig'ilgan. O'z ichiga 1895-1917 yillar oralig'idagi hujjatlarni qamrab olgan. Fondda to'garak yig'ilishi bayonnomalari va ularda qilingan ma'ruzalar,

o'lkada olib borilgan arxeologik tadqiqotlar, restavratsiya ishlari, to'garak faoliyati haqida hisobotlar, turli yozishmalar va tarixiy tadqiqotlarga doir ma'lumotlar mavjud[6;143-b].

Tuzilganiga chorak kam bir asr bo'layotgan bu yo'lko'rsatkich moddiy va ilmiy jihatdan eskirgan bo'lib, ko'p jihatlari bilan bugungi davr talablariga javob bermaydi[8;202-b].

I-71-fondda jami 30 ta yig'majild mavjud bo'lib, ular 1 dan 27 gacha raqamlangan. 3 ta yig'majild literli raqamga ega (7^a-To'garak a'zolari xatlari; 20^a-chiquvchi xujjatlar jurnali; 22^a-Marhum Poslavskiyga bag'ishlangan maqolalar va yozishmalar)[10].

Fondagi yig'majildlarda to'garakning shakllanishi, uning faoliyatiga oid hujjatlar, to'garak tomonidan tashkil etilgan arxeologik qazishmalar natijalari, obidalarni saqlash va restavratsiya qilish ishlari, epigrafik va numizmatik tadqiqotlar, tarixiy afsonalar, genealogik tadqiqotlar, Buxoro amirligi hududidagi arxeologik qidiruv ishlari haqida ma'lumotlar mavjud.

Turkiston xavaskor arxeologlar to'garagi nafaqat O'rta Osiyo osori atiqalari haqida ma'lumot to'plash ularni o'rganish bilan shug'ullanishgan, balki hududdagi me'moriy yodgorliklarni saqlash va ta'mirlash borasida ham bir qancha ishlarni amalga oshirishgan.

Jumladan, to'garakning 1899 yilgi 1-son yig'ilish bayonnomasida Samarqand harbiy gubernatori Fyodorovning Samarqand masjidlarini vayronagarchilikdan saqlash uchun Turkiston general-gubernatoriga yozgan maktubi hamda professor N.I.Veselovskiyning shu mavzudagi xatlari o'qib eshittiriladi [15;1-v]. Samarqand me'moriy yodgorliklarini asrash va qayta ta'mirlash borasidagi muhandis, polkovnik Poslavskiyning takliflari, ta'mirlash jarayonini to'garak o'z zimmasiga olishi lozimligi muhokama qilinib, to'garak a'zosi muhandis Geyselmanga bu masalani o'rganib chiqib Samarqand yodgorliklarini ta'mirlash borasidagi o'z hulosasini berish vazifasi qo'yiladi [15;2-v]. Geyselman Samarqand yodgorliklarini ta'mirlash uchun to'garakda mutaxassisning yo'qligi va bu ta'mirlash ishlari juda katta mablag' talab etadi degan hulosaga beradi. Natijada to'garak imperator arxeologiya komissiyasidan yordam olishga qaror qiladi.

Shu masalada to'garak vitse-raisi Ostroumovning Imperator arxeologiya komissiyasiga 1989 yil 5 aprelda yordam so'rab yo'llagan № 100/434 raqamli maktubi ham mavjud. [15;5-6-v].

1897 yil sentyabr oyida bo'lib o'tgan zilzila natijasida Samarqand tarixiy yodgorliklarining ko'pchiligi zarar ko'radi. Bu zarar ko'lamini aniqlash, yodgorliklarni ekspertizadan o'tkazish to'garak zimmasiga yuklatilgan. Zilzilada eng ko'p talofat ko'rgan obida bu Bibixonim masjidi bo'ladi. Bibixonim masjidini o'rganish va ta'mirlash borasida to'garak bir qancha amaliy ishlarni olib borgan.

Turkiston xavaskor arxeologlari to'garagining a'zosi S.Lidskiy 1898 yil yanvar oyida Samarqandga qilgan sayohati hisoboti sifatida N.P.Ostroumovga yozgan maktubida Bibixonim masjidi axvoli haqida ma'lumot beradi. Lidskiy maktubida quyidagicha jumalar yozilgan: – “Bibixonim masjidi hovlisida 5-sentabrda bo'lib o'tgan zilziladan keyin g'isht uyumlari to'planib qolgan, hovlida kichik omborxonaga qurilgan bo'lib, to'kilgan g'isht qoldiqlarining bir qismi o'sha yerga taxlangan. Hovlining o'zi iflos, tozalanmagan, chidab bo'lmas hid bilan qoplangan. Panjaralar atrofiga chirigan qovoq, tarvuz po'stloqlari va shunga o'xshash chiqindilar tashlab ketiladigan chiqindixonaga aylangan”[14;43-44 v].

Lidskiy yodgorlik juda zaif nazorat qilinishi, xoxlagan odam kelib rangli koshinlardan xoxlaganicha olib ketishi mumkinligini ta'kidlagan.

1897 yil 5 sentyabrda bo'lib o'tgan zilzila natijasida Bibixonim masjidi anchagina talofot ko'radi. Rossiya imperatorlik arxeologiya komissiyasi topshirig'iga ko'ra General Gubernatorlik tomonidan 1897 yil 27 noyabrda N.P.Ostroumovga yo'naltirilgan №8859 raqamli xatda Bibixonim masjidining qulab tushgan bo'laklarini talon-taroj etilishiga yo'l qo'ymaslik topshiriladi[9;129-v].

Samarqand harbiy gubernatorining Turkiston general-gubernatoriga 1898 yil 16 fevralda №1848 raqamli raportida qulab tushgan Bibixonim masjidi qoldiqlarini saqlash uchun chora ko'rilganligi va unga 103 rubl 92 koopeyk harajat qilingani aytiladi[9;129a-v].

To'garak faoliyati davomida nafaqat Turkiston general-gubernatorligi hududlari, balkim Buxoro amirligi va Xiva xonligi hududlaridagi me'moriy obidalarni saqlash borasida ham bir qancha harakatlarni amalga oshirishgan. [13].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi o'z faoliyati davomida Turkiston general-gubernatorligi va uning atrofidagi hududlarda ko'plab arxeologik tadqiqotlar olib boradi hamda yodgorliklarni o'rganadi, bir qancha yangi topilmalar ilmiy muomalaga kiritiladi. To'garak o'zining asosiy faoliyatini havaskor a'zolari tomonidan ilmiy jihatdan mukammal tarzda olib bormagan bo'lsada, ammo keyinchalik to'garak faoliyati natijalari O'rta Osiyo arxeologiyasi hamda tarix fani tarixshunosligi rivoji uchun zamin yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бартольд В.В. Новое научное общество в Ташкенте. Сочинения. — Т.IX. Работы по истории востоковедения. М.: Наука. 1977. С.486.
2. Лунин Б.В. Научные общества и их прогрессивная деятельность. Конец XIX–начало XX в. – Ташкент: АН УзССР, 1962. – С. 20.
3. Лунин Б. В. Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. Туркестанский кружок любителей археологии (1895 – 1917). Ташкент: Изд-во АН Узбекской ССР, 1958. Лунин 1958: 44
4. Лыкошин Н.С. Очерк археологических изысканий в Туркестанском крае до учреждения Туркестанского Кружка любителей археологии // Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского Кружка любителей археологии. I. 1896. – С. 37-38.
5. Саидбобоев З. Европада Ўрта Осиёга оид тарихий-картографик маълумотлар (XVI–XIX асрлар). – Тошкент: “Фан”, 2008. – Б. 95.
6. Центральный государственный исторический архив УзССР. Путеводитель / Сост. Агафонова З.И., Халфин Н.А. – Ташкент, 1948. – С. 143.
7. Шамукарамова Ф.Ш. Случайные археологические находки в Туркестанском крае и их значение в становлении археологической науки // ЎзМУ Хабарлари. 2017. №1. – Б. 97-102.
8. Эргашев Б.Э. Делопроизводственная деятельность канцелярии Туркестанского генерал-губернаторства (историко-источниковедческий анализ). – Ташкент: Фан, 2015. – С. 202.
9. O'zMA I-1-fond, 11-ro'yxat, 817-yig'majild, 129-varaq
10. O'zMA I-71-fond, 1-ro'yxat, 1-yig'majild, 2-varaq.
11. O'zMA I-71-fond, 1-ro'yxat, 2-yig'majild, 38-varaq.
12. O'zMA I-71-fond, 1-ro'yxat, 4-yig'majild
13. O'zMA I-71-fond, 1-ro'yxat, 10-yig'majild, 43-44-varaq

UO'K: 39:316.34+316.72(575.2)

FARG'ONA VODIYISI ZAMONAVIY MILLATLARARO MUNOSABATLARIGA YANGICHA ETNO-ANTROPOLOGIK YONDASHUV

R.B. Bekmirzayev, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada Farg'ona vodiysidagi zamonaviy millatlararo dinamikani o'rganishda etno-antropologik yondoshuvlar qo'llanilishiga oid yangi tushunchalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, etno-antropologiya, millatlararo munosabatlar, mintaqaviy barqarorlik. ochiq va yopiq eshiklar.

Аннотация. В данной статье представлены новые взгляды на использование этноантропологических подходов в изучении современной межэтнической динамики в Ферганской долине.

Ключевые слова: Ферганская долина, этно-антропология, межэтнические отношения, региональная стабильность, открытые и закрытые двери.

Abstract. This article presents new perspectives on the use of ethnoanthropological approaches in the study of modern interethnic dynamics in the Fergana Valley.

Keywords: Ferghana Valley, ethno-anthropology, inter-ethnic relations, regional stability, open and closed doors.

Kirish. Farg'ona vodiysining barqaror rivojlanishida ziddiyatli vaziyatlarni tartibga solishda millatlararo munosabatlarning hudud etnosiyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotidagi ahamiyati va istiqbollarni ochib berish dolzarb vazifalardan biridir. Farg'ona vodiysi — Markaziy Osiyo mintaqasining barcha muammolarini o'zida jamlangan va qarama-qarshiliklarning murakkab makonidir. Mavjud muammolar etnologik tadqiqot obykti sifatida o'rganilayotgan Farg'ona vodiysidagi millatlararo munosabatlarning umumiy vaziyatini tushunishda muhim rol o'ynaydi. Farg'ona vodiysidagi zamonaviy millatlararo munosabatlarni bugungi kunda ilmiy jihatdan keng

ko‘lamda o‘rganish va tahlil qilish bir qator fanlarning: konfliktologiya, sotsiologiya, madaniy antropologiya, siyosatshunoslik, etnografiya, etnologiya, ijtimoiy psixologiya kabilarning tadqiqot sohasiga aylanib bormoqda.

Tadqiqot uslublari. Tadqiqot ishining fanlararo bog‘liqlik xususiyatidan kelib chiqib, millatlararo munosabatlarni tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan ayrim zamonaviy etno-antropologik yondashuvlarga oid yangi tushunchalarni kiritishga harakat qildik. Farg‘ona vodiysidagi zamonaviy millatlararo munosabatlar bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqot kontekstida biz «ochiq eshik», «yopiq eshik» kabi o‘xshash tushunchalardan hamda ularni yopish yoki ochish harakatlaridan metafora sifatida foydalanish mumkinligiga harakat qildik. Bu bizga muammolarni hal qilishda turli yondashuv va istiqbollarni hamda va bu murakkab ijtimoiy manzara doirasidagi imkoniyatlarni tushunishimizga yordam berdi. Ushbu yondashuv jahon akademik hamjamiyatini murakkab millatlararo munosabatlarni tadqiq qilish va tahlil qilish muammosini tushunish uchun foydalanadigan usullarini boyitishga xizmat qiladi degan fikrdamiz.

Tadqiqot natijalari. *Nega ochiq eshiklarni yopish kerak?* Bu savol millatlararo munosabatlardagi mavjud muammolarni yoki keskinliklarni hal qilishni istamaslikka yoki unga qarshilikni anglatuvchi munosabatlarga qaratiladi. Bu muammolar mavjudligini e‘tiborsiz qoldiradigan yoki inkor etadigan fikrlarni va hatti-harakatlarni aks ettiradi. Ehtimol buni xotirjamlikka yoki hamma narsa allaqachon yaxshi ekanligiga ishonish bilan ham qiyoslash mumkindir. Farg‘ona vodiysi millatlararo munosabatlar kontekstidagi bu nuqtai nazarda millatlararo ziddiyatlarga e‘tibor bermaslik yoki asosiy muammolarni tan olish va hal qilishdan ko‘ra, mavjud vaziyatni saqlab qolishni afzal ko‘radigan shaxslar yoki guruhlar ifodalanishi mumkin.

O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikiston kabi davlatlarning ayrim hududlarini qamrab olgan Farg‘ona vodiysida murakkab tarixiy, madaniy va geosiyosiy omillardan kelib chiqqan millatlararo qarama-qarshiliklar va ziddiyatlari azaldan muammo bo‘lib kelgan. Ushbu keskinliklarni bartaraf etishni istamaslik yoki qarshilik ko‘rsatish hukumat darajasida ham, jamoalar ichida ham turli yo‘llar bilan kuzatilishi mumkin.

Millatlararo ziddiyatlarni hal qilishni istamaslikning muhim jihatlaridan biri bu mintaqadagi siyosiy muhitdir. Hukumatlar ko‘pincha barqarorlik va milliy birlikni birinchi o‘ringa qo‘yadi, ba‘zan esa ijtimoiy va etnik ziddiyatlarni tan olish va hal qilish hisobiga. Bu yondashuv Farg‘ona vodiysidek tarixda etnik nizolar va siyosiy beqarorlik mavjud bo‘lgan hududlarda ba‘zan nazoratni qo‘llab-quvvatlash va tartibsizliklarning oldini olish uchun zarur deb qaraladi. Qolaversa, millatlararo ziddiyatlarni bartaraf etishni istamaslikning davom etishida jamiyatdagi munosabat va tasavvurlar ham o‘z rolini o‘ynaydi.

Etnik jihatdan xilma-xil bunday mintaqalarda ayrim guruhlar o‘rtasida millatlararo ziddiyatlarni e‘tiborsiz qoldirish yoki ahamiyat bermaslik, buning o‘rniga umumiylik yoki umumiy o‘ziga xosliklarga e‘tibor berishni afzal ko‘rish kayfiyatini kuzatish mumkin. Bunday munosabatlar nizolardan qochish yoki ijtimoiy birdamlikni saqlash istagidan kelib chiqishi mumkin, lekin u ozchilikdagi etnik guruhlarining huquqlarini cheklash yoki bostirishga ham hissa qo‘shishi mumkin.

Millatlararo munosabatlar dinamikasi haqida tushuncha beradigan tadqiqotlardan biri Ashutosh Varshneyning “Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India” asarida Markaziy Osiyodagi millatlararo ziddiyatlarga emas, balki Hindistondagi dinlararo ziddiyatlarga qaratilgan bo‘lsa-da, mojarolarni yumshatishda fuqarolik ishtiroki va ijtimoiy kapitalning roli haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi. U iqtisodiy o‘zaro bog‘liqlik va o‘zaro ijtimoiy aloqalar kabi omillar zo‘ravonlik ehtimolini kamaytirishga hamda turli etnik yoki diniy guruhlar o‘rtasida barqarorlikni ta‘minlashga yordam berishiga urg‘u beradi [1].

Ted Gurr tadqiqotlarida [2] esa e‘tibor birinchi navbatda etnik mojarolarning global dinamikasiga qaratilgan bo‘lsa-da, Farg‘ona vodiysi kabi mintaqalarda millatlararo ziddiyatlarning davom etayotganini tushunish uchun qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan nazariy asoslarni taqdim etadi. Gurr o‘z tahlillarida siyosiy institutlarni, iqtisodiy jihatdan nomutanosibliklarni va tashqi ishtirokchilarning etnik nizolarni kuchaytirish yoki yumshatishdagi tutgan o‘rnini alohida ta‘kidlab otadi. Bu esa Markaziy Osiyodagi shunga o‘xshash dinamikani o‘rganayotgan tadqiqotchilar uchun qimmatli ilmiy ma‘lumotlarni aniq bashorat qila olish imkoniyatini beradi.

Millatlararo munosabatlar va nizolarni hal etish bo'yicha ushbu va boshqa ilmiy ishlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar Farg'ona vodiysida millatlararo ziddiyatlarni bartaraf etishni istamaslik omillarini chuqurroq tushinishlari va mintaqada muloqot, yarashuv va ijtimoiy hamjihatlikka ko'maklashish bo'yicha potensial strategiyalarni aniqlashlari mumkin.

Nega yopiq eshiklarni yopish kerak? Bu savol mavjud muammolar yoki mojarolarni tan olish va ularni yanada kuchaytirmaslik istagini bildiradi. Bu sa'y-harakatlar tinchlik va barqaror vaziyatni saqlash, shuningdek turli etnik guruhlar o'rtasida keraksiz ziddiyatlarning oldini olishga qaratilgan ehtiyotkor yondashuvni taklif qiladi. Farg'ona vodiysidagi millatlararo munosabatlar kontekstida bu istiqbol tinchlikni saqlash va mojarolarning avj olishiga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan tashabbuslar yoki siyosatlarda, hattoki muayyan o'zaro aloqalar yoki munozaralarni cheklashni nazarda tutsa ham o'z ifodasini topishi mumkin.

Farg'ona vodiysida «yopiq eshikni yopish» yondashuvini barqarorlikni saqlash va mavjud millatlararo ziddiyatlarning avj olishining oldini olishga qaratilgan ehtiyotkor va konservativ strategiya sifatida tushunish mumkin. Ushbu yondashuv ko'pincha tinchlikni saqlashni birinchi o'ringa qo'yadigan siyosat yoki hukumat tashabbuslarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy millatlararo va madaniyatlararo muloqotning murakkab landshaftida, xususan, Farg'ona vodiysi kabi turli hududlarda o'zaro munosabatlar va munozaralarni boshqarish hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mumkin bo'lgan ziddiyat nuqtalarini hisobga olgan holda konstruktiv muloqot uchun qulay muhitni yaratish juda muhimdir. Ushbu yondashuv nozik muvozanatni talab qiladi, bunda o'zaro tushunish va hurmatni kuchaytirish bahsli masalalarni keskinlashuvga olib kelishi mumkin bo'lgan usullar bilan hal qilishdan ustun turadi.

Bunga erishish uchun bir qator strategiyalarni amalga oshirish mumkin: Vositachilik orqali muloqotga ko'maklashish: munozaralarga vositachilik qilish uchun neytral uchinchi tomonlarni joriy etish orqali muammolarga samarali yechim topishiga va uni mojaroga aylanib qolmasdan avval umumiy maqsadlarga yo'naltirish uchun xizmat qiladi.

Madaniy sezgirlikni o'rgatish: Madaniy sezgirlik bo'yicha treninglar va resurslarni taqdim etish odamlarni millatlararo o'zaro munosabatlarni ko'proq hamdardlik va hurmat bilan boshqarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlashi mumkin. Bu ta'lim Farg'ona vodiysida mavjud bo'lgan turli madaniy kelib chiqishi va istiqbollarni tanib olishga va baholashga yordam beradi.

Hukumatning mintaqadagi millatlararo ziddiyatlarga munosabati misolida bu yondashuvning bir tarafini ko'rish mumkin. O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikiston kabi davlatlar hukumatlari tarixan barqarorlik va milliy birlikni demokratik tamoyillar yoki etnik xilma-xillikdan ustun qo'yadigan avtoritar boshqaruv tuzilmalarini qabul qilgan. Natijada, ular ko'pincha siyosiy norozilik va ijtimoiy faollik ustidan qattiq nazoratni o'rnatadilar. Shuningdek muhokamalar yoki millatlararo ziddiyatni kuchaytirishi mumkin bo'lgan faoliyatni bostirish choralarini amalga oshiradilar.

Markaziy Osiyoda avtoritar boshqaruv sharoitida millatlararo munosabatlar dinamikasiga oydinlik kirituvchi tadqiqotlar sifatida A.Kuli [3], J.Xezershou [4] va R.M.Desai, A.Olofsgard, T.M.Youseflarning "The logic of authoritarian bargains" [5, 93-125] asarlariga murojaat qilish mumkin. Ushbu tadqiqotda mintaqadagi avtoritarizmning kengroq dinamikasiga e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, shu bilan Markaziy Osiyo avtoritar rejim sharoitidagi barqarorlik va nazoratni saqlab qolish uchun etnik jihatdan xilma-xillikni va millatlararo ziddiyatlarni qanday boshqarish haqida aniq tasavvurlarni beradi. Shuningdek, mojarolarni yumshatishda fuqarolarning faolligi va ijtimoiy kapitalning roli haqida tushuncha beradi. Bu esa bizga Farg'ona vodiysidek polietnik mintaqalardagi tinchlik va barqarorlikni saqlashga qaratilgan sa'y-harakatlarni tushunishimizga yordam beradi.

Bundan tashqari, etnik nizolarni hal qilish, barqarorlik va tinchlik o'rnatish strategiyalari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar millatlararo ziddiyatlarni boshqarishda turli yondashuvlarning samaradorligi haqida qimmatli tushunchalar beradi. Jumladan, Morton Deutsch, Piter Coleman va Erik Markus tomonidan tahrirlangan "The handbook of conflict resolution: Theory and practice" kitobida turli jamiyatlarda zo'ravonlikning kuchayishi, mojarolarni hal qilishning turli nazariy asoslari va amaliy usullarini, jumladan, tinchlikni saqlash va oldini olish strategiyalarini o'z ichiga olgan keng qamrovli manbadir [6].

Ushbu va boshqa ilmiy ishlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar Farg'ona vodiysidagi millatlararo ziddiyatlarni boshqarishning murakkabliklarini chuqurroq tushunishlari va hatto avtoritar boshqaruv tuzilmalari sharoitida ham mintaqada tinchlik, barqarorlik va ijtimoiy hamjihatlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha potensial strategiyalarni hamda boshqa qiyinchiliklarni aniqlashlari mumkin.

Tadqiqot mobaynida ushbu ilmiy asarlardan olingan fikrlarni umumlashtirish orqali Farg'ona vodiysidagi millatlararo ziddiyatlarni hal qilishda «yopiq eshikni yopish» yondashuvini har tomonlama tushunish imkonini berdi. Demak ushbu yondashuvda demokratik tamoyillardan va etnik xilma-xillikdan ko'ra siyosiy barqarorlikni birinchi o'ringa qo'yishda avtoritar davlat boshqaruv tuzilmalarining o'rni ta'kidlab o'tilgan. Siyosiy norozilik va ijtimoiy faollik ustidan qattiq nazoratning amalga oshirilishi, shuningdek, keskinlikni kuchaytirishi mumkin bo'lgan muhokamalarni bostirish tinchlikni saqlashga qaratilgan ehtiyotkor strategiyani aks ettiradi.

Nega yopiq eshiklarni ochish kerak? Bu savol asosiy muammolar yoki keskinliklarni hal qilish uchun faol va transformativ yondashuvni taklif qiladi. Bu qiyin haqiqatlarga qarshi turish, muloqotga kirishish va yechim yoki yarashuvga intilish istagini bildiradi. Farg'ona vodiysi sharoitida bu istiqbolni millatlararo anglashuv, muloqot va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar ifodalashi mumkin. Bu to'siqlar yoki bo'linishlar mavjudligini tan olishni va muloqot, hamdardlik va o'zaro hurmatni kuchaytirish orqali ularni yo'q qilish uchun faol ishlashni o'z ichiga oladi.

Farg'ona vodiysidagi millatlararo munosabatlar kontekstida «yopiq eshiklarni ochish» tushunchasi asosiy tarangliklarni bartaraf etishda faol va transformativ yondashuvni bildiradi. Ushbu yondashuv mavjud to'siqlar yoki bo'linishlarning mavjud ekanligini tan olish, ularni muloqot, o'zaro tushunish, hamkorlik orqali hal qilish va yarashuv yo'lida faol ishlash muhim ekanligini ta'kidlaydi.

Bunday yondashuvning yorqin namunasi sifatida mintaqadagi millatlararo o'zaro tushunish va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan fuqarolik jamiyati tashkilotlari va boshlang'ich tashabbuslarni ko'rsatib o'tish mumkin. Ushbu tashabbuslarda ko'pincha turli etnik guruhga mansub jamoalar a'zolarining o'zaro muloqot, madaniy almashinuv, hurmat, hamdardliklarini rivojlantirishga qaratilgan hamkorlik loyihalarida ishtirok etish uchun birlashtirish nazarda tutiladi.

Millatlararo hamkorlikni rivojlantirishda fuqarolik jamiyatining rolini yoritib beruvchi Devid Lyuisning tadqiqotlarida [7] Qirg'iziston Respublikasidagi fuqarolik jamiyati tashkilotlarining millatlararo konfliktlarni bartaraf etish hamda tinchlik o'rnatish tashabbuslarini ilgari surish bo'yicha sa'y-harakatlari o'rganib chiqilgan va mintaqadagi mojarolarni hal qilishga hissa qo'shish uchun asosiy yondashuvlarning imkoniyatlari haqida tushuncha bergan.

Bundan tashqari, millatlararo muloqot va nizolarni hal qilish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar Farg'ona vodiysida yopiq eshiklarni ochishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish bo'yicha qimmatli tushunchalar berishi mumkin. Anna Triandafyllidou [8], Tariq Modudning [9] ilmiy ishlari turli kontekstlarda millatlararo muloqot nazariyasi va amaliyotini o'rganuvchi keng qamrovli to'plamlardir. Tadqiqotchilar ushbu ilmiy amaliy tadqiqotlarning nazariy asoslarni o'rganish orqali o'zaro dialog jarayonlari turli etnik guruhlar o'rtasidagi tushunish, yarashuv va hamkorlikni qanday osonlashtirishi mumkinligi haqida tushunchalarga ega bo'lishlari mumkin.

Bundan tashqari, ayrim tadqiqotchilar tomonidan tinchlikni saqlab qolishga qaratilgan ta'lim loyihalarida va mojarolarni o'zgartirish bo'yicha tadqiqotlarda turli jamoalar o'rtasida hamdardlik, bag'rikenglik va o'zaro hurmatni rivojlantirish strategiyalari haqida qimmatli fikrlar taklif etiladi. Gavriel Salomon va Ed Cairns tomonidan tahrir qilingan "Handbook on Peace Education" kitobida butun dunyo bo'ylab tinchlik ta'limi tashabbuslari haqida to'liq ma'lumot beriladi hamda tinchlikda, hamkorlikda, birgalikda yashashga yordam beradigan munosabat va ko'nikmalarni rivojlantirishda ta'limning muhimligini ta'kidlaydilar [10].

Xulosa. Tadqiqot doirasida ushbu ilmiy ishlardan olingan fikrlarga tayanib, Farg'ona vodiysida zamonaviy millatlararo munosabatlardagi anglashuv va hamkorlikni rivojlantirishdagi muammolar va imkoniyatlar to'g'risida nozik tushunchalarga ega bo'ldik.

Shuningdek, bu yondashuvlar bizga yopiq eshiklarni ochish va turli etnik jamoalar o'rtasida ko'priklar o'rnatish bo'yicha samarali strategiyalar va ilg'or tajribalarni aniqlash imkoniyatini berish mumkin.

Ushbu g'oyalarni Farg'ona vodiysidagi zamonaviy millatlararo munosabatlar bo'yicha tadqiqotlar bilan bog'lash uchun tadqiqotchilar turli manfaatdor tomonlar mavjud keskinliklarni, mojarolarni qay tarzda qabul qilishlari hamda ularga qanday munosabat bildirishlarini o'rganib chiqishlari mumkin. Ular shaxslar yoki guruhlar status-kvoni saqlab qolish, mojarolardan qochish yoki asosiy muammolarni hal qilishga faol intilish darajasini targ'ib qilishlari mumkin. Ushbu turli nuqtai nazarlarni tushunish orqali tadqiqotchilar mintaqadagi turli etnik jamoalar o'rtasida tinchlik, totuvlik va hamkorlikni rivojlantirishning samarali strategiyalari haqida tushuncha berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Varshney, A. (2002). *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. Yale University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1nq5hn>
2. Gurr, Ted Robert, ed. 1980. *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*. New York: Free Press; Gurr, Ted Robert. 1990. "Ethnic Warfare and the Changing Priorities of Global Security." *Mediterranean Quarterly* 1: 82–98; Gurr, Ted Robert. 1992. "The Internationalization of Protracted Communal Conflicts Since 1945: Which Groups, Where and How." In *The Internationalization of Communal Strife*, ed. Manus I. Midlarsky. London: Routledge; Gurr, Ted Robert ed., 1993. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts* Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press; Gurr, Ted Robert. 1994. "Peoples Against the State: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System." *International Studies Quarterly* 38: 347–77; Gurr, Ted Robert, 2000. *People Versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press; Gurr, Ted Robert. 2001. "Minorities and Nationalists: Managing Ethnopolitical Conflict in the New Century." In *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict* ed. Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, and Pamela Aall. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
3. Cooley A., (2012). *Great games, local rules: the new power contest in Central Asia* Oxford: Oxford University Press.; Cooley, A. (2015a). "Authoritarianism Goes Global: Countering Democratic norms". *Journal of Democracy*, 26(3). National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press.; Cooley A. (2015b). "The emerging politics of international rankings and ratings: A framework for analysis". In Cooley A. and Snyder J (eds). *Ranking the World: Grading States as a Tool of Global Governance*. Cambridge University Press. UK, pp. 1-38.
4. Heathershaw, J. (2009). *Post-Conflict Tajikistan: the politics of peace building and the emergence of legitimate order*. Oxon: Routledge.; Heathershaw, J. & Cooley, A. (2015). "Offshore Central Asia: an introduction" *Central Asian Survey*, 34(1), pp.1-10.; Heathershaw J., (2011) *Tajikistan amidst globalization: state failure or state transformation?* *Central Asian Survey*, 30:1, 147-168.; Heathershaw, J. (2009). "Rethinking the International Diffusion of Coloured Revolutions: The Power of Representation in Kyrgyzstan". *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25(2-3), pp. 297–323.; Heathershaw, J. (2010). "Post-colonial perspectives on Central Asian statehood", in Kavalski E (ed.) *Stable Outside, Fragile Inside*, Surrey: Ashgate.; Heathershaw, J. (2013). "The global performance state: a reconsideration of the Central Asian weak state", in Reeves M., Rasanayagam J., Beyer J. (eds) *Performing Politics in Central Asia: Ethnographies of the State*, Bloomington: Indiana University Press, pp. 39-61.
5. Desai, R. M., Olofsgard, A., & Yousef, T. M. (2009). The logic of authoritarian bargains. *Economics & Politics*, 21(1), 93-125.
6. Deutsch, M., Coleman, P. T., & Marcus, E. C. (Eds.). (2006). *The handbook of conflict resolution: Theory and practice* (2nd ed.). Wiley Publishing.
7. Lewis, D (2008). *The Temptations of Tyranny in Central Asia*. Hurst: University of Columbia Press.; Lewis, D. (2012a). "Who's Socialising Whom? Regional Organisations and Contested Norms in Central Asia". *Europe-Asia Studies*, 64(7), pp. 1219–1237.; Lewis, D. (2012b). "Understanding the Authoritarian State: Neopatrimonialism in Central Asia". *Brown Journal of World Affairs*. Volume 19(1), pp. 1-12.; Lewis, D. (2013). "Civil Society and the Authoritarian State: Cooperation, Contestation and Discourse". *Journal of Civil Society*, 9(3), pp. 325-340.
8. TRIANDAFYLLIDOU, A., & VEIKOU, M. (2002). The hierarchy of Greekness: Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy. *Ethnicities*, 2(2), 189–208. <http://www.jstor.org/stable/23890525>.; Triandafyllidou, A. (2015). *European Muslims: Caught between Local Integration Challenges and Global Terrorism Discourses*. In L. Kamel (Ed.), *Changing Migration Patterns in the Mediterranean* (pp. 41–58). Istituto Affari Internazionali (IAI). <http://www.jstor.org/stable/resrep09850.7>
9. Modood, T. (2008). Multiculturalism and groups. *Social & legal studies*, 17(4), 549-553.; Modood, T., Berthoud, R., Lakey, J., Nazroo, J., Smith, P., Virdee, S., & Beishon, S. (1997). *Ethnic minorities in Britain: Diversity and disadvantage* (No. 843). Policy Studies Institute.; Meer, N., & Modood, T. (2012). How does interculturalism contrast with multiculturalism?. *Journal of intercultural studies*, 33(2), 175-196.; Modood, T., & Werbner, P. (Eds.). (1997). *The politics of multiculturalism in the new Europe: Racism, identity and community*. Palgrave Macmillan.; Modood, T. (1998). *Changing Ethnic Identities*. In *Sociology: Introductory readings* (pp. 211-218). Polity Press.
10. Salomon, G., & Cairns, E. (Eds.). (2009). *Handbook on Peace Education* (1st ed.). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203837993>

“ALASH” PARTIYASINING YARATILISHI VA XALQ ZIYOLILARI**A. S. Danabekov, talaba, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy****Sh. Toshturov, dots., Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy**

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshlarida qozoq ziyolilari tomonidan tashkil etilgan Alash partiyasining bugungi Qozog'iston davlatining hududiy yaxlitligi va qozoq xalqining til birligining saqlab qolinishiga oid sa'y-ʻharakatlari, Alash harakati vakillarining chor Rossiyasi va sho'ra hukumati davrida xalqning ongini yuksaltirish, milliy ozodlik g'oyasini ilgari surish va milliy manfaatlarini himoya qilish borasida faoliyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Alash atamasi, Alash partiyasi, Ayqap, “Qozoq” gazetasi To'rg'ay viloyati, Orinbor, Birinchi Umumqozoq qurultoyi, M.Seralin, 1917 yil aprel.

Аннотация. В этой статье рассказывается об усилиях партия “Алаш”, основанной казахскими интеллектуалами в начале 20-го века, о территориальной целостности современного Казахстана и представлении языковой единицы казахских народов, о развитии самосознания народа во времена Царской России и представительного правления Советское проведения движения “Алаш”, пропагандирующего идеи национальной свободы.

Ключевые слова: Термин “Алаш”, партия “Алаш”, Айқап, газета “Казак”, Тургайская область, Оринбор, Первый Всекукасовский съезд, М.Сералин, апрель 1917 г.

Abstract. This article includes the efforts of the Alash party, which is founded by Kazakh intellectuals at the beginning of the 20th century, on the territorial integrity today's Kazakhstan and the presentation of the language unit of the Kazakh nations, on the developing the consciousness of the people during The Tsaris Tsaris and soviet government of representative of The Alash Movement, promoting the national freedom ideas.

Key words: The Term Alash, Alash party, Ayqap, Newspaper “Kazakh”, Turgay region, Orinbor, First All-Caucasus Congress, M.Seralin, April 1917

XX asr boshida Markaziy Osiyo xalqlari orasida milliy ozodlik g'oyalari keng yoyilib, shu o'rinda qozoq xalqi ziyolilari tomonidan istiqloq mafkurasini o'zida mujassamlashtirgan va eng muhim progressiv harakatlardan biri bo'lgan “Alash” partiyasining tashkil topishi, uning tarixiy asoslari, siyosiy-ijtimoiy xarakteri va axamiyatini o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Qozoq xalqi ziyolilari tomonidan davlat boshqaruvida ishtirok etishga qodir siyosiy partiya tuzish tashabbusi 1905 yilda bo'lib o'tgan birinchi rus inqilobi yillarida boshlandi va natijada tashkil etilgan ilk qozoq milliy partiyasiga taniqli ma'rifatparvar Alixon Bukeyxonov raislik qildi. Shu tariqa XX asr boshlarida qozoq ziyolilari tomonidan tashkil etilgan Alash harakati mamlakatdagi notinch va og'ir davrda xalq g'amxo'riligini o'z zimmasiga olgan ta'sirli siyosiy kuchga aylandi. Bu harakatning boshida yuksak siyosiy madaniyatli, axloqiy va ma'naviy fazilatlariga zamon bilan hamnafas bo'lgan Alixon Bokeyxonov (1866-1937 y.), Axmet Baytursinuli (1872-1937 y.), Mirjaqip Dulatuli (1885-1935 y.), Muxametjon Tinishbayuli (1879-1937 y.), Baxitjon Qaratayev (1863-1934 y.) kabi qozoq ziyolilari ularning ma'naviy, siyosiy qarashlarini yanada rivojlantirdi.

Qozoq ziyolilari tomonidan tashkil etilgan Alash partiyasi Rossiya imperiyasining so'ngi davrlarida va Sotsialistik Rossiyaning dastlabki davrlarida faoliyat ko'rsatgan qozoq partiyasi edi. Rossiya imperiyasining Birinchi jahon urushi davridagi inqirozli holatidan unumli foydalangan qozoq ziyolilari 1917 yil aprel oyida chaqirgan Qozoq qurultoyida yangi milliy partiyaning nizomini qabul qildi va shu yilning iyul oyida Alash partiyasi tashkil topdi. Mazkur partiyaning eng muhim arboblari qozoq ziyolilari bo'lib, ular Rossiya tarkibida milliy manfaatlariga yo'naltirilgan demokratik g'oyalar asosida muxtoriyat tuzishni maqsad qildi va keyinchalik RSFSR hukumati tomonidan partiya ishi taqiqlandi va 1920 yilda tarqatib yuborildi.

“Alash” so'zi etimologiyasiga to'xtaladigan bo'lsak, turkiy tillarda “qarindosh-urug’”, “qardosh” ma'nosida, ba'zi ma'lumotlarda esa bu atama “qozoq” so'zining sinonimi sifatida ham keltiriladi. Ya'ni, qozoq va Alash so'zlari bir xil ma'noda erkin, ozod odam degan ma'noni bildirgan.

Taniqli qozoq tarixchisi Qodirg'ali Jaloyir o'z asarlarida qozoq xalqi nomi bilan bir vaqtda Alash so'zini ham ishlatgan [2].

1913 yil M.Seralin tomonidan nashr etilishi yo'lga qo'yilgan "Ayyaq" jurnalida R.Masekov, J.Seydalin., B.Qarataev kabi qozoq ziyolilari jamiyatdagi mavjud dolzarb ijtimoiy masalalarni muhokama qilib, muayyan dasturiy xulosalarga kelish uchun Butunqozoq qurultoyini chaqirish tashabbusini ilgari so'radi. Ammo 1905-1907 yillardagi Rossiya imperiyasida boshlangan qo'zg'olonidan keyin butun mamlakatda o'rnatilgan kuchli harbiy-ma'muriy tartib sababli bu davrda qurultoyini o'tkazish mumkin emasligini yaxshi tushungan A.Baytursinov bilan A.Bukeyxanov boshchiligidagi bir guruh qozoq ziyolilari Butunqozoq qurultoyini chaqirishga qarshi chiqadi [1].

1917 yil aprelda "Alash" partiyasining To'rg'ay viloyatida bo'lib o'tgan yig'ilishida Birinchi Umumqozoq qurultoyini chaqirishga qaror qiladi.

Birinchi Umumqozoq qurultoyi ishida qatnashgan taniqli qozoq ziyolisi Mustafo Shokay o'z xotiralarida bu yig'ilishda o'zbek va tatar millati ziyolilari ham qatnashib, o'zlarining qiziqishlarini bildirishganini keltirib o'tadi [1]. "Qozoq" gazetasining 1917-yil 24-iyun kuni chiqqan sonida Birinchi Umumqozoq qurultoyini tashkil etish byurosi tomonidan qurultoyini o'tkazish va kun tartibiga doir masalalari bo'yicha umumxalq muhokamasiga o'z xulosalarini taqdim etdi. Tezislari shaklida taqdim etilgan bu masalalarning deyarli barchasi 1917-yil 21-26 iyul kunlari Orinbor shahrida bo'lib o'tgan I Umumqozoq qurultoyi kun tartibiga kiritiladi va mazkur qurultoyda "Alash" partiyasining dasturi e'lon qilindi [3].

I Umumqozoq qurultoyida Aqmola, Semipalatinsk, To'rg'ay, Ural, Jetisu, Sirdaryo viloyatlari va Bo'key o'rdasi hamda Farg'ona viloyatining qozoqlar yashaydigan tumanlaridan vakillar qatnashdi. Qurultoy ishtirokchilari soni unchalik ko'p bo'lmaganiga (20 kishidan ortiq) qaramay, uning kun tartibiga Qozog'istonning o'sha davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotiga bevosita taalluqli 14 ta o'ta muhim masala kiritilgan edi. Ular quyidagilardan iborat: 1) Davlat boshqaruvi turi. 2) Qozoq viloyatlarida muxtoriyat. 3) Yer masalasi. 4) Xalq militsiyasi. 5) Zemstvo. 6) Ta'lim masalasi. 7) Sud masalasi. 8) Din masalasi. 9) Ayollar masalasi. 10) Ta'sis majlisi va qozoq viloyatlaridan deputatlar sayloviga tayyorgarlik ko'rish. 11) Butun Rossiya musulmonlar kengashi (Sho'ra Islam). 12) Qozoq siyosiy partiyasi. 13) Jetisu viloyati voqeasi. 14) Kiyevdagi Butun Rossiya federalistlar qurultoyiga va Petrograddagi Maorif komissiyasiga qozoq vakilini yuborish [4]. Ushbu qurultoyda "Alash" partiyasi o'z dasturida Rossiya davlatining demokratik shakldagi federativ tengdosh respublikalar ittifoqi bo'lishi zarurligini, undagi har bir davlatning poydevori bir xil va har biri o'z rulin olib yurishi kerakligini ta'kidlashgan. "Demokratiya", — deb tushuntirilgan dasturda bu — davlatning xalq tomonidan boshqarilishi ekanligi ta'kidlanib, hukumat boshlig'i Ta'sis Majlis va Davlat Dumasi qarori bilan muayyan muddatga saylanadigan Prezident bo'lishi, ushbu lavozimga o'tirgan shaxs davlat va jamoat ishlarini tayinlangan vazirlar tomonidan amalga oshirishi, vazirlar esa Qurultoy Majlisi va Davlat Dumasi oldida javobgar bo'lishi, Davlat Dumasi deputatlari teng va yashirin saylovlar orqali saylanishi kabi bir qator ilg'or g'oyalarni ilgari suradi. Mazkur dastur doirasida tarqoq qozoq viloyatlari va juzlarini yagona davlatga birlashishi va muxtoriyat asosida Rossiya Federatsiyasi tarkibiga kirish kerakligi haqidagi siyosiy tashabbuslarni ilgari suradi [3]. Quyidagi holat dasturni tezda nashr qilish va ommalashtirishga sabab bo'ldi. "Qozoq" boshqarmasi 1917 yil 14 noyabrda Alashning Ombidagi viloyat qo'mitasidan quyidagi mazmundagi telegramma oladi: "Alash dushmanlari "Alash" partiyasini xalqqa noto'g'ri ko'rsatib, yolg'on xabarlar tarqatmoqda," Qozoq" gazetida "Alash" partiyasining loyihasi chop etilishiga umid qilamiz" [1]. Davomidan, "Omsklik qozoqlar "Uch yuz" degan sotsialistik yo'nalishdagi partiya ochdilar. Partiyaning maqsadi federatsiyani qo'llab-quvvatlash va turk-tatar jamoalarini birlashtirish, Ta'sis majlisiga alohida ro'yxatga kirishdir" [1]. Ana shunday vaziyatdan so'ng "Qozoq" gazetasining 21 noyabr kuni sonida "Alash" partiyasining dastur loyihasi nashrdan chiqadi [2].

"Alash" partiyasining vujudga kelishi katta siyosiy voqea bo'lib, 1917 yil 21 noyabrda nashr qilingan "Qozoq" gazetasining navbatdagi sonida "Alash" partiyasi dasturi loyihasi va qurultoy materiallari e'lon qilindi. "Alash" partiyasi dasturi loyihasi 10 bobdan iborat bo'lib, unda jamiyatning barcha sohalarini qamrab olishni ko'zda tutgan. Zero, uning to'qqizinchi bobida "Ilm va bilim

o'rgatish" haqida so'z boradi: ta'lim muassasalarining eshiklari har kim uchun bepul va ochiq bo'lishi; — boshlang'ich maktablarda ona tilida o'qitish; — qozoq tilida o'qitiladigan o'rta maktab va universitetlarni ochish; — ta'lim sohasi avtonomiya shaklida bo'lishi; — hukumatning ta'lim ishiga aralashmasligi; — professor-o'qituvchilarni o'zaro saylash yo'li bilan tayinlash; — mamlakatda kutubxonalar ochish; — gazeta va kitoblarni nashr qilish erkinligi. Ko'rinib turibdiki, o'sha davr ziyolilarining qozoq tilida ilk marotaba ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yoritishni yo'lga qo'yadi va qozoq milliy adabiyotining sara asarlarini nashr ettirish bilan shug'ullangan. Nashrda milliy ta'limni zamonaviylashtirish, millat dardini aks ettiruvchi adabiyot va san'at yaratish, millat ongini yuksaltirishga xizmat qiluvchi matbuotni rivojlantirish, ayollarni ijtimoiy hayotga jalb qilish, axloqiy tarbiyani kuchaytirish va boshqa davr uchun dolzarb muammolar keng yoritilgan.

Alash harakati va Alasho'rda yetakchilarining buyuk tarixiy ishlari qozoq zaminini saqlab qolish bilan bog'liq edi. Ularning Sovet hukumati rahbarlari bilan olib borgan muzokaralari, ayniqsa, Axmet Baytursinulining bu yo'nalishdagi mashaqqatli mehnatidan so'ng, Qozog'iston Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasi tashkil etilishi davrida bu muxtoriyat hududini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Zero, Axmet Baytursinuli ta'biri bilan aytganda: “boshqalardan kam bo'lmaslik uchun bilimli, boy va kuchli bo'lishimiz kerak. Bilimli bo'lish uchun — o'qish kerak! Boy bo'lish uchun sizga biznes kerak! Kuchli bo'lish uchun birdamlik kerak! Bu ehtiyojlar yo'lida ishlash kerak!” [5]. Alixon Bukeyxonov ilgari surgan g'oyaga ko'ra, qozoq zaminida yetishtirilgan bir hovuch jun o'sha davlat fuqarolariga kiyilishi kerak. Ya'ni, davlat to'liq iqtisodiy mustaqillikka erishishi zarur. Alash arboblardan yana biri Mirjaqip Dulatuli “Uyg'on, qozoq” deya da'vat qilgan bo'lsa, yana bir Alash arbobi Xalel Do'smuhamedov “O'z tilini bilmagan davlat yurt bo'lolmaydi. Tilini yo'qotgan xalq bu halokatga uchragan xalqdir” degan g'oyalarni ilgari suradi. Mustaqillik arafasida Qozog'iston Respublikasining yaxlitligini asrab-avaylanishida Alash g'oyalarining yangi kuch bilan qozoq ziyolilari orasida qayta jonlandi. 1937-1938-yillarda bolsheviklar tomonidan amalga oshirilgan “katta qirg'in” davrida afsuski barcha xalqlarda bo'lgani kabi qozoq xalqining ham o'qimishli, dunyoqarashi keng bo'lgan ziyolilarini “yod burjua g'oyalari” uchun ularga turli bo'htonlarni yopishtiradi va qatag'on qiladi. Natijada birgina 1937-38-yillar oralig'ida 25 ming nafardan ortiq qozoqlar jazolandi va ularning ko'pchiligi otib tashlandi [6]. Qatag'on qilinganlarning orasida Alash partiyasi arboblari ham bor edi.

Zamonaviy Qozog'iston davlatchilik tarixidagi taraqqiyparvarlik g'oyalardan biri bu so'zsiz Alash harakati bo'lib, bugungi Qozog'iston mustaqilligi negizi ham mana shu g'oyalardan ilhomlanadi. Alash harakati 1905-yildan 1937 yilgacha bo'lgan qisqa davrda faoliyat yuritgan bo'lsa-da, ular amalga oshirgan ishlar asrlarga tatigulik bo'ldi. Alash arboblarning qozoq davlatchiligi tarixida alohida o'rni bo'lib, Alixon Bukeyxonov, Mustafo Shokay, Axmet Baytursinuli, Mirjaqip Dulatuli, Muhammadjon Tinishboyuli kabi vatanparvar ziyolilar Alash harakatining haqiqiy sherlari bo'lgan. Alash harakatining chin ma'nodagi otalari bo'lgan bu shaxslar har biri davlatni boshqarishga qodir edi. Ular qozoq xalqining ko'p asrlik tarixi mobaynida taraqqiyotga erishishda inqilobiy usul bilan jamiyatni tubdan o'zgartirishni emas, balki rivojlangan mamlakatlarning tajribalarini hisobga olgan holda evolyutsion yo'l bilan taraqqiy etish, ilm-fan va ta'limning qudratli kuchi orqali yuksalishni maqsad qilgan. Alash ziyolilari mamlakatga demokratiya va maorif olib kirish jarayonining boshida turdi. Zero, “Alash” partiyasi dasturida qayd etilgan mamlakat boshqaruvi, yosh avlod tarbiyasi, barcha xalqlar tengligi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash tamoyillari bugungi mustaqil Qozog'iston davlati siyosati bilan hamohangdir. Ular Vatanga sadoqat bilan xizmat qilish g'oyalarini ilgari surdi va bu borada boshqalarga o'rnak bo'lishi orqali vatanparvarlik timsoli sifatida bugungi kunda yoshlar qalbi va ongida yashamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qozoq" gazetasi, 1913 y., 18-251 sonlar.
2. <https://eskeldi-eli.kz/?p=15165>
3. Qo'ygeldiyev.M. Alash qo'zg'oloni. Olma-ota. San'at nashriyoti. 1995 y. — B.265
4. Nurpeyisov.K. Alash ham Alasho'rda. Olma-ota. Atatek nashriyoti. 1995 y. —B.116
5. <http://centre-tur.kz/>
6. <https://ult.kz/>

DISKRIMINATSIYA VA UNING SHAXS PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI: O'ZBEK IMMIGRANTLARI MISOLIDA

A.A.G'aniyev, mustaqil tadqiqotchi, Kangwon National University, Kanvondo, Koreya

Annotatsiya. Bugungi globallashtirilgan dunyoda immigratsiya jarayonlari tobora kuchayib bormoqda. Har yili millionlab odamlar yangi imkoniyatlar izlab, yaxshiroq hayot qurish umidida o'z vatanlarini tark etishadi. Ammo afsuski, ko'plab immigrantlar mezbon davlatda turli xil qiyinchiliklar va to'siqlarga duch kelishadi. Ularning eng og'irlaridan biri - diskriminatsiya muammosi. Ushbu maqolada biz immigrantlarga nisbatan keng tarqalgan diskriminatsiya shakllari, uning sabablari va oqibatlarini, hamda bu muammoni hal qilish yo'llari haqida batafsil to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: immigratsiya, diskriminatsiya, adaptatsiya, akkulturatatsiya, akkulturatativ stress, ijtimoiy identifikatsiya

Аннотация. В современном глобализированном мире иммиграционные процессы становятся все более интенсивными. Ежегодно миллионы людей покидают родину в поисках новых возможностей и надежде построить лучшую жизнь. Но, к сожалению, многие иммигранты сталкиваются с различными проблемами и препятствиями в принимающей стране. Одной из наиболее серьезных из них является проблема дискриминации. В этой статье мы подробно обсудим распространенные формы дискриминации иммигрантов, ее причины и последствия, а также пути решения этой проблемы.

Ключевые слова: иммиграция, дискриминация, адаптация, аккультурация, аккультурационный стресс, социальная идентификация.

Abstract. In today's globalized world, immigration processes are becoming more and more intense. Every year, millions of people leave their homeland in search of new opportunities and hope to build a better life. But unfortunately, many immigrants face various challenges and obstacles in the host country. One of the most serious of them is the problem of discrimination. In this article, we will discuss in detail the common forms of discrimination against immigrants, its causes and consequences, and ways to solve this problem.

Key words: immigration, discrimination, adaptation, acculturation, acculturative stress, social identification

Immigrantlarga nisbatan diskriminatsiya nima?

Diskriminatsiya - bu insonlarni irqi, millati, dini, jinsi yoki boshqa belgilari asosida kamsitish va nohaq munosabatda bo'lishdir. Immigrantlarga nisbatan diskriminatsiya esa, odamlarni ularning kelib chiqishi, fuqaroligi yoki immigrant maqomi tufayli kamsitish va cheklashlarga duchor qilishni anglatadi. Bu holat turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin: ish joyida, ta'lim muassasalarida, uy-joy masalasida, sog'liqni saqlash xizmatlarida va jamiyatning boshqa sohalarida.

Immigrantlarga nisbatan diskriminatsiyaning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

➤ Ish joyidagi diskriminatsiya: Bu eng keng tarqalgan shakllardan biri hisoblanadi. Ko'plab ish beruvchilar immigrant ishchilarni yollashdan bosh tortadilar yoki ularga mahalliy ishchilardan pastroq ish haqi to'laydilar. Bundan tashqari, immigrant xodimlar ko'pincha lavozim ko'tarilishi imkoniyatlaridan mahrum qilinadi.

➤ Ta'lim sohasidagi diskriminatsiya: Ba'zi ta'lim muassasalari immigrant bolalar va talabalarni qabul qilishni istamaydilar yoki ularga sifatli ta'lim berishga e'tibor qaratmaydilar. Bu esa immigrant yoshlarning kelajakdagi imkoniyatlarini jiddiy ravishda cheklab qo'yadi.

➤ Uy-joy masalasidagi diskriminatsiya: Ko'plab uy egalari va ko'chmas mulk agentliklari immigrant oilalarga uy-joy ijaraga berishni rad etadilar yoki ulardan yuqori narxlar talab qiladilar.

➤ Sog'liqni saqlash xizmatlaridagi diskriminatsiya: Ba'zi tibbiyot muassasalari immigrant bemorlarga sifatli xizmat ko'rsatishdan bosh tortadilar yoki ularga nisbatan e'tiborsiz munosabatda bo'ladilar.

➤ Ijtimoiy diskriminatsiya: Jamiyatning ba'zi a'zolari immigrantlarga nisbatan ochiqdan-

ochiq dushmanlik va nafrat bildiradilar, ularni jamiyatdan chetlatishga harakat qiladilar.

Diskriminatsiyaning sabablari esa quyidagilardan iborat:

A. Stereotiplar va noto'g'ri tasavvurlar: Ko'pchilik odamlar immigrantlar haqida salbiy stereotiplarga ega bo'lib, ularni jinoyatchilik va ijtimoiy muammolar bilan bog'laydilar.

B. Iqtisodiy raqobat: Mahalliy aholi immigrantlarni ish o'rinlari va resurslar uchun raqobatchi sifatida ko'radi va bu holat diskriminatsiyaga olib keladi.

C. Madaniy farqlar: Turli madaniyat va an'analarga ega bo'lgan immigrantlar mahalliy aholi tomonidan tushunilmaslik va qabul qilinmaslikka duch kelishi mumkin.

D. Siyosiy omillar: Ba'zi siyosatchilar va ommaviy axborot vositalari immigratsiyani muammo sifatida ko'rsatib, jamiyatda ksenofobik kayfiyatlarni kuchaytiradilar.

E. Qonunchilikdagi kamchiliklar: Ba'zi mamlakatlarda immigrantlarning huquqlarini to'liq himoya qiladigan qonunlar mavjud emas yoki samarali ishlamaydi.

O'z vaqtida oldi olinmagan yoki uzoq muddat davom etgan diskriminatsiya quyidagi og'ir ruhiy, ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlariga olib keladi:

■ Ruhiy va jismoniy salomatlikka salbiy ta'sir: Doimiy ravishda diskriminatsiyaga uchrash stress, depressiya va boshqa ruhiy muammolarga olib kelishi mumkin. Bu o'z navbatida jismoniy salomatlikka ham ta'sir ko'rsatadi.

■ Iqtisodiy qiyinchiliklar: Ish joyidagi diskriminatsiya tufayli ko'plab immigrantlar kambag'allik va moliyaviy qiyinchiliklarga duch keladilar.

■ Ta'lim va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarining cheklanishi: Diskriminatsiya tufayli immigrantlar va ularning farzandlari sifatli ta'lim olish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlaridan mahrum bo'ladilar.

■ Ijtimoiy izolyatsiya: Jamiyatdagi diskriminatsiya immigrantlarning mahalliy aholi bilan aloqalarini cheklaydi va ularning integratsiyasini qiyinlashtiradi.

■ Madaniy identifikatsiya muammolari: Doimiy diskriminatsiyaga uchrash natijasida ba'zi immigrantlar o'z madaniy identifikatsiyasini yo'qotadilar yoki aksincha, o'z madaniyatlariga yanada qattiqroq yopishib oladilar.

Diskriminatsiyaga qarshi kurashish yo'llari:

1. Qonunchilikni takomillashtirish: Immigrantlarning huquqlarini to'liq himoya qiladigan qonunlarni qabul qilish va ularning samarali ijrosini ta'minlash zarur.

2. Ta'lim va ma'rifat: Jamiyatda immigrantlar haqidagi stereotiplarni yo'q qilish va madaniy xilma-xillikni targ'ib qilish uchun keng ko'lamli ta'lim dasturlarini amalga oshirish kerak.

3. Ish beruvchilar va tashkilotlar uchun treninglar: Korxonalar va tashkilotlarda xilma-xillik va inklyuzivlikni rag'batlantirish, diskriminatsiyaga qarshi kurashish bo'yicha maxsus treninglar o'tkazish lozim.

4. Immigrantlar huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlarni qo'llab-quvvatlash: Bunday tashkilotlar immigrantlarga huquqiy yordam ko'rsatish va jamiyatda ularning manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

5. Ommaviy axborot vositalarining roli: OAV immigrantlar haqida ijobiy hikoyalarni yoritish va jamiyatda tolerantlikni targ'ib qilishda faol ishtirok etishi kerak.

6. Ijtimoiy integratsiya dasturlari: Mahalliy hokimiyat organlari immigrantlarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradigan maxsus dasturlarni ishlab chiqishi va amalga oshirishi lozim.

7. Madaniyatlararo muloqotni rag'batlantirish: Turli madaniyat vakillari o'rtasida muloqot va hamkorlikni kuchaytirish uchun madaniy tadbirlar, festivallar va boshqa ijtimoiy loyihalarni tashkil etish muhim.

8. Diskriminatsiya holatlarini monitoring qilish va hisobotlar tayyorlash: Muntazam ravishda diskriminatsiya holatlari bo'yicha statistik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, shuningdek, bu borada hisobotlar tayyorlash zarur.

9. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish: Immigratsiya va diskriminatsiya masalalarini hal qilishda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, ilg'or tajribalarni o'rganish va amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

10. Immigrantlarning o'zlarini qo'llab-quvvatlash: Immigrantlarga o'z huquqlarini bilish, himoya qilish va jamiyatda faol ishtirok etish uchun ko'nikmalar va imkoniyatlar berish lozim.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, immigrantlarga nisbatan diskriminatsiya murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uning oqibatlarini nafaqat immigrantlar, balki butun jamiyat uchun ham jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu muammoni hal qilish uchun davlat organlari, nodavlat tashkilotlar, biznes, ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyatining birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi.

Biz hammamiz insoniylik nuqtai nazaridan kelib chiqib, har bir insonning qadr-qimmatini hurmat qilishimiz va teng imkoniyatlar yaratishga intilishimiz kerak. Faqat shundagina biz haqiqatan ham adolatli, xilma-xil va barqaror jamiyat qura olamiz.

Immigrantlar o'zlari bilan birga yangi g'oyalar, ko'nikmalar va madaniy boyliklarni olib keladilar. Ularning qo'shgan hissasi jamiyatimizni yanada boyitadi va rivojlantiradi. Shu sababli, diskriminatsiyaga qarshi kurashish va immigrantlarning jamiyatga to'liq integratsiyalashuviga yordam berish nafaqat axloqiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham oqilona qarordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berry, J. W. (2017). *Acculturation: A Personal Journey across Cultures*. Cambridge University Press.
2. Cobb, C. L., Xie, D., & Sanders, G. L. (2016). Coping styles and depression among undocumented Hispanic immigrants. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 18(4), 864-870.
3. Dekeyser, L., Raes, F., Leijssen, M., Leysen, S., & Dewulf, D. (2008). Mindfulness skills and interpersonal behaviour. *Personality and Individual Differences*, 44(5), 1235-1245.
4. Ellis, B. H., MacDonald, H. Z., Lincoln, A. K., & Cabral, H. J. (2008). Mental health of Somali adolescent refugees: The role of trauma, stress, and perceived discrimination. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(2), 184-193.
5. Garcini, L. M., Peña, J. M., Galvan, T., Fagundes, C. P., & Klonoff, E. A. (2017). Mental disorders among undocumented Mexican immigrants in high-risk neighborhoods: Prevalence, comorbidity, and vulnerabilities. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 85(10), 927-936.
6. Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., & Solheim, E. (2009). To identify or not to identify? National disidentification as an alternative reaction to perceived ethnic discrimination. *Applied Psychology*, 58(1), 105-128.
7. Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., ... & Pottie, K. (2011). Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal*, 183(12), E959-E967.
8. Moleiro, C., Silva, A., Rodrigues, R., & Borges, V. (2009). Health and mental health needs and experiences of minority clients in Portugal. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 5(1), 15-24.

UO'K 81-13

“ALPOMISH” DOSTONIDA BESHIK TO'YI VA SUNNAT TO'YI BILAN BOG'LIQ MAROSIM VA URF-ODATLARNING IFODALANISHI

*N.M.Matkarimova, bo'lim metodisti, Xorazm viloyat Maktabgacha va maktab ta'limi
boshqarmasi, Urganch*

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalq og'zaki ijodi, xalq yaratgan dostonlar, sharq xalqlarining badiiy ijodi, ma'naviyat va ma'rifat bilan birgalikda san'atning o'rnini, xalq og'zaki ijodining qadimiy an'analarini tiklash va milliy qadriyatlar, “Alpomish” dostonida tasvirlangan marosim, an'ana va urf-odatlarining bugungi kundagi ko'rinishi va o'zaro bog'liq tomonlari, nomoddiy madaniy meros, xalq og'zaki ijodi yodgorliklarini yig'ish va to'plash, ularni nashr etish yuzasidan ko'pgina chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq ekanligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Xalq og'zaki ijodi, doston, sharq xalqlarining badiiy ijodi, folklor san'ati, nomoddiy madaniy meros.

Аннотация. В данной статье рассматриваются фольклор, эпосы, созданные народом, художественное творчество народов Востока, место искусства вместе с духовностью и просветительством, восстановление древних традиций фольклора и народных песнопений «Алпомыш». внешний вид и взаимосвязанные аспекты обряда, традиций и обычаев, описанные в эпосе, собрание и коллекционирование памятников нематериального культурного наследия, фольклора и публикация о них информации при условии целесообразности проведения мероприятий.

Ключевые слова: Народное устное творчество, эпос, художественное творчество народов Востока, фольклорное искусство, нематериальное культурное наследие.

Abstract. In this article, folklore, epics created by the people, artistic creation of the peoples of the East, the place of art together with spirituality and enlightenment, restoration of ancient traditions of folklore and national chants, "Alpomish" are discussed in this article. the appearance and interrelated aspects of the ceremony, traditions and customs described in the epic, collecting and collecting monuments of intangible cultural heritage, folklore, and publishing them information is provided that the implementation of measures is appropriate.

Keywords: Folk oral creativity, epic, artistic creativity of the peoples of the East, folklore art, intangible cultural heritage.

Kirish va dolzarbligi. O'zbek xalqi o'zining asrlar osha davom qilib avloddan avlodga o'tib kelayotgan an'analari bilan, qadriyatlari va rang-barang urf-odat va udumlarining ko'pligi, serqirraligi, umrboqiyligi hamda ularni asrlar osha kelgusi avlod vakillariga yetkazib e'zozlashi jihatidan dunyo xalqlari orasida oldingi o'rinlarda turishi mubolag'a emas. Zardushtiylik davri bilan bog'liq ravishda shakllangan eng qadimiy milliy udumlarimiz shu qadar rang-barang va xilma-xil bo'lib, xalqimizning o'troq, hayotining dastlabki paytlariga to'g'ri kelsa, Markaziy Osiyoda islom dini, madaniyati va taraqqiyoti kirib kelishi bilan ayrim urf-odatlarimiz, aksariyat marosimlarimiz hozirgacha davom ettirilib, ezgu qadriyat sifatida ardoqlanib kelinmoqda. Bir qator omillar tarixan tarkib topgan milliy an'ana, urf-odat, rasm-rusm, taomil, marosimlarning vujudga kelishi va rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Insonlarning turmush tarzi shunday omillardan biri hisoblanadi.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Xalq og'zaki ijodi asrlar osha avloddan avlodga o'tib kelayotgan an'analarni, qadriyatlarni va rang-barang urf-odat va udumlarini, shuningdek jamiyat tarixining, insonlar orzu-umidlarining badiiy ko'zgusi bo'lib, u yozma adabiyotning taraqqiyotiga doimo samarali ta'sir etib kelgan. Xalq yaratgan dostonlar kitob holiga keltirilib, shoirlar va adiblar tomonidan ijodiy ishlangan va shu tariqa og'zaki adabiyot bilan yozma adabiyotni bir-biriga chambarchas bog'lovchi "xalq kitoblari" deb atalgan badiiy asarlar turkumi vujudga kelgan. Har qaysi xalqning tarixi va madaniyati, eng avvalo, og'zaki ijodi folklor san'atida, doston va eposlarida mujassam bo'lib, ular millatning o'zligini anglash, uning o'ziga xos milliy qadriyatlari va an'analarni saqlash va rivojlantirishda bebaho manba hisoblanadi. O'zbeklarning farzandlariga bo'lgan mehr-oqibati, ularga turli-tuman yaxshi, ezgulikka yo'g'rilgan urf-odatlar, rasm-rusmlari, an'ana, taomil va udumlarining bisyorligidan, ularning ajdodlardan avlodlarga singdirilib kelinayotganligidan hayratga tushgan sayyoh German Vamberi, "O'rta Osiyo xalqlarining urf-odatlarini yuksak darajada maqtovg'a sazovor bo'ladigan tomonlari shuki, ular o'z milliy xarakteriga ega bo'lgan ajoyib fazilatlarini qat'iyat bilan saqlaydilar", — deb yozgan edi[1].

Tadqiqot natijalari. Xalq urf-odatlar, an'ana va marosimlari muayyan tarixiy davrning mahsuli bo'lib, u moddiy turmush sharoitining ta'siri natijasida paydo bo'lgan. Vaqt o'tgan sari ular tobora mustahkamlanib, ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tib kelgan. Xalqning "to'y" atamasi bilan yuritiladigan barcha an'analari, urf-odat va udumlari shahar va qishloq aholisining kundalik turmushiga singib ketgan bo'lib, xalqning ezgu istaklari hamda intilishlarini o'zida aks ettiradi[2. 3-38]. O'zbeklarning an'ana va marosimlari, uning barcha turdagi yo'sinlari muqaddas sanalgan, shu bois ularning kishilar tomonidan o'zgartirilishi mumkin emas, deb tushuntirilgan. Bu marosimlar asrlar osha ajdodlardan avlodlarga asosan o'zgarmasdan o'tib kelgan.

O'zbeklarning azaliy taomiliga ko'ra farzand ko'rgan xonadon atrofida xursandchilik, shodiyonalik barq urib turadi. Bolalar, kattalar bir-birlariga "suyunchi" in'om etadilar. Ushbu sevinchli xabarni kimda-kim, u xoh katta yoshda bo'lsin, xoh kichik, bolaning otasiga, buvasi, buvisiga, tog'asi va boshqa qarindosh-urug'lariga yetkazsa, qadimiy udumga ko'ra, unday kishilarga qo'y, mol, nortuya, to'n, sarpo, pul va boshqa narsalarni "suyunchi" deb tortiq qilganlar. Uzoq vaqt orziqib kutilayotgan biron kishining kirib kelishi, farzand tug'ilishi va boshqa shu kabi xushxabarni yetkazgan kishilar hamisha suyunchi bilan taqdirlanganlar. "Alpomish" dostonida bugungi kungacha saqlanib qolgan, xalqimiz tomonidan amal qilinib kelayotgan bir qator urf-odatlarining, amallarning,

an'analarning guvohi bo'lamiz. Misol tariqasida "Alpomish" dostonida keltirilgan va hozirgi kunda ham xalqimiz tomonidan keng qo'llaniladigan ayrim urf-odat va marosimlarga to'xtalib o'tamiz:

Farzand tug'ilishi munosabati bilan "suyunchi" in'om etish udumi: ("Oydan oy, kundan kun o'tib, to'qqiz oy, to'qqiz kun, to'qqiz soat oradan o'tib qoldi. Boybichalarning oyi-kuni yaqin yetdi, biylar ikkovi aytdi: "Bizlar ham bir shohlik shavkatini qilsak, ovga chiqib ketsak, farzandlar yer yuziga tushsa, suyunchi, deb bir nechalar oldimizga yo'lga chiqib, bizlardan tilla-tanga in'om olsa", — deb o'ylarni o'ylab, biylar ovga jo'nab ketdi. Boybichalarga shunda to'lg'oq vaqti yaqin yetdi; ne kampirlar kelib, boybichani aylanib, tulkini inlatgan toziday bo'lib, boybichalarni angnib, o'rta olib turibdi. Biylar shul vaqtda ovdan qaytdi; bu yoqdan shul vaqtda farzandlar yer yuziga tushdi. Bir nechalar biylarning oldiga chiqib, suyunchi oldi" [3]);

"Maslahat oshi. – Kengash to'yi". – Sunnat to'yi qilishdan bir necha kun avval to'y qiluvchi kishining uyida erkak qarindoshlar, yaqin kishilar va mahalla-qishloq oqsoqollari ishtirokida maslahat oshi – kengash to'yi o'tkaziladi. Shuningdek, to'yga qayerdan kimlarni taklif etish, to'yga kimlarni chaqirish kabi qator masalalar atroflicha hal etiladi[2,39-79]. Shu jumladan, "Maslahat oshi – kengash to'yi" – beshik to'y va shu kabi boshqa to'y va marosimlarda ham o'tkaziladi.

("Biylar ziyoda vaqti xush bo'lib, mazgiliga kelib joy olib, vaqti xushligidan har tarafga xabar yuborib, xaloyiqlarni chaqirib, to'y-tomoshga qilmoqchi bo'lib, chog'lanib, sozlanib, o'n olti urug' Qo'ng'iro't elining katta-kichik biylarini, oqsoqol, arboblarni yig'dirib, to'y qilamiz, deb maslahat qildi") [3].

"To'yona". – To'yga, to'y egasiga sovg'a-salom berish. O'zbek xalqi qadimdan to'yga to'yona bilan borgan. To'yona qilish qadim zamonlarda tuya, ho'kiz, sigir, qo'y keltirish misolida bo'lgan. Uning miqdori ham to'y egasining va to'yonachining moddiy imkoniyatlari, iqtisodiy-ijtimoiy mavqeyi, darajasiga va albatta, zamoniga qarab bo'lgan. To'yona nafaqat, o'zbeklarga, balki barcha turkiy xalqlarga, tojik, qozoq, qirg'iz xalqlari ruhiyatiga ham xos bo'lgan qadimiy odatlardan biridir. Biz atrofimizda yashab kelayotgan qrim tatarlari, turklar, koreyslar ham bu odatni o'z an'analari qilib olganliklarini yaxshi bilamiz[4].

("Hamma mamlakatga ovoza bo'lib, elining, yurtining katta-kichiklari qulluq bo'lsinga kelib, do'stlar shodmon bo'lib, dushmanlar g'amgin bo'lib, g'amgin bo'lsa ham, ilojini topolmay, hech kimga (yuragini) yorolmay, bular ham qulluq bo'lsinga kela berdi" [3])

"So'qim so'yish". – An'anaga ko'ra to'ydan bir kun oldin to'y uchun boqilgan mol, qo'y, goho ot va tuyani so'yishga bag'ishlangan marosimni o'tkazadilar.

"O'n olti urug' Qo'ng'iro't urug'ining odamlari, eshitgan xaloyiqlar guros-guros bo'lib kela berdi. Shunda katta-kichiklar kelib, biylarning og'zidan to'y qilamiz, deganini eshitib, to'yning asboblarini tuzatib, qancha so'qim mollar so'yib, osh-palovlarni damlab, fuqaro, beva-bechoralar to'yib, shu ajnosda o'n olti urug' Qo'ng'iro'tning odambori to'yni qilib, hammalari jam bo'lib, qirg' kechayu kunduz to'y berib yotdi" [3].

Ism qo'yish marosimi. — Ko'pchilik viloyatlarda mazkur to'ydan oldin "Ism to'yi" degan tadbir o'tkazilib kelingan ekan. Xorazm viloyatining bir qator joylarida ushbu marosim "Ot to'yi" nomi bilan atalgan[2. 39-79].

"Qirg' kechayu qirg' kunduz bo'lgandan kay[6] to'y tarqaydigan kuni bo'ldi. Bir vaqt shunda biylar qarasa, uzoqdan bir qalandar ko'rinib kela berdi. Biylarning esiga (tushdi): Ravzada "Qalandar bo'lib borib, o'zim otini qo'yib kelaman", degan ovozni eshitgan edi. Shunday qarasa, yaxshi nurli bir qalandar mast bo'lib, qalandarday bo'lib, shul majlisga qarab kela berdi. Xaloyiqlar ham ko'r'di: tarzi gul yuzli, shirin so'zli, bir siyosatli kishi qalandar bo'lib kelayotir, o'zga kishilarga bu qalandarning holi-ahvoli ma'lum emas. Ravzadagi so'zlagan ovozni eshitgan sababli Shohimardon pirim shul kishi bo'lmasa, deb biylar o'rnidan turib, oldiga peshvoz chiqib, salom berib, ziyorat qilib, majlisxonaga boshlab olib keldi. Shunda farzandlarning uchovini ham olib kelib, Shohimardon piring etagiga soldi. Shohimardon piri Boybo'rining o'g'lining otini Hakimbek qo'ydi, o'ng kiftiga besh qo'lini urdi. Besh qo'lining o'rni dog' bo'lib, besh panjaning o'rni bilinib qoldi. Qizining otini Qaldirg'ochoyim qo'ydi. Boysarini qizining otini oy Barchin qo'ydi[3]".

"Beshkiktdi" odati. – Quloqtishlatar odati, hozirgi kunda ham ayrim joylarda uchrab turadi. Bu taomilga ko'ra yangi tug'ilgan qizaloq, o'g'il farzandi bor bo'lgan yaqin qarindoshi yoki do'sti

o'zining o'g'ilchasiga chaqaloq qizchani tilaydi, so'ratadi[4]. Bu odat "Alpomish" dostonida quyidagicha tasvirlangan.

"Ana shunda Shohimardon piri Hakimbekka oy Barchinni atashtirib, beshkirti qilib: "Bu ikkovi er-xotin bo'lsin, Xakimbek bilan hech bir kishi barobar bo'lolmasin, omin ollohu akbar", deb fotihani betiga tortdi. Shohimardon piri turib jo'nab ketdi, odamlarning ko'zidan g'oyib bo'lib ketdi. Shu yerda o'tirgan xaloyiqlar: "Biylarga xudo bergan ekan, pirning duosin olgan ekan", - deb gaplashib qoldi. Balki shu yerda o'tirgan katta-kichiklarning ham mehri qadimgidan ziyoda bo'ldi. Ana shuytib, biylarning to'ylari ham tarqab ketdi"[3].

"Xatna to'yi". — Odatini xalq orasida farzand qo'lini halollash, "sunnat to'yi" deb yuritiladi. "Chukkiburron" atamasi bu odatning asl mohiyatini ifodalaydi[4]. Sharq xalqlari orasida eng keng tarqalgan udumlardan biri xatnadir. O'rta Osiyo mintaqasida islomdan oldin ham bu odat mavjud bo'lgan. "Alpomish" dostonida quyidagicha tasvirlangan.

"Burungi o'tgan zamonda, o'n olti urug' Qo'ng'irot elida Dobonbiy degan o'tdi. Dobonbiydan Alpinbiy degan o'g'il farzand paydo bo'ldi. Alpinbiydan tag'i ikki o'g'il paydo bo'ldi: kattakonining otini Boybo'ri qo'ydi, kichkinasining otini Boysari qo'ydi. Boybo'ri bilan Boysari — ikkovi katta bo'ldi. Boysari boy edi, Boybo'ri esa shoy edi, bul ikkovi ham farzandsiz bo'ldi. Ana endi o'n olti urug' Qo'ng'irot elida bir chufuron[5] to'y bo'ldi" [3].

Xulosa. Dostonlar xalqimizning uzoq o'tmishidan xabar beruvchi noyob manbadir. Xalqimizning yuksak badiiy ijodiyoti asosida yaratilgan nomoddiy madaniy meros va milliy qadriyatlarni izchil rivojlantirish, ijodiy uyushmalar hamkorligida baxshi va dostonchilar ijodining eng yaxshi namunalarini targ'ib qilish borasida mamlakatimizda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbek xalqining o'z an'analarini, qadriyatlarini, urf-odat va udumlarini ko'pligi, serqirraligi, umrboqiyiligi hamda ularni avloddan avlodga yetkazib e'zozlashi bilan ham alohida ajralib turadi va shu jihatdan dunyo xalqlari orasida oldingi o'rinlarda turishi tan olingan. Xalq og'zaki ijodi yodgorliklarini yig'ish va to'plash, ularni nashr etish yuzasidan ko'pgina chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вамбери Г. Очерки Средней Азии, М., 1868. С. 296.
2. Хаёт Исмоилов "Ўзбек тўйлари. Т.: "Ўзбекистон" 1992.
3. "Алпомиш" ўзбек халқ қахрамонлик дostonи. Т.: Шарқ нашриёти, 1998.
4. Махмуд Саттор "Ўзбек удумлари". Т.: "Фан" нашриёти 1993 йил
5. Chukburon — xatna to'y.

UO'K 78.07

XORAZM VOHASI BESHİK TO'YLARIDAGI AN'ANA VA URF-ODATLAR MA'NAVİY QADRIYAT SIFATIDA

N.M.Matkarimova, bo'lim metodisti, Xorazm viloyat Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazmda beshik to'yida o'tkaziladigan marosimlardagi o'ziga xos urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar haqida, ularning serqirraligi, umrboqiyiligi, ular ayrim yoki yakka shaxslar tomonidan emas, balki ko'pchilik tomonidan ro'yobga chiqarilganligi, xalqning boy madaniy va ma'naviy merosi o'z aksini topganligi, etnohududiy va etnomadaniy jihatdan o'ziga xosligi, an'anaviy marosimlar, ma'naviy-ahloqiy qadriyatlar, qarindosh-urug'chilik munosabatlari kabi tushunchalar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Urf-odatlar, ijtimoiy madaniyat, an'analar, qadriyatlar, urf-odat, udum, beshik to'yi, madaniy meros, ma'naviy meros, etnohudud, etnomadaniy jihatdan o'ziga xoslik, e'tiqod, hayotiy tajriba, otashparastlik, qadimiy diniy e'tiqod, mahalla, maslahat oshi, oqsoqol, qarindosh-urug'chilik munosabatlari.

Аннотация. В данной статье речь идет об уникальных обычаях, традициях и значениях обрядов, проводимых на колыбельных свадьбах Хорезме, об их универсальности, долговечности, а также о том, что их проводят не несколько человек, а многие, о таких понятиях, как богатое культурное и духовное наследие нации, ее этнотерриториальная и

этнокультурная уникальность, обряды, традиционные обряды, духовно-нравственные ценности, родственные отношения.

Ключевые слова: *Обычаи, социальная культура, традиции, ценности, обычай, традиция, колыбельная свадьба, культурное наследие, духовное наследие, этнорегион, этнокультурная идентичность, вера, тайна, жизненный опыт, поклонение огню, древнее религиозное верование, соседство, совет, старейшина, родственные отношения.*

Abstract. *This article is about the unique customs, traditions, and values of the ceremonies held and circumcision weddings in Khorezm, their versatility, longevity, and the fact that they are not carried out by a few individuals, but by many. , about concepts such as the rich cultural and spiritual heritage of the nation, its ethno-territorial and ethno-cultural uniqueness, rituals, traditional ceremonies, spiritual and moral values, kinship relations information provided.*

Keywords: *Customs, social culture, traditions, values, custom, tradition, cradle wedding, circumcision wedding, cultural heritage, spiritual heritage, ethno-region, ethno-cultural identity, belief, mystery, life experience, worship of fire, ancient religious belief, neighborhood, advice, elder, kinship relations.*

Kirish va dolzarbli. Marosim inson hayotida moddiy va ma'naviy talab va ehtiyoj orqali yuzaga keladigan ijtimoiy hodisa bo'lib, har bir xalqning boshqasidan ajratib turuvchi muhim etnografik belgisi hisoblanadi. Har qanday marosim u yoki bu xalqning ma'lum bir tarixiy taraqqiyoti bosqichidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi asosiy belgilarni o'zida mujassamlashtirgan holda vujudga keladi va yashaydi[1]. Boshqacha қилиб айтганда, marosim umum tomonidan qabul qilingan ramziy harakatlarga ega bo'lgan hayotiy tadbir.

Xalqni ma'naviy-ruhiy tomondan tarbiyalovchi vosita milliy urf-odat va an'analar bo'lib, jahon xalqlari va millatlarining o'z mentaliteti, milliyligi, qadriyatlari, milliy urf-odat va an'alarini saqlab qolishida globalizatsion jarayonlar kuchayib borayotgan bir davrda dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Xorazm vohasi o'zbeklarining beshik to'yi kabi oilaviy marosimi va u bilan bog'liq urf-odatlar, shuningdek beshik to'yi haqidagi ma'lumotlar tarixiy va yozma manbalarda to'liq aks etmagan. Faqatgina ba'zi manbalar orqali uzuk-yuluq ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Bizga ma'lumki, o'zbek xalqining ma'naviy turmushi, oilaviy masalalari elchilar, sayyohlar tomonidan yozib qoldirilgan esdaliklar, kundaliklarda, shuningdek, O'rta Osiyoning Rossiya tomonidan mustamlaka qilinishi davrida zobitlar tomonidan yozilgan hisobotlarda aks etgan bo'lsa-da, ularda marosimlarga e'tibor kamroq qaratilgan. Oilaviy marosimlar va u bilan bog'liq jarayonlar sovet davrida olib borilgan ilmiy ekspeditsiya materiallari va tadqiqotlarda birmuncha tahlil etilgan, ammo, ushbu nashrlar o'sha davrning sotsialistik mafkurasini targ'ib qilishga ham yo'naltirilgan. Oilaviy marosimlar va u bilan bog'liq jarayonlar haqida bir qancha ilmiy va etnografik tadqiqotlar amalga oshirilgan, biroq ushbu masalalar muayyan hududlar misolida tadqiq etilgan. O'rta Osiyoning urf-odatlarini, marosimlari haqida xorij tadqiqotchilari tomonidan yozilgan etnologik asarlar, risola va ilmiy maqolalarda umumiy yondashilgan. Xorazm vohasi o'zbeklarining oilaviy marosimlari, ayniqsa beshik to'ylari alohida o'rganilmagan, oilaviy marosimlar tarixshunosligi mavzusi tadqiqot obyekti sifatida kompleks tadqiq etilmagan va etnolokal xususiyatlari tizimli tarzda ochib berilmagan.

Xorazm vohasi o'zbeklarining oilaviy marosimlari, xususan beshik to'yi marosimini asosan tarixiy va etnologik materiallarni o'rganish orqali yoritib berish maqsadga muvofiq. Bu borada oilaviy marosimlar tarkibiga kiruvchi bola tug'ilishi va uning tarbiyasi bilan bog'liq marosimlar: beshik to'yi va boshqa tadbirlar, an'ana va odatlar aks etgan manbalar, adabiyotlar tahlili va tarixshunosligini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari. Urf-odatlar ijtimoiy madaniyatning o'ziga xos amaliy tomoni bo'lib, o'zbek xalqi o'z an'analari, qadriyatlari, udumlarining ko'pligi, serqirraligi, umrboqiyiligi hamda ularni avloddan avlodga yetkazib e'zozlashi jihatidan dunyo xalqlari orasida oldingi o'rinlarda turishi tan olingan. Shuningdek, ular ayrim yoki yakka shaxslar tomonidan emas, balki ko'pchilik tomonidan

ro'yobga chiqarilgan bo'lib, turg'un va barqarordir. Ana shunday urf-odat va marosimlardan biri tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladigan beshik to'yidir. Beshik to'yi marosimida xalqning boy madaniy va ma'naviy merosi o'z aksini topgan.

Xorazm vohasi aholisining an'anaviy beshik to'ylari rang-barang, etnohududiy va etnomadaniy jihatdan o'ziga xos bo'lib, go'zal urf-odatlar va an'analar bilan birgalikda qadimiy inonch [2] e'tiqodlarga bog'liq turli xil udumlar va rasm-rusumlarga ham boy. Xalq tilida bu odatlar irim-sirimlar nomi bilan yuritiladi va u beshik to'yi bilan bog'liq jarayonlarni ham qamrab olgan. Irimlar insoniyatning ko'p asrlik hayotiy tajribasidan kelib chiqib, muayyan sinovlardan o'tib bizgacha yetib kelgan. Odatda qonun-qoidalarda biror-bir ish-harakatni bajarish ko'zda tutilsa, irimlarda aksincha, muayyan ish-harakatlarni bajarmaslik talab qilinadi[3]. Kishilar har xil balo-qazolardan, har turli yomon ko'zlardan o'zlarining oila a'zolarini va boshqa yaqin insonlarini asrash uchun irim qilishadi. Ba'zilar irim-sirimlarga ishonib, amal qilishsa, unga e'tibor bermaydiganlar ham topiladi. Beshik to'yi bilan bog'liq irim-sirimlar ham anchagina bo'lib, ko'pincha kundalik hayotimizda odamlar unga beixtiyor amal qilishadi. To'ylardagi irimlar urf-odat va marosimlar tarkibiga singib ketgan va an'ana tarzida avlodlar orasida takrorlanaveradi.

Xorazm o'zining qishda qattiq sovuq iqlimi bilan boshqa hududlardan farq qiladi. Bu vohada yana bir chiroyli udum bor. Xonadonga kelin kelganida uning oyog'i hech qachon taqir yerga qo'yilmagan. Kelin ilgari zamonlarda ot-ulovda keladimi, hozirgi kunda yengil avtomobilda keladimi, nimada kelishidan qat'iy nazar oyog'i ostiga shu xonadon sohiblarining po'stini, yoki gilam tashlanadi. Faqat qish oyida emas, yil davomida shu an'anaga amal qilinadi. Ya'ni, yangi mehmonning, shu xonadonga kelgan yangi bekaning poyiga poyonoz solinadi. Bunda ham ramziy ma'no bor. Birinchidan, bu o'zbek xonadonida kelinga, kelajakda sog'lom farzandlarni dunyoga keltiradigan bo'lg'usi onalarga ko'rsatilayotgan yuksak ehtirom bo'lsa, ikkinchidan kelinning sog'lig'i uchun qilinayotgan g'amxo'rlikning xonadon ostonasiga qo'yilayotgan birinchi qadamdan oq boshlanayotganligini bildiradi.

Xorazmda boshqa to'ylarda bo'lganidek, beshik to'yida ham "Ko'rpa bichar" tadbiri o'tkaziladi. Yangi tug'ilgan chaqaloqning ona tarafidan yoshi ulug' momolar va qarindosh-urug'dagi ayollar yig'ilishadi, farzandlari uchun bolaligidan niyatlab olib qo'ygan matolardan yangi tug'ilgan chaqaloqqa ko'rpa-to'shaklar, ko'rpacha, taka va yaymalar, "beshik o'rtik", ya'ni beshikka yopinchiq tikishadi. G.P.Snesaryevning bergan ma'lumotiga ko'ra, nikoh to'yidan so'ng chimildiqdan ko'rpa tikiladi va birinchi farzandning beshigi ustiga yopiladi [8]. Marosim ichida yana ko'plab marosimlar amalga oshiriladi. Ya'ni, "Ko'rpa bichar"da tikilayotgan ko'rpa-to'shaklar ustidan "sochqi" sochiladi. Sochqi turli xil shirinliklar, qand-qurs, mayiz, quruq mevalar, o'rik, jiyda, pista-bodom kabilarni sochadilar. Bularni sochishni "Bismillohir rahmonir rohim" deb boshlaydilar. Ushbu mevalarni ham qatnashchilar terib olishib, o'z farzandlariga yaxshi niyat qilib, ulashib beradilar. Yosh bolalar va shu yerga jam bo'lganlar sochqilarni va shirinliklarni yaxshi niyatda "shunday to'ylarga yetkazsin, bizlarni ham farzandimiz, nevarimiz bo'lsin, to'ylariga yetkazsin", – deb niyat qilinadi. Bu marosim o'ziga yarasha chiroyli tadbir bo'lib, bunda qarindosh — urug'lar yig'ilib, yangi tug'ilgan chaqaloqqa, onasiga, shu xonadonga yaxshi niyatlar qilishgan. Hozirgi kunda ham bu odat saqlanib qolgan. Ba'zi joylarda esa maxsus tikilgan ko'rpa-to'shaklar, beshik yopinchiqlari tayyor holda sotib olinadi [13].

Har bir o'zbek dasturxonining ko'rki bo'lgan nonlar yaqin-yaqinlargacha to'y xonadonining o'zida yopilgan. Har qanday to'y, shu jumladan beshik to'ylari marosimlarining ham boshi non yopishdan boshlangan. "Non yopar" tadbiri bugungi kungacha davom qilib kelmoqda. Bu tadbir amma, xolalar boshchiligida, qo'ni-qo'shni va qarindosh-urug'lar yordamida asosiy to'ydan bir kun oldin o'tkaziladi. Shu kuni jam bo'lgan qarindoshlarning biri xamir qorsa, biri zuvala qiladi, yana biri non yopadi. Uy egasi shirin ovqatlar qiladi va barcha hamjihatlikda ushbu taomni tanovvul qilishadi [14]. G.P.Snesaryevning yozishicha, non to'y va tantanalarda ramziy, yashiringan kuchga, sirli kuchga ega bo'lgan, kimki ushbu nonni olsa, uning kelajakda rizq-ro'zi butun bo'lgan [7]. Bugungi kunda nonni buyurtma orqali sotib oluvchi xonadonlar ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Ammo, qo'l kuchi yetarli bo'lgan katta urug'li oilalarda hozir ham to'y nonlari uyda tayyorlanadi.

Xalqimizda maslahatli osh tarqamas, degan ibora bor. Har qanday to'y maslahat bilan, kengashish bilan o'rtaga keladi. Shuning uchun ota-bobolarimiz har qanday ishni boshlashdan avval o'ziga yaqin bo'lgan, yoshi ulug' kishilarni, mahalla oqsoqollari, oilaning yaqin qarindosh-urug'lari, eng yaqindagi qo'ni-qo'shnilarini to'plab, ularning fohishasini va maslahatlarini olib keyin to'y tayyorgarligini ko'rishgan. Bu tadbir respublikamizning boshqa hududlarida "maslahat oshi" nomi bilan yuritiladi va bunday maslahat-kengashlarda mahalla oqsoqollari to'y qiluvchining rejasi, fikr-mulohazalarini tinglaydilar va o'zlarining maslahatlarini beradilar. Xalq tilida bu tadbir "Gengash" [9] deb yuritiladi. Xorazmda har bir to'y qilayotgan xonadon o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda beshik to'yi o'tkazadigan vaqtini, joyini, pishiradigan taomni, chaqiriladigan mehmonlar sonini o'zi, oila va qarindosh-urug'lar bilan bamaslahat kelishgan holda o'tkazadi. Kimdir tushlik paytida, kimdir kechki payt, yana kimdir uyida o'tkazishi mumkin [15]. Uyida osh pishirib, qarindosh-urug', qo'ni-qo'shnilariga sadaqa qilish ham mumkin. Masalan, nikoh to'yi marosimiga shu xonadonda yangi chaqaloq tug'ilgan bo'lsa ikkala to'yni qo'shib o'tkazishlari ham mumkin. Bu to'y qilayotgan xonadonning iqtisodidan, oilaviy sharoitidan, eng muhimi vaqtdan kelib chiqqan holda o'tkaziladi. Chunki hozirgi kunda hamma uchun eng qadrlil va qimmatli narsa bu – vaqtdir.

An'anaviy to'ylar va marosimlar oilalarda ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarni, do'stlik, hamjihatlik, qarindosh-urug'chilik munosabatlarini shakllantiradi hamda bir-birovni qo'llab-quvvatlash, moddiy va ma'naviy ko'mak berish kabi tushunchalar uning davomiyligini ta'minlaydi. To'y marosimi qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar, hamkasblar qatnashishi uchun ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lib, to'ylarda mehr-oqibat, odob-axloq, ahillik, inoqlik, bahamjihatlik, izzat-ikrom, mehmonnavozlik kabi fazilatlar o'z ifodasini topadi. O'zi aslida qanday to'y yoki marosim bo'lishidan qat'iy nazar, hayotning eng baxtli, quvonchli damlarini, oilaning baxt-saodatini hamda farovon turmushning go'zal ramzi hisoblanadi.

Ushbu maqolada Xorazmda o'tkaziladigan beshik to'yidagi "Ko'rpa bichar", "Non yopar", "Maslahat oshi" ya'ni xorazmchada "Gengash" kabi bir necha urf-odat, udum va marosimlarga to'xtalib o'tdik. Shuningdek, kelajakda sog'lom farzandlarni dunyoga keltiradigan bo'lg'usi onalarga xonadonga kelin bo'lib kelgan ilk daqiqalardan boshlab ko'rsatiladigan g'amxo'rlik haqida, bolalarni ilk tug'ilgan kunlaridan boshlab asrab-avaylash uchun qilinadigan tadbirlarga qisqacha to'xtalib o'tdik.

Xulosa. Xalq urf-odatlarini va an'analardagi ma'naviy boylik o'tgan hayotdan saboq beradi. Yoshlarda o'zaro hurmat, mehr-oqibat, Vatanga va oilaga muhabbatni shakllantiradi. Kelajakda jamiyatga qo'shilib, hayotda o'z o'rnini topishga tayyorlaydi. An'analarda har doim milliy xarakter va xalqning demokratik elementlari bo'ladi. Xalq an'analari asrlar osha o'zida nafaqat buyuk donishmandlikni, balki ajdodlarning hayotiy tajribasini saqlab keladi. An'ana va urf-odatlar qadriyat sifatida to'g'ri yashashga, xalq va Vatanga fidoyi farzand bo'lishga da'vat etishi bilan katta ahamiyatga ega. Yoshlar asrlar osha yashab kelgan xalqona qadriyatlardan qanchalik saboq olsa, barkamol inson sifatida takomillashib boraveradi. Chunki an'anaviy xalq madaniyatiga asoslangan qadriyatlar insonning iymon-e'tiqodli, ma'naviyatli va ma'rifatli bo'lishiga qaratilgan [10].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). Уч томлик. Т. III. – Т.: ЎзФА, 1963. – Б. 452.
2. Махмуд Саттор. Ўзбек удумлари. – Т.: Фан, 1993. – Б. 166.
3. Мадраҳимов О. Ўзбек тили ўғуз лаҳжасининг Хива шеvasи. – Урганч, 1999. – Б. 157.
4. Matkarimova N.M. Хоразм воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари. Монография. Тошкент. "Фан зиёси нашриёти". 2022.
5. Matkarimova N.M. Ўлдошбоев А. Wedding rituals related to 'fire cult' at the wedding party. International Journal of science and education Volume 1, Issue 3. 2022. June. ISSN-2181-342
6. Matkarimova N.M. Хоразм воҳаси никоҳ тўйи маросимларидаги кийим-кечаклар ва нарса-буюмлар билан боғлиқ инончлар. Хоразм Маъмур Академияси Ахборотномаси. Хива, 2020 йил, № 9-сон.
7. Снесарев Г.П. Хоразмликларнинг мусулмонликдан аввалги маросимлари ва урф-одатлари. – Урганч, УрДУ ноширлик бўлими, 2018. – Б. 35.
8. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – С. 82.
9. Саримсоқов Б. Ўзбек халқ маросим фольклори. – Т., 1968. – Б. 182.
10. U.Qoraboev "O'zbekiston bayramlari" Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti, 1991 y

11. Dala yozuvlari. Ibragimova Anorgul. Ko'shko'pir tumani Qatag'on qishlog'i, 2024-yil.
12. Рузиева Р. Урф-одат ва анъаналар-миллий қадриятларни шакллантирадиган мезон сифатида. <https://cyberleninka.ru/article/n/urf-odat-va-ananalar-milliy-adriyatlarini-shakllantiradigan-mezon-sifatida>
13. Dala yozuvlari. Ibragimova Anorgul. Ko'shko'pir tumani. 2024-yil.
14. Dala yozuvlari. Sadullaeva Guli. Xiva shahar. 2024-yil.
15. Dala yozuvlari. Jumonova Go'zal. Yangibozor tuman. 2024-yil.
16. Dala yozuvlari. Siddiqova Ro'za. Xiva shahar. 2024-yil.
17. Dala yozuvlari. Allaberganova Zulfiya. Urganch tuman Chakkasholikor qishlog'i, 2024-yil.
18. Dala yozuvlari. Аллаберганова Садоқат. Урганч тумани Қоровул қишлоқ, Мевазор маҳалла, 2024-йил.

UO'K 908

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARINING MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDAGI AHVOLI

G.A.Norbo'tayeva, tadqiqotchi, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarining mustaqillikning dastlabki yillaridagi ahvoli haqida so'z boradi. Muallif ilmiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud adabiyotlar asosida maktabgacha ta'lim muassasalarining mustaqillikning dastlabki yillaridagi ahvoli bo'yicha o'ziga xos jihatlarini o'rganagan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, maktabgacha ta'lim, muassasa, huquqiy asoslar, moddiy-texnik baza.

Аннотация. В данной статье говорится о состоянии школьных образовательных учреждений в первые годы независимости. На основе научных данных автор на основе существующей литературы изучил и проанализировал особенности деятельности школьных образовательных учреждений в первые годы независимости.

Ключевые слова: Узбекистан, дошкольное образование, учреждение, правовая основа, материально-техническая база.

Abstract. This article talks about the condition of school-based educational institutions in the first years of independence. Based on scientific data, the author studied and analyzed the specific aspects of school educational institutions in the early years of independence based on existing literature.

Key words: Uzbekistan, preschool education, institution, legal basis, material and technical base.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritishi arafasida ham maktabgacha ta'lim tizimi sezilarli yutuqlarga erisha olmaganligini qayd etib o'tish lozim. Ta'limning bu sohasiga oid muassasalar sovet ittifoqida o'zining vujudga kelgan vaqtlaridan boshlab bosqichma-bosqich ko'payib borgan bo'lsa, oxirgi 5 yillikda uning ko'payishi bir joyda to'xtab qoldi. Bu mamlakatda yillar davomida yig'ilib kelayotgan muammolarning yig'indisi sifatida yuzaga chiqqan edi. Bu nafaqat maktabgacha ta'lim sohasida, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalarning barchasi uchun xos bo'lgan voqelik edi. Imkoniyatdan yuqori reja qo'yilishi va korrupsiyaning yuqori darajasi tufayli qo'shib yozish, marra uchun ishlash kabi salbiy holatlar kuzatila boshlandi. Natijada ta'lim muassasalarining qurilishi faqat qog'ozlarda, qurilganlari esa sifat jihatidan talabga javob bermaydigan qilib qurildi.

Aytish mumkinki, mustaqillikning dastlabki yillarida barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'lim sohasida ham yig'ilib qolgan ko'plab muammolar qurshovida edi. Yangi hukumat esa ta'lim tizimini isloh qilishni eng oldingi vazifa sifatida ko'rdi. Chunki, Sovet davlati davrida ta'lim tizimi to'liq hukmron mafkura g'oyalari asosida olib borilar va mustaqillikka endigina erishgan hamda iqtisodiy jihatdan tang ahvolda qolgan davlat uchun bu ancha havfli edi. Shularni inobatga olgan, O'zbekistonning birinchi prezidenti I.Karimov tashabbusi bilan 1991-yil 17-sentyabrda "Respublika davlat hokimiyati va boshqaruv idoralarini hamda xalq ta'limi sistemasini partiyadan holi etish to'g'risida"gi prezident farmoni imzolanadi[1]. Shuningdek, I.Karimov kadrlar tayyorlashni o'ziga xos uslubini ishlab chiqish, milliy kadrlar siyosatini ishlab chiqish bo'yicha say'-harakatlarni mustaqillikning ilk damlaridayoq boshlab yubordi. "Ta'lim berishning, ma'naviy, axloqiy va kasb

malakasi bo'yicha tarbiyalashning mutlaqo yangi tizimi ishlab chiqilishi zarur. Sifat jihatdan butunlay yangi o'quv dasturlari yaratilishi darkor" deb ta'kidladi[2].

Adabiyotlar tahlili. Dastlabki yillarda bir muncha oldinga siljish kuzatilgan deyish mumkin. Yangi rahbariyat har tomonlama mas'uliyat bilan har bir ishga qarashi va o'z siyosatini yuritishi tarixdan isbotlangan. Lekin mavjud iqtisodiy ahvol va biri-biriga bog'liq bo'lgan ko'plab iqtisodiy sabablar bunga imkon bermas edi. Bog'chalarning ta'minoti va mulkiylik shakli davlatga qarashli bo'lganligi bois, yosh va hali iqtisodiy barqarorlikka erishmagan mamlakat uchun katta yuk bo'lib tushar edi. Shularni inobatga olib bolalar bog'chalarning turli ko'rinishlari sinovdan o'tkazildi. Uy bog'cha tipidagi muassasalar soni ortib bordi.

Bu davr uchun maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatiga me'yoriy-huquqiy asos bo'lib bir qator hujjatlar xizmat qildi. Xususan, 1992 va 1997-yillardagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun[3], 1997-yildagi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi[4], 2007-yildagi "Maktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risida"gi Nizom, 2008 va 2011-yillardagi Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi, 2010-yildagi "Bolajon" dasturi va boshqa o'nlab me'yoriy-huquqiy hujjatlarlar shular jumlasidandir.

Tadqiqot metodologiyasi. ilmiy adabiyotlar tahlili, ilg'or xorijiy va maxalliy tajribalar, qiyoslash metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha ta'lim tizimida olib borilgan islohotlarni mustaqillik yillaridagi holatini shartli ravishda ikkiga bo'lib o'rganish mumkin. Birinchi bosqich 1991-yildan 2016-yilgacha davlatni boshqargan I.Karimov davri va ikkinchi bosqich rasmiy ravishda 2017-yildan prezidentlikka saylangan Sh.Mirziyoyev davri.

Mustaqillik arafasida respublikada 10 mingga yaqin maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyat olib borgan. Mustaqillikning dastlabki yillaridan 2016-yilga qadar ularning soni muttasil kamayib bordi. 2016-yilga kelib ularning soni teng yarmiga qisqarib ketdi. Bu yillar davomida hukumat o'ziga xos o'tish davrini boshidan kechirdi deyish mumkin. Chunki ish o'rinlarining kamligi va iqtisodiy beqarorlik bu soha rivojiga halaqit qilar edi. Hukumat tomonidan olib borilgan chora-tadbirlarga qaramay obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra maktabgacha ta'lim sohasi rivoji ortga keta boshladi. Shu boisdan ham Sh.Mirziyoyev prezidentlikka saylanganligining ilk davrlaridayoq bolalar bog'chalari faoliyatini tubdan yaxshilashga e'tibor qaratdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: "Birinchi vazifa — maktabgacha ta'lim sohasida, ochiq tan olishimiz kerak, biz bu muhim sohadagi ishlarni e'tibordan chetda qoldirdik", deb ta'kidladi[5].

Haqiqatda, bu sohada kamchiliklar anchagina to'planib qolgan edi. Biron bir soha isloh etilar ekan, avvalombor huquqiy bazani shakllantirilishini talab etadi. Shu sabadan ham Sh.Mirziyoyev davlat boshqaruviga kelgan ilk damlardayoq bunga e'tibor qaratdi. So'nggi yillarda bu sohada yig'ilib qolgan muammolarni bartaraf etish va dunyo standartlariga moslashtirish uchun 100 ga yaqin yuqori darajadagi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bu sohadagi ilk hujjatlardan biri O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda "2017 — 2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-son Qarori bo'ldi[6]. Bu qarordan ko'zlangan maqsad maktabgacha ta'lim tizimini yanada kuchaytirish, moddiy-texnika vositalari bilan ta'minlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalar qamrovini oshirish va intellektual jihatdan yuksaltirish edi. Mazkur qaror bilan maktabgacha ta'lim tizimini 2021-yilgacha rivojlantirish bo'yicha dastur ham tasdiqlandi. Ma'lumki, bola maktabga chiqish oldidan dastlabki ta'limni puxta egallagan taqdirda, keyingi bosqich ta'limini o'zlashtirishi ancha oson va samarali bo'ladi. Bolalar bog'chalari bilan qamrov daorajasi past va zudlik bilan uni uddalash ham imkonsiz edi. Shu sababdan bu qarorda qisqa muddatli tayyorlov guruhlarini tashkil etish bo'yicha ham ko'rsatmalar berildi. Unga binoan 6100 ta qisqa muddatli tayyorlov guruhlari tashkil etilishi belgilandi. Dasturni amalga oshirish bo'yicha mablag'lar manbai belgilab berildi. Mazkur hujjat maktabgacha ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish uchun debocha bo'lib xizmat qildi.

Xulosa. Tarixiy rivojlanish bosqichlari mobaynida turli islohotlarga uchragan ta'lim, xususan maktabgacha ta'lim sohasi o'z-o'zini rivojlantirib borish yo'lidan borgan. O'tish davri deb topilgan 1991-2000-yillar va turg'unlik davri bo'lgan 2000-2016-yillarda har qancha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo'lsa-da, iqtisodiy beqarorlik, ishsizlik kabi muammolar tizimni keng ko'lamda rivojlanib ketishiga imkon bermagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.09.1991 yildagi "Respublika davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari hamda xalq ta'limi sistemasini partiyadan holi etish to'g'risida" PF-260-son farmoni. <https://lex.uz/docs/188441>
2. Karimov I. Bunyodkorlik yulidan. Asarlar, 4-jild, T., "O'zbekiston", 1996, 49-b.
3. O'zbekiston Respublikasining 02.07.1992-yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi 636-XII-son Qonuni <https://lex.uz/docs/56418>; O'zbekiston Respublikasining 29.08.1997-yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi 464-I-son qonuni <https://lex.uz/docs/16188>
4. O'zbekiston Respublikasining 29.08.1997 yildagi 463-I-son "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi". <https://lex.uz/docs/48401>
5. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. — T.: O'zbekiston, 2017. – B. 45.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda "2017 — 2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-son qarori. <https://lex.uz/docs/3090103>

UO'K:903.63:5028(575.1)

2017-2021-YILLARDA QASHQADARYO VOHASIDA ZIYORAT TURIZMINING RIVOJLANTIRILISHI

L.N.Ochildiyev, talaba, Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda ziyorat turizmini yanada rivojlantirish uchun qilinadigan ishlar, sohadagi kamchiliklar, ziyorat turizmining Qashqadaryodagi infratuzilmalari u yerda olib boriladigan ishlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: BMT, Markaziy Osiyo, Fransiya, Rossiya, Germaniya, Xitoy, Turkiya, MDH, O'zbekiston, Qashqadaryo, Shahrisabz, Kitob, Mirishkor, G'uzor.

Аннотация. В этой статье рассказывается о работе, проводимой для дальнейшего развития паломнического туризма в новом Узбекистане, о недостатках отрасли, инфраструктуре паломнического туризма в Кашкадарья.

Ключевые слова: ООН, Центральная Азия, Франция, Россия, Германия, Китай, Турция, СНГ, Узбекистан, Кашкадарья, Шахрисабз, Кутан, Миришкор, Гузар.

Abstract. this article will talk about the work to be done to further develop pilgrimage tourism in New Uzbekistan, the shortcomings of the sector, the infrastructure of the pilgrimage tourism in the country will be carried out there.

Key words: UN, Central Asia, France, Russia, Germany, China, Turkey, CIS, Uzbekistan, Kashkadarya, Shahrisabz, book, Mirishkor, Ghuzar.

Kirish. Yangi O'zbekistonda ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlarni yanada jadallashtirish nuqtayi nazaridan yurtimizdagi har bir ziyoratgoh va boshqa tarixiy obyektlarni o'rganishning muhim bosqichi boshlandi. Ularni targ'ib etish bilan birgalikda mamlakat iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Ular nafaqat ilmiy-tadqiqot, balki turizm markazlariga aylanayotgani va xorijlik sayyohlarning qiziqishi ortayotgani bilan ham izohlanadi. Bu kelajakda mamlakat iqtisodiy-ma'naviy potensialining o'sishiga, jahon sahnida o'zbek xalqi milliy-ma'naviy merosining targ'ib etilishi va shu bilan uning tarixdagi rolini ochib berishga qo'yilgan katta qadam bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Xo'jamov M, Lafasov M, Mulladjanova..R., Jo'rayeva S. Jumayeva Sh. 5.Orziqulov B. 6.Akchayev F. kabi olimlarimiz ziyorat turizmi mavzusi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Muhokama va natijalar. Bugungi kunda O'zbekiston ichki va xalqaro turizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega. Yurtimizda 8 ming 200 dan ziyod madaniy meros obyektlari mavjud bo'lib[1], xalqning boy ma'naviyati va madaniyati, ko'p asrlik tarixi, arxeologik obyektlar, arxitektura yodgorliklari, jozibali tabiati doimo xorijiy sayyohlarni o'ziga jalb etib kelgan. Eng muhimi – iliq, do'stona mehmonnavoz xalqi mavjud. Bularning barchasi – sayyohlarning O'zbekistonga kelishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston o'zining turistik imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyoda 1-o'rinda, dunyo bo'yicha esa 10-15 o'rinlarda turishi qayd etiladi[2].

2019-yilda Qashqadaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha ustuvor vazifalar sifatida Shahrisabz shahrida Respublika bo'ylab faoliyat olib borayotgan san'at vakillari orasida "Maqom anjumani" hamda turli yangi zamonaviy ko'rinishdagi festivallarni tashkil etgan holda Shahrisabz shahrini Festivallar shahriga aylantirish, Kitob tumanidagi Xo'ja Imkonagiy ziyoratgohi, Mirishkor tumani Jenov qishlog'idagi Isoq Ota majmuasi, G'uzor tumani G'uzor shahridagi "Musofir Ota" ziyoratgohini va turizm obyektlariga olib boruvchi jami 83 km yo'l va yo'lbo'yi infratuzilma Investitsiya dasturiga kiritildi.

Ziyoratga kelayotgan ziyoratchilarni keng jalb qilish bo'yicha tadbirlarni jadallashtirish borasida shaharning turistik brendini yaratish va keng miqyosda targ'ib qilish bo'yicha tanlov e'lon qilindi, chet el ommaviy axborot vositalari va turistik kompaniyalari uchun infoturlar tashkil etish maqsadida yo'nalish va mehmonxonalar ro'yxati tayyorlanmoqda, videofilmlar yaratish yuzasidan ssenariy va shaharning turistik ekskursiya kartasi ishlab chiqilmoqda, shuningdek turistik ma'lumotnoma ofislari tashkil etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. O'tgan 2019-yilning yakunlariga ko'ra, O'zbekistonga 6,748 million kishi tashrif buyurgan bo'lib, bu 2018-yil statistikasidan 125 foizga shubhasiz ko'pdir. O'zbekistonga tashrif buyurgan turistlarning umumiy sonidan 6,260 million kishi MDH mamlakatlaridan, 488, 4 ming sayyoh esa olis xorij mamlakatlaridan kelgan.

Shahrisabz bo'ylab sayr qilar ekansiz, eski madrasalarda yoki shunchaki yo'l bo'ylab joylashgan ko'plab esdalik sovg'alar bilan savdo qiluvchi ustaxonalarni ko'rishingiz mumkin. Tarvuz qo'ltiqqlagan ko'ngli ochiq chollar, o'yib ishlangan sandiqchalar va rang-barang matolar kabi hunarmandchilik mahsulotlarini taklif etishga ustalar tayyor turishadi. Ular orasida shahar tasviri tushirilgan turli xil shakldagi magnitlar alohida ajralib turadi. Odatdagidek loy va keramikadan yasalganlardan tashqari, yog'och, qog'oz, teri va hatto marmardan yasalganlari ham bor. Bundan tashqari Shahrisabz iqlimi ham turistlar uchun mos keladi negaki, havo unchalik issiq emas va tabiat qo'ynida sayohat qilayotganda iqlim ularga xalaqit bermaydi.

Qashqadaryo va Suxondaryo viloyatlarida 2020-2022-yillarda sohani rivojlantirish yo'nalishlari va aniq vazifalar ishlab chiqilib, unga ko'ra birgina Qashqadaryo viloyati 2022-yil yakuniga qadar 125, 8 mlrd so'mlik 38 ta loyihalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Ushbu mablag'larning 46, 4 mlrd so'mlik tashabbuskorlar va 79, 4 mlrd so'mi bank krediti hisobiga to'g'ri keladi. Ushbu loyihalarni amalga oshirish orqali 435 ta yangi ish o'rinlari yaratiladi. Turizm infratuzilmasida sayyohlar tashrif buyuradigan gavjum joylar, xususiyy umumiy ovqatlanish shoxobchalari, bozorlar, shohbekat, yo'l bo'yi xizmat ko'rsatish shoxobchalari, istirohat bog'lari va boshqa xizmat ko'rsatish obyektlaridagi 40 dan ortiq sanitariya-gigiyena shoxobchalari holatini tubdan yaxshilashni nazarda tutadi[3].

Ammo yutuqlar bilan birga ustozimiz Sh.Jumayevaning qayd etishicha esa, ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda barcha sohalarda bo'lgani kabi ziyorat turizmi yo'nalishida ham muammo va kamchiliklar yo'q emas. Jumladan,

– ziyorat turizmi obyektlarining ko'pchiligi sobiq Sovet tuzimi davrida dahriylik siyosati tufayli o'z tarixiy-me'moriy qiyofasini yo'qotganligi;

– ziyoratgohlarning geografik joylashuvi (asosan tog' va tog'oldi hududlarida joylashgani) ziyorat turizmi rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillardan biridir:

– havo qatnovlarining yuqori narxi, infratuzilmalarning rivojlanmaganligi, malakali kadrlar yetishmasligi;

– turizm va mehmonxona industriyasini huquqiy tartibga solishdagi muammolar;

– mehmonxona sanoatidagi narxlar va xizmat ko'rsatishdagi nomutanosiblikning mavjudligi;

– turli mahsulotlar sifati va narxlari o'rtasida farqlar, ziyorat turizmining mavsumiyligi, xizmatlar sohasi turlari kesimida statistik ma'lumotlarning yo'qligi kabilardir[4].

Yuqorida qayd qilinganidek, keyingi yillarda ziyorat turizmining iqtisodiy va investitsiyaviy salohiyatini oshirishdagi muhim muammolaridan biri, uni diversifikatsiyalash masalasidir. Chunki, chiptalar narxi qimmatligiga qaramasdan, dunyo mamlakatlaridan O'zbekistonga tashrif buyuruvchi turistlar sonini yanada oshirish dolzarbligicha qolmoqda. Buning uchun eng avvalambor tashkil

etilgan mehmonxonalar jahon talablariga javob berishi, ular shart sharoitlarini yanada yaxshilash zarur.

Ya'ni, ziyorat turizmi rivojlanishi uchun muhim jihat uning narx-navo tizimini hal qilishdir. Masalan, tashrif buyurayotgan mahalliy va xorijiy ziyoratchilarni mehmonxonalaridagi narx-navo qiziqtirishi shubhasiz. Mehmonxona xizmati xalqaro turizmning muhim bo'g'inlaridandir. Ularni bir-biridan ajratib qarash mumkin emas.

Qashqadaryo viloyatida ziyoratgohlarda xorijiy davlatlardan tashrif buyuruvchilar uchun audiogidlar o'rnatilmagan, tarjimon gidlar yetarli emas, ayrim turizm obyektlarida axborot markazlari yo'q, borlarida ham ma'lumotlar, tarqatma materiallar yetarli emasligi holatlari mavjud. Ayniqsa, ziyorat turizmining iqtisodiy asoslarini yanada kuchaytirish, uning investitsiyaviy jozibadorligini ta'minlash borasida biz dissertatsiyada quyidagi taklif va tavsiyalarni berib o'tishni lozim topdik:

- mavjud ziyoratgohlar hududlaridagi bog'lar, dam olish maskanlarini tadbirkorlarga ma'lum imtiyozlar asosida berish hamda daromad manbalarining bir qismini o'sha ziyoratgohlar uchun yo'naltirish;

- ziyorat turizm bo'ylab tashrif buyuruvchi sayyohlar uchun va ularning talabiga mos ravishda kichik mehmonxonalar tashkil etish;

- respublikada ziyoratlarni tashkil etish va targ'ib etishga yo'naltirilgan nodavlat notijorat tashkiloti (NNT) bo'lmish "O'zbekiston ziyoratchilar assotsiatsiyasi" ni tuzish kabilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son Farmonining 9-bandiga muvofiq Qashqadaryo viloyati hokimligi huzurida byudjetdan tashqari Qashqadaryo hududida turizmni rivojlantirish jamg'armasini (keyingi o'rinlarda — Jamg'arma) tashkil etish va unga O'zbekiston Respublikasining Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari hisobidan, istisno tariqasida, 200 mlrd so'm miqdoridagi mablag'lar ajratildi.

B. Orziqulovning yozishicha, turizm industriyasini isloh qilishning yana bir muhim yo'nalishi marketing sohasida ishlarni faollashtirishdan iborat. Bugungi kunda har qanday mamlakatning kuchli raqobat hukm surayotgan jahon turizm bozoriga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi va raqobatdosh turmahsulotlar ishlab chiqarishi marketing tadqiqotlarini maqsadga muvofiq yo'lga qo'yilishiga bog'liq. Jahonning turli tillarida O'zbekiston to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oluvchi maxsus internet-portal tashkil etish ham respublikamiz turistik imkoniyatlarini targ'ib etishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uning muhim qismi mustaqil axborotlarni yangilab turuvchi turizm mintaqaviy boshqarish organlari sahifalari bo'lishi maqsadga muvofiqligi ilgari surilmoqda[5].

E'tibor berilishi mumkin bo'lgan yana bir jihat, bu ziyoratgohlarni xalqaro doirada reklama qilishdir. F. Akchayev xorijlik ziyoratchi tashrif buyuradigan ziyoratgoh haqida oldindan ma'lumotga ega bo'lishni, yaratilgan sharoitlar bilan tanishish va onlayn ravishda mehmonxonadan joy hamda taksi yoki avtobus xizmatiga buyurtma berishni istaydi, deya qayd etadi. Statistika e'tibor berilsa, 2018-yil mobaynida O'zbekistondagi ziyoratgohlarga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlarning asosiy qismini Fransiya (24%), Rossiya (18%), Germaniya (10%), Xitoy (12%), Turkiya (11%), va MDH (14%) mamlakatlari fuqarolari tashkil etgan[6].

Xulosa. Qashqadaryo vohasida turizm tarmog'ini boshqarishni tubdan takomillashtirish, milliy turizm mahsulotlarini yaratish va ularni jahon bozorlarida targ'ibot qilish, turizm sohasida vohaning ijobiy qiyofasini shakllantirish bo'yicha tahliliy ma'lumotlar tayyorlandi. Xorijiy turdosh hamkor tashkilotlar bilan ziyorat turizmi sohasida manfaatli hamkorlik aloqalarini o'rnatish, yetakchi xorijiy tashkilotlar delegatsiyalarini yurtimizga tashriflarini muvofiqlashtirishmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Xalq so'zi gazetasi. 2020.
2. Xo'jamov M, Lafasov M, Mulladjanova..R., Tarixiy o'lkashunoslik va turizm. -T., 2014 .
3. Jo'rayeva S. O'zbekistonning janubiy hududidagi ziyoratgohlar tarixi va ularning mahalliy aholi hayotidagi o'rni. // Monografiya. T., 2021.
4. Jumayeva Sh. Investitsiya muhitini kuchaytirish-O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning asosiy omili sifatida. // "UzBridge" elektron jurnali. № 1-son. 2020.
5. Orziqulov B. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya., T. 2023.

6.Akchayev F. Jizzax vohasi muqaddas qadamjolari va ziyoratgohlari. (Etnosotsiologik tadqiqot). Tarix fani bo'yicha falsafa doktori dissertatsiya. -T.. 2019.

UO'K 339.9.01 (575)

XIVA XONLIGINING BRITANIYA IMPERIYASI BILAN SIYOSIY–IQTISODIY ALOQALARI MANBASHUNOSLIGI

J.N. Razzoqov, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xiva xonligi va Britaniya imperiyasi o'rtasidagi siyosiy-iqtisodiy aloqalar haqida ma'lumot beruvchi mustaqillik yillarida olib borilgan ilmiy ishlar, sovet tarixshunosligi davri adabiyotlari va noyob tarixiy manbalar haqida so'z yuritiladi. Unda muallif tomonidan har bir turdagi manbaga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, Britaniya Imperiyasi, Katta o'yin, Jeyms Yebbot, Kapitan Bernabi, siyosiy aloqalar, iqtisodiy aloqalar

Аннотация. В данной статье представлены научные работы, выполненные в годы независимости, литература периода советской историографии, а также уникальные исторические источники, дающие информацию о политических и экономических отношениях между Хивинским ханством и Британской империей. В ней автор затронул каждый вид источников отдельно.

Ключевые слова: Хивинское ханство, Британская империя, Большая игра, Джеймс Яббот, капитан Бернаби, политические отношения, экономические отношения.

Abstract. This article gives information about the scientific works carried out during the years of independence, the literature of the Soviet historiography period, and unique historical sources, which provide information about the political and economic relations between the Khanate of Khiva and the British Empire. In it, the author touched upon each type of source separately.

Key words: Khanate of Khiva, British Empire, Big Game, James Yabbot, Captain Burnaby, political relations, economic relations

Xiva xonligining Britaniya imperiyasi bilan aloqalariga oid alohida fundamental tadqiq etilmagan bo'lsa-da, Xiva xonligining tashqi aloqalari bo'yicha bir qancha xorijiy va mamlakatimiz olimlarining tadqiqotlarida bu muammoning ayrim jihatlari ochib berilgan. Bu o'rinda N.Allayeva, S.Matkarimova, Q.Masharipov, Sh.Saidov va boshqalarning tadqiqotlarini alohida ta'kidlash zarur. Lekin Xiva xonligining Britaniya imperiyasi bilan siyosiy-iqtisodiy munosabatlariga oid bir qancha ma'lumotlar berilgan yuqoridagi tadqiqotlarda Xiva xonligining XVIII-XIX asrlardagi sharq va g'arb davlatlari bilan olib borgan aloqalariga oid ayrim masalalar o'z yechimini topgan. Xiva xonligining Britaniya imperiyasi bilan siyosiy-iqtisodiy aloqalariga bag'ishlangan keng ko'lamlı monografik tadqiqot mavjud emas. Shuning uchun ham bu masala tarixini chuqur va har tomonlama o'rganilishi muhim ahamiyatga ega.

Mavzuning o'rganilishi darajasi tahlili shuni ko'rsatadiki, Xiva xonligiga yuborilgan ingliz elchilari faoliyati bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarning asosiy qismida e'tibor ingliz – rus raqobatining umumiy tarixi masalalariga qaratilgan bo'lib, elchilarning har biri faoliyati juda qisqa tarzda yoki ayrim ma'lumotlarga eslatib o'tilgan, xolos. Bu adabiyotlarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Britaniyalik tarixchilar tomonidan yozilgan asarlar.
2. Rossiyada nashr etilgan yozma adabiyotlar.
3. O'zbekistonda yaratilgan tadqiqotlar.

Birinchi guruhga mansub manbalarning aksariyat qismi jumlasiga bugungi kundagi ingliz tadqiqotchilari asarlarini kiritish mumkin. Ammo adabiyotlarning ko'pchilik qismini asosan, Markaziy Osiyoda mustamlaka o'rnatish maqsadida amalga oshirilgan raqobat bo'lib o'tgan XIX asrga oid hisoblanadi.

Markaziy Osiyo hududida kechgan jarayonlar shohidi bo'lgan bu shaxslar tomonidan yozilgan asarlarda muhim tarixiy ma'lumotlar, xususan, xonlikning qal'a va shaharlari, karvon yo'llari,

siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotiga oid ma'lumotlar o'z aksini topgan. Aynan shu jihatdan ushbu asarlarning ahamiyati beqiyosdir.

Rossiyalik mualliflar tomonidan yozilgan asarlarda, garchi bir tomonlama fikr va mulohazalar bildirilganligi, hamda o'sha davr Rossiyasi imperiyasi istilochilik kayfiyatini aks ettirgan bo'lishiga qaramay, mavzuni o'rganish borasidagi ahamiyati kattadir. Zero, Ingliz tadqiqotchilarining asarlarida ham Britaniya tomonining manfaati ko'zlangan bo'lib, rus manbalari ularga qarshi o'ziga xos qarshilik fikri tufayli qimmatli ma'lumotlar bera oladi.

Uchinchi guruhga, o'zbek xonliklari davrida yaratilgan asarlar va mustaqillik yillarida amalga oshirilgan tadqiqotlar kiradi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin, O'zbekiston tarixini ilk bora chuqur va keng o'rganish, unga obyektiv – xolisona baho berish imkoniyati paydo bo'ldi. Quyidagi ushbu manbalarga to'xtalib o'tamiz

Jeyms Ebbot 1839-yil Xiva xonligiga yuborilgan ingliz elchisi bo'lib u o'z kundaligida Xiva xonligiga oid qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirgan[4, p. 241].

Xiva xonligi tarixchisi Ogahiy o'z asarida Abbotning xon bilan olib borgan muzokaralari ustida to'xtab, o'tmasa ham, uning shohona hadyalar olib kelganligini va xon tomonidan qabul qilinganligini eslatib o'tadi[7, 6. 160].

Shuningdek, Muhammad Yusuf Bayoniyning “Shajarayi xorazmshohiy” asarida yozilishicha Ebbot Xivaga Angliya qirolining yorlig'i bilan kelgan[7, 6. 161]. Xiva tarixchisi Muhammad Yusuf Bayoniyning “Shajarai Xorazmshohi” nomli qo'lyozma asarida bergan ma'lumoti katta ilmiy ahamiyatga ega. Bayoniyning so'zicha, Ebbot Xiva xonligiga Britaniya qirolining yorlig'i bilan kelgan.

Bayoniy Ebbotning Xiva xoni Olloqulixon bilan olib borgan muzokaralarida Rossiyaning Xivaga solib turgan “tahdidiga” ko'proq suyanganligi shuningdek, xonni qo'rqitmoqchi bo'lganligi to'g'risida quyidagi qiziq voqeani yozadi:

Bayoniy Abbotning Xiva xoni Olloqulixon bilan olib borgan muzokaralari haqida to'xtalib shunday yozadi: “Ruslar... yana ellik yildan sung sizlarning viloyatlaringizni olur. Agar xoqlasangizkim, viloyatingiz davom qulingizda turib, hech kishi anga mutaarriz bulmagay, viloyatingizni xatlashib bizga bering. Xorazm ingliz yurti bo'ldi degan so'z ishtiqr tobsun (mashhur bo'lsin), andin so'ng bu xavfdin forig' bulursiz. Bizning sizga bu suznmiz nafsoniyat yuzidan bulg'ay. Bizdan sizga foyda yetar, aslo zarar yetmasdur, xatlashgonda xoqishingizcha shartnoma yoza bering, biz sabul etarmiz[7, 6. 161].

Ebbot xonga o'z hizmatini taklif qilgan. U rus qullari bilan Sankt-Peterburgga borib, Perovskiy qo'shinini qaytarishini zimmasiga olmoqchi ekanligini aytadi. Xiva xoni Rossiya Xiva elchilarini mutlaqo hurmat qilmasligini, yuborgan elchilari hibsda yotganligini tushuntirganda, Ebbot Sankt-Peterburgni Britaniya bilan muntazam aloqasi borligini va ingliz elchisini har qanday vaziyatda ham eshitishini ta'kidlaydi[1, p. 130].

1840-yil 7-mart kuni Ebbot rus qullari va ozgina Xiva askarlari bilan Xiva xonligi nomidan elchi bo'lib, rus sarhaddari tomon jo'naydi. Ebbot Ruslarning eng yaqin qala'si Aleksandrovska borib, Kaspiy dengizi orqali Peterburgga ketish uchun yo'lga chiqadi[4, p. 241].

Bu vaqtda Ebbotdan biron daragi bo'lmagach, rus qullarini ozod qilish uchun ko'ndirish maqsadida Archi Todd Richmond Kempbell Shekspir ismli zobitni yuboradi.

R.Shekspir xon bilan muzokaralari natijasida uni rus qullarinig qolgan qismini ham ozod qilib Aleksandr fortiga olib borishga ko'ndirgan[4, p. 246]. Shuningdek Shekspir Xivada Qo'qon xoni elchisini ham uchratib qolgan[5, p. 101].

Ogahiyning yozishicha, Shekspir Xiva xoni Olloqulixon va uning vaziridan rus asirlari bilan birga Orenburgga yuborishlarini so'ragan. Xonning roziligi bilan Shekspir rus asirlari orasida Xiva xonligidan Rossiyaga yuborilgan[7, 6. 160].

1840-yil 15-avgustga qadar jami 416 ta qul yig'iladi[5, p. 42]. Ogahiyning yozishicha, rus asirlarini o'z vatanlariga kuzatish Rossiya tomonidan Aitovga, Xiva xoni tomonidan mufti Otaniyozxo'jaga topshirilgan. Shekspirga esa faqat karvon bilan birga kelishga ruxsat berilgan edi[7, 6. 161]. Shekspir yo'lga o'tlanadi. Shekspir Aleksandrovska yetib kelganda, rus qullardan ikkitasini ingliz tilida yozilgan xat bilan yuboradi. Aleksandrovskdagilar Shekspirni qabul qilishadi. Bu

hududdan u Orenburgga jo'naydi. Shekspirni general Perovskiyning o'zi qabul qilib maqtovlar aytadi. Perovskiyni buyrug'i bilan Orenburg va Astraxandagi 800 Xiva qullari ham ozod bo'ladi. Bu yerdan Shekspir Sankt-Peterburgga yuboriladi. 1840-yil 3-noyabr kuni Hirotdan yo'lga chiqqaniga olti oy bo'lganda, Sankt Peterburgga yetib keldi. Nikolay I tomonidan qabul qilinib, hukmdordan maqto'v eshitadi.

Ammo, Shekspirning faoliyatiga doir boshqa bir qarash ham bor. N.A Xalfin ma'lumotiga ko'ra, Shekspir Aleksandrovska va Orenburg orasidagi qalalarni o'rganish maqsadida yuborilib, shunchaki qullarni yetakchisi sifatida yo'lga tushgan. Shuningdek Xalfin Orenburgga Shekspir kelmasdan inglizlarning bu hududda josusi bo'lganligini aytadi. 1814-yilda Orenburgda asos solingan Britaniya bibliya jamiyati bo'lib, u xonliklar bilan yaqinligi tufayli aloqa o'rnatish imkonini berar edi. Shekspir Orenburgga kelganda ular bilan aloqa o'rnatgan bo'lishi mumkinligini bildirgan. Ammo Shekspir ham, Ebbot ham bu haqida kundaligida hech nima yozmaganlar[4, p. 248].

Xalfin Moskvadagi Markaziy Davlat Harbiy Arxividagi hujjatlariga asoslangan. Unda 6996 raqamli maxsus ajratilgan hujjat bo'lib, u "Turkmanlardan tortib olingan ingliz xatlari" deb nomlanadi. Bu hujjatlar 26 ta varaqdan iborat bo'lib, XIX asr 30-40-yillaridagi Britaniyaning ushbu hududdagi asl maqsadlari haqida hikoya qiladi[3, p. 48]. 1873-yilda Xiva xonligiga yurish vaqtida rus generali Golovachov turkmanlardan 1840-yilda Xiva xonligiga tashrif buyurgan R. Shekspirga oid hujjatlarni topib olgan[6, p. 394]. U biz aytayotgan 6996-hujjat bo'lib, asosan 1840-yil 3-fevralda va 24-martda Britaniya tashqi ishlar vaziri Lord Palmerston tomonidan Sankt-Peterburgdagi Britaniyaning Rossiyadagi elchisi Klanrikardga yozilgan ikkita xatlardir. Ushbu xatlar 1840-yil 20-aprelda Hindiston general-gubernatori Lord Oklandga yuborilgan. Hindistonadgi tashqi ishlar departamenti boshlig'i Maddok xatni Afg'onistondagi elchi Maknatenga bergan. Maknaten esa Hirotdagi konsul Archi Toddga yuborgan. Archi Todd esa xatlarni Xivadagi Shekspirning qo'lga yetib kelishini ta'minlagan. Shu orqali inglizlar o'z davlatlarining Markaziy Osiyodagi siyosatiga bog'liq hukumat qarashlarini bir-biriga yetkazganlar.

Birinchi xatda Klanrikardga Rossiyani Hindistonga kirmasligi uchun Xivada ushlab turish va xonlikni saqlab qolish yozilgan edi. Ikkinchi xatda esa, Palmerston: "Xivaning bosib olinishi Rossiyaga Amudaryoni quyi qismi ustidan nazorat imkonini beradi. Shuning uchun mudofaani kuchaytirish uchun Amudaryoni yuqori qismini egallash zarur",- deyilgan edi.

Shekspirni hujjatlariga ko'ra, Qobul va Hirotdagi Britaniya rezidensiyalari bilan O'zbek xonliklari o'rtasida qandaydir juda ham tezkor aloqa vosita yo'llari bo'lgan. Negaki, Shekspirni Xivadagi xatlari Hirotda, Qobul undan so'ng Kalkuttaga muntazam yetib borib turgan. Aynan shunday aloqa vositalarining bo'lishi tufayli ham Shekspirni qo'lida shunday muhim va o'ta maxfiy hujjatlar bo'lgan.

Shekspir Aleksandr fortidan Orenburgga tomon yo'lga tushayotganida o'zining shaxsiy xat tashuvchisiga Archi Toddga maktub yuborganligini yozadi. Shekspir Orenburgda, undan so'ng Sankt-Peterburgda bu qadar maxfiy hujjatni ko'tarib yurmaslik uchun uni Archi Toddga qaytargan bo'lishi mumkin. Xabarchi ortga qaytishda, turkmanlar tomonidan talangan va xat olib qo'yilgan bo'lishi mumkin. Yana bir taxmin esa bu hujjatlar Jeyms Ebbotga tegishli bo'lib, yuqorida aytganimizdek qaroqchilar tomonidan talangan edi. O'sha vaqtda xatlardan ayrilgan bo'lishi mumkin[3, p. 50-51].

Richmond Shekspir Jeyms Ebbotning Xiva xonligidagi harakatlari natijasida endi xonlik Britaniya bilan yaqinlasha boshladi. Shekspirning kundaligida ham Xiva xonligi bo'yicha muhim ma'lumotlar keltirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abbot James. Narrative of a Mission to Khiva, Moscow and St. Petersburg. – London. Smith, Elder.1867. Volume 1. – 380 p.
2. Aberigh-Mackay G.R. Notes on Western Turkistan. Calcutta. Thacker Spink.1875. – 96 p.
3. Bondarevskiy G. L. The Great Game: A Russian Perspective. PO Box 35 Hastings. East Sussex, 2002.– 103 p.
4. Hopkirk Peter. The Great Game: On Secret Service in High Asia. London. John Murray. 2006. – 590 p.
5. Kaye William. Lives of Indian Officers.London.A. Strahan and Co.,1867. – 502 p.
6. Macgahan J. A. Campaign on the Oxus and fall of the Khiva. London. Sampson low. 1876. – 438 p.
7. Муҳаммаджонов А. Р., Неъматов Т. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар.-Т.: Фан. – 224 б.

UO'K 930

“O‘ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI” FANINI O‘QITISHNING AYRIM JIHATLARI HAQIDA**I.Rustamov, PhD, katta o‘qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali, Farg‘ona**

Annotatsiya. Tarixan qisqa, mazmunan asrlarga tatigulik mustaqillik davri O‘zbekiston va xalqimiz taqdirida o‘chmas iz qoldirdi. Turmush tarzimiz, dunyoqarashimiz tubdan o‘zgardi. Tafakkurimiz, shuurimiz tobora kengayib bormoqda. Albatta, ayni tarixiy jarayonlarni va mamlakatning ichki va tashqi hayotida ro‘y bergan tub sifat o‘zgarishlarni ilmiy tahlil qilish, tarixiy, teran xulosalar chiqarish lozim bo‘ladi. Ushbu maqolada ta‘lim samaradorligi, ta‘limda innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, ayniqsa O‘zbekistonning eng yangi tarixini o‘qitishning ayrim jihatlari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: tarix, O‘zbekistonning eng yangi tarixi, ma‘naviyat, qadriyat, ta‘lim samaradorligi, ta‘limda innovatsiyalar.

Аннотация. Исторически короткий, по содержанию вековой период независимости оставил неизгладимый след в судьбе Узбекистана и нашего народа. Наш образ жизни, мировоззрение кардинально изменились. Наше мышление, наше сознание расширяются. Конечно, необходимо будет провести научный анализ тех же исторических процессов и кардинальных качественных изменений, которые произошли во внутренней и внешней жизни страны, сделать исторические, глубокие выводы. В данной статье исследуются некоторые аспекты эффективности образования, внедрения инновационных технологий в образовании, особенно преподавания новейшей истории Узбекистана.

Ключевые слова: история, новейшая история Узбекистана, духовность, ценность, образовательная эффективность, инновации в образовании.

Abstract. The historically short, century-long period of independence has left an indelible mark on the fate of Uzbekistan and our people. Our way of life and worldview have changed dramatically. Our thinking, our consciousness is expanding. Of course, it will be necessary to conduct a scientific analysis of the same historical processes and cardinal qualitative changes that have occurred in the internal and external life of the country, to draw historical, profound conclusions. This article examines some aspects of the effectiveness of education, the introduction of innovative technologies in education, especially teaching the modern history of Uzbekistan.

Keywords: history, modern history of Uzbekistan, spirituality, value, educational efficiency, innovations in education.

Kirish. Jamiyat rivojlanishi jarayonining turli jabhalaridagi murakkablashuv, ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarning kengayib borishi, inson faoliyatida, ayniqsa, ilm-fan tomonidan erishilgan yangiliklarning amaliyotga kiritilishi innovatsiyalarning amaliy ahamiyatini oshirgan. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot zaminini innovatsion tadbirkorlik, ta‘lim xizmatlari, boshqaruvning ilmiy asosda olib borilayotganligi, shuningdek, yangi bilimlar va ko‘nikmalar, texnologiyalar, boshqaruvning yangi usullaridan yuqori malakali mutaxassislarning samarali foydalanayotganligi kabilar tashkil etadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida ijtimoiy taraqqiyotdagi, ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida, ta‘lim sohasi belgilangan[1]. O‘zbekiston Respublikasi rivojlanishiga doir hujjatlarda ham mamlakatni innovatsion rivojlantirish zaruriyati belgilab qo‘yilgan[2]. Innovatsion taraqqiyotning ob‘yektiv zarurligi, ushbu jarayonda ta‘lim muassasalari, davlat tashkilotlari, fuqarolik instituti vakillarining ishtiroki O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari, nutqlari, qarorlarida qayd etilgan[3]. Prezident asarlarining muhim tarixiy, falsafiy ahamiyati shundan iboratki, ularda innovatsiyalarning jamiyat taraqqiyotidagi alohida o‘rni, uni amalga oshirishning ob‘yektiv va sub‘yektiv jihatlari talqin etilgan.

Ta'limdagi innovatsiyalardan kutilayotgan asosiy maqsad bo'lajak mutaxassislarning o'zligini va o'zi yashab turgan dunyosini yuqori darajada anglaydigan, o'zini malakali mutaxassis sifatida his etadigan, jamiyat sohaslarini takomillashtirish jarayonida ishtirok etayotgan kishilardan iborat yangi kadrlar zamonaviy tushunchalar tizimini qayta tashkil qilish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Asosiy qism. Yangi pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga tadbiiq etish uchun uning ilmiy-amaliy mexanizmini yaratish zarur. "Bugungi globallashtirish davrida mamlakatimiz boy tarixi, milliy davlatchiligining shakllanishi va taraqqiyot etishi ro'zasidan xalqimiz, ayniqsa yoshlar ongida boy o'tmishimizga nisbatan g'urur va iftixor tuyg'ularini shakllantirish, ularni vatanga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalash vazifasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Darhaqiqat, o'zbek xalqi va uning davlatchiligi tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Biz bu bilan haqli ravishda faxrlanishimiz, ushbu boy, moddiy va ma'naviy merosni kelajak avlodlarga o'z holicha etkazmog'imiz zarur. Buning uchun tarix fanini o'qitishga yangicha talqinlar asosida yondoshmog'imiz muhim"[4].

Ma'lumki, tarix – erta, bugun va kelajakni o'zida birlashtirgan yagona kush. Tarix insoniyatning uzoq o'tmishidan to bugunigacha bo'lgan davrni o'zida jamlagan fan. Unda insoniyatning asrlar davomida rivojlanib borgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, iqtisodiy, moddiy va ma'naviy, davlat qurilish sohasidagi tajribalari o'rganiladi. "Bir haqiqatni barshamiz shuqur anglab olishimiz zarur: milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda, uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa shiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur"[5].

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo'lishining sababalaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi- talablarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rganilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganishlariga, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Shuning uchun ta'lim muassasalarida zamonaviy o'qitish metodlari, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoya kattadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida 77-maqsadning "O'zbekiston tarixini o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirish" vazifasi belgilanganligi va unda Tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini amalga oshirish ko'zda tutilganligi[6] xalqimiz va uning davlatchiligi tarixini o'rganishga davlat siyosati darajasida ahamiyat qaratilayotganligini tasdiqlaydi. Har qanday texnologiya ta'limning yangi mazmunini shakllantiruvchi ta'lim tamoyillariga asoslanadi va ta'lim oluvchi shaxsini tarbiyalash, unda mehnat va muayyan yo'nalishlarda kasbiy ko'nikmalarni hosil qilishga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonining faol sub'ektlari o'qituvchi va o'quvchilar bo'lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu (yoki fanlar asoslari) bo'yicha kam kuch va vaqt sarflangan holda nazariy va amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirish imkonini beruvchi jarayonning umumiy mohiyatini tavsiflaydi. O'qituvchining faol, samarali faoliyat ko'rsatishiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining metodik ishlanmasidan farqli ravishda, ta'limning pedagogik texnologiyasi ta'lim oluvchilarga qaratiladi, shuningdek, ularning shaxsiy va o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatini hisobga olgan holda o'quv materiallarini o'zlashtirishga sharoit yaratadi. Ta'lim-tarbiya jarayoni butun mashg'ulot davomida o'quvchilarning faolligi va qiziquvchanligini muntazam ravishda rivojlantirib borish maqsadini ko'zda tutadi, o'quv omillarini yaratishga asoslangan pedagogik texnologiya talabalarni o'quv yoki o'quv ishlab chiqarish faoliyatiga tezkor jalb qilish imkonini beradi. Aks holda, zaif, etarli darajada tushunarli bo'lmagan yoki aniq natijani ko'zlamagan topshiriqlar mashg'ulotning samarasiz yakunlanishiga olib keladi.

Pedagogik texnologiyaning maqsadi aniq masalalar qo'yish orqali o'quvchini o'ylashga, mustaqil fikrlashga odatlantirishga qaratilganidir.

O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligiga sabab bo'ladi. Chunki mazkur o'qitish texnologiyalarni amalga oshirishda bir qator **passiv, faol, interfaol va treninglardan** keng foydalaniladi.

Passiv metodlar - turkumiga ma'ruza, hikoya, tushuntirish; namoyish, kitob bilan ishlash, illyustratsiya, videousul, to'rt pog'onali metod, laboratoriya, mashq, kabilar kiradi.

Faol o'qitish metodi bu – talabalarning o'quv-bilish jarayonidagi fikrlash faoliyatini, ish faoliyatini faollashtirishga qaratilgan metodlardir.

Zamonaviy ta'limni tashkil etish, ayniqsa, interfaol metodlardan foydalanish asosida dars jarayonlarini tashkil etishga qo'yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Interfaol usullarni o'quv jarayonida liberalizatsiya qilish, demokratlashtirish, hamkorlik ham ijodkorlikni tashkil etishni taqozo etmoqda.

Xulosa. Bir so'z bilan aytganda, o'quv jarayoni markazida o'quvchi bo'lmog'i lozim va o'quv jarayoni unga qaratilgan, yo'naltirilgan bo'lishi talab etilmoqda. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchining o'quv mehnatini tashkil etishni harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Bunday ta'lim o'qituvchi va o'quvchiga doimiy ijodiy izlanish, uzluksiz o'z ustida ishlash imkoniyatini beradi. Darslar jarayonida interfaol usullardan foydalanish o'z mohiyatiga ko'ra sub'yektiv xususiyatiga ega, ya'ni har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 22.09.2018 y., 06/18/5544/1951-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 noyabrdagi "O'zbekiston", Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi PF-5264-son Farmoni. Qonun hujjatlari to'plami. 29.11.2017
3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
4. Oblomurodov, N. (2022). Yangi o'zbekistonda O'zbekiston tarixi fanini o'qitishning ayrim jihatlari haqida. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 154-159.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – B. 289.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. // Yangi O'zbekiston. 2022 yil, 1 fevral, №22 (544)

UO'K 76

XONLIKDA TOSHBOSMADA CHOP QILINGAN ILK ASARLAR

D.O.Tillayev, o'qituvchi, Urganch Davlat Universiteti akademik litseyi, Urganch

Annotatsiya. Bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lgan XIX asrning oxiri – XX asr birinchi choragida Xorazmda bosmaxona, nashriyot va matbuot tizimi masalasi atroflicha o'rganilmagan, biroq istiqbolli mavzular qatoriga kiradi. SHu jihatdan olganda mazkur maqola Xorazm tarixining dolzarb muammolaridan biriga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon I, Munis, Ogahiy, Bayoniy, Ibrohim Sulon, Otajon Abdolov, Abdulla Boltaev.

Аннотация. Вопрос о типографии, издательстве и системе печати в Хорезме в конце XIX — первой четверти XX века, являющийся сегодня одним из актуальных научных направлений, является одним из недостаточно изученных, но перспективных. темы. С этой точки зрения данная статья посвящена одной из актуальных проблем истории Хорезма.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан I, Мунис, Огахи, Баяни, Ибрагим Султан, Отаджон Абдоллов, Абдулла Болтаев.

Abstract. The issue of printing, publishing and the printing system in Khorezm at the end of the 19th — first quarter of the 20th century, which is one of the current scientific directions today, is one of the insufficiently studied, but promising. Topics. From this point of view, this article is devoted to one of the pressing problems in the history of Khorezm.

Keywords: Muhammad Rahimkhan I, Munis, Ogahi, Bayani, Ibrahim Sultan, Otajon Abdolov, Abdulla Boltaev.

Kirish. Xivada toshbosma usulida mahalliy mualliflar, o'zbek tili va adabiyoti namoyandalarining asarlari chop etilishi, o'z davri uchun juda katta ahamiyatga ega voqea bo'lgan. Zero, bu asarlar asosan shu yo'l bilan omma o'rtasida shuhrat qozondi hamda Xorazmda yaratilgan

qo'lyozma asarlar, chop etilgan kitoblar dunyoning barcha kutubxonalarining nodir xazinasidan joy olib, kelgusida ko'plagan tillarga tarjima qilindi. Shu jihatdan olganda, Xiva xonligida toshbosma – litografiyaning ochilishi masalasini chuqur ilmiy-qiyosiy tahlil qilish dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, O'rta Osiyo miqyosida Xivada birinchi toshbosma ochilishi masalasi mahalliy manbalar orqali o'rganilmagan. Zero, mahalliy manbalar mualliflari toshbosma ochilishi voqeasining bevosita guvohlari sifatida to'liq ma'lumotga ega bo'lganlar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. 1874 yilda Xiva xonligida O'rta Osiyo miqyosida birinchi toshbosma – litografiyaning ochilishi juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan voqea sifatida ko'pgina manbalarda hamda tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Ammo, mazkur toshbosma faoliyatiga doir bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa-da, bu toshbosmada chop qilingan asarlar, toshbosmada ishlagan usta, hattot va noshirlar hayoti va faoliyati haqidagi, bu toshbosmada nashr qilingan ilk asarlar to'g'risidagi yozma manbalar va tarixshunoslik tadqiqotlari haligacha to'liq tahlil qilinmagan yoki bu manbalar ma'lumotlari tanqidiy tahlil qilinmagan. Ayniqsa, shu voqeaning bevosita guvohi bo'lgan mahalliy tarixchilar asarlari to'liq tadqiqotlar doirasiga tortilmagan. Bundan tashqari, Xiva toshbosmasi haqida yozgan rus sharqshunoslaridan B.B.Bartol'd, G.N.Chabrov, Ye.K.Betger, o'zbek tarixchi olimlardan T.Ernazarov, R.Mahmudova, M.Rustamov, A. Boboxonov, F.Ernazarov asarlarida ham Otajon Abdolov haqidagi ma'lumotlar aks etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimlashtirish, tarixiy-qiyosiy tahlil, tarixiy ma'lumotlarni umumlashtirish, xolislik tamoyili kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bizga ma'lumki, Xiva xoni Muhammad Rahimxon I Feruz (1806-1825) o'z atrofiga ma'rifatparvar olimlar va bu davrning ilm ahlini yig'ib saroy qoshida kutubxona tashkil etdi, bu kutubxonada dunyoning turli joylaridan keltirilgan ko'plagan nodir, bebaho adabiyotlar mavjud edi. Ammo, bu kitoblar bir nusxadan bo'lganligi uchun, undan bir vaqtning o'zida ko'plagan ilm ahli bahramand bo'la olmasdi. O'sha vaqtdagi holatga ko'ra ularni ko'paytirishning birdan-bir yo'li xattotlar tomonidan ulardan nusxa ko'chirib ko'paytirish bo'lgan. SHu jihatdan, Feruz saroyiga yig'ilgan shoirlarning asarlari oylab, yillab ko'chirilishi ko'p vaqtni talab etgan. Shu davrgacha barcha kitoblar mohir xattotlar tomonidan qo'lda ko'chirilgan. Shu sababli Feruz Islomxo'ja, Komil Xorazmiy, Xudaybergan devon kabi kishilarni markaziy shaharlarga yuborib, kitob nashr qilish ishlarini yo'lga qo'yishga harakat qiladi [1.1997.6.144]. Ana shu vaziyatda, Muhammad Rahimxon II Feruz rahbarligida qilingan yana bir xayrli ish nafaqat xonlik tarixida, balki O'rta Osiyo tarixida ham muhim voqea bo'lgan toshbosmaning tashkil etilishi bo'ldi.

Bu davrlarda, toshbosma-litografiyalar faqat Rossiya va Eronda bo'lib, butun turkiy dunyo davlatlarida tarixiy kitoblar, she'riy to'plamlar va hokazo kitoblar shu hududlardan bosmadan ko'plab chiqarilib, nafaqat SHarq dunyosiga balki, Yevropa va Amerika hududlariga ham tarqalgan. Zero, ko'pgina mashhur va nodir asarlar shu yo'l bilan Yevropaga borib qolib, turli tillarga tarjima qilingan. Ayniqsa, Rossiyadagi Sankt-Peterburg, Moskva, Qozon va Orenburg shaharlaridagi, Erondagi Tabriz va Tehrondagi toshbosmalarda nashr qilingan asarlar butun dunyoga tarqalib, nafaqat nodir asarlar sifatida kutubxonalarda saqlangan, balkim ularning ko'pchiligi shu davlatlar tillariga, masalan, ingliz, nemis, fransuz tillariga tarjima qilinib, manbashunoslik va tarixshunoslik tadqiqotlariga ham jalb qilingan. Shu jihatdan olganda, mashhur rus sharqshunosi A.A.Semyonov Xiva litografiyasiga juda yaxshi ta'rif berib, uni O'rta Osiyo miqyosidagi favqulodda nodir voqea deb ataganligi bejiz emas. Ya'ni, xonlikda toshbosmaning vujudga kelishi O'rta Osiyoda birinchi va yagona matbaa sifatida tarixga kirdi [2.1999.6.142].

Xiva toshbosmasida nashr qilingan bosmaxonaning ilk mahsuli, 1874 yilda chop etilgan SHermuhammad Munisning «Devoni Munis» asari bo'lib, ushbu asarning ikkinchi nashri 1876 yilda, uchinchi nashri esa 1879 yilda amalga oshirilgan. 1876 yilda esa Abu Nasr Farohiyning «Nisob us-Sibiyon» asari nashr etilgan [3.1996. B.263].

1880 yilda Yaqubxo'ja ibn Ibrohimxo'janing «Devoni Xolis» to'plami nashrdan chiqqan. Ushbu devonga beshariqlik mashhur tarjimon, xattot va yetuk shoir Xolisning g'azallari, ruboiylari, muxammaslari kiritilgan. Asar Komil Xorazmiyning uch sahifalik so'z bo'shisi bilan nashr etilgan. Yana shu yili ya'ni 1880 yil hazrat Alisher Navoiyning «Xamsa»sidan «Hayrat ul-abror» dostoni [4.1991.B.104] nashr etilgandan so'ng, 1882 yilda xalq orasida «CHahor devon» nomi bilan mashhur

bo'lgan Alisher Navoiyning 50 ming misradan iborat «Xazoin ul-maoniy» asari Komil Xorazmiyning so'z boshisi bilan Ibrohim Sulton tomonidan nashrga tayyorlangan. Bu asar yagona to'liq asar sifatida matbaachilik tarixiga kirdi. SHuningdek, 1882 yilda xivalik tarixnavis tarjimon, shoir va davlat arbobi Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning «Ta'viz ul-oshiqin» (Oshiqlar tumori) nomli 530 betdan iborat devoni chop etildi [4.1991.B.103]. Ushbu asarni hozirda ikkita nashriga egamiz. Birinchi nashri 1882 yilda, ikkinchi nashri esa 1905 yilda amalga oshirilgan.

1897 yil Feruzning yozgan g'azallari «Devoni Feruz» nomi bilan to'plamga kiritilib, Komil Xorazmiy so'z boshisi bilan nashr etildi. SHuningdek, Muqammad Rahimxon II Feruz noshirlik qilgan shoirlarning asarlaridan namunalar berilgan «Devonlar majmuasi» to'rt bora nashr etilgan. Barcha nashrlar o'zbek tilida bo'lib, faqat hajm va qisman mualliflar she'rlari turli tartibda berilishi jihatdan farq qiladi. Mazkur devonning birinchi nashri 1906 yil chop etilgan bo'lib, u 598 betdan, ikkinchi nashri 1907 yil chop etilgan va u 451 betdan, uchinchi nashri 1908 yili 898 betdan, to'rtinchi nashri esa 1909 yilda 1192 bet hajmda nashr etilgan [5.2007.B.26.]. Ushbu devonning barcha nashrlari hozirgi kunda O'zbekiston FA SHarqshunoslik institutida saqlanmoqda.

SHuningdek, o'rganilayotgan davrda Bayoniy, Ogahiy, Pirkomil, Mirzo, Rojiiy, Tabibiy, Komil Xorazmiy, Komil Devoniy, G'ulomiy, Sultoniy, Sa'diy Asad, G'oziiy kabi shoirlarning she'rlari nashr etilgan. Ular orasida Feruzning farmoyishiga ko'ra Ahmadjon Tabibiyning «Majmuat ush-shuaro» (SHoirlar majmuasi) asari 1909 yilda nashr etilgan. Bu ulkan majmua 1600 sahifalik bo'lib, 3099 g'azal joy olgan. Majmua Xorazm adabiy muhitida faoliyat ko'rsatgan 30 dan ortiq shoirlarning hayoti, faoliyati va ularning ijod namunalari bilan tanishtiradi. Asarga Ahmadjon Tabibiy yetti sahifalik debocha yozgan. Ahmadjon Tabibiy o'zbek va fors tillarida bir necha devonlarni ham tartibga keltirib 1909-1910 yillari «Hayrat ul-ushshoq», «Munis ul-ushshoq» va «Me'roj ul-ushshoq» kabi devonlari nashr ettirgan. Xiva adabiy muhitining yirik namoyondasi saroy shoiri Laffasiyning ma'lumot berishicha, Xiva xoni Feruz «Haft shahzoda» nomli to'plam ham tuzdirgan. Bu to'plam 1906-1909 yillar maboynida Xiva litografiyasida to'rt marta nashr qilingan. Feruz mazkur to'plamni «Haft shuaro» deb ham atab, unda o'z og'ayni va jiyanlari ijodidan namunalar bergan[4.1991.B.103]. Bu to'plamni Komil Devoni nashrga tayyorlagan. Xiva kitobatida o'sha yillari boshqa tillardan jumladan, tojik tilidan o'zbekchaga o'girilgan asarlar ham yuzaga keldi va ular ham Xiva kutubxonasi xazinasidan munosib o'rin oldi.

O'rganilayotgan yillarda Xiva matbaasida tarjima qilingan asarlar ham chop etila boshlandi. Masalan, Bag'dodiyning «Soqiynoma» yoki «Haft jom» nomli asarini Muhammadrasul Mirzo tojikchadan masnaviy janrida o'zbek tiliga tarjima qilib, bu asar 1907-1908 yillarda ikki marta «Devoni haft shuaro» asariga qo'shib nashr etilgan bo'lsa, 1909 yilda «Devoni Mirzo» asarining oxiriga qo'shib nashr etildi. XX asr boshlarida Xiva matbaasida nashr etilgan kitoblardan yana biri Muhammad Xivaqiyning «Muntaxab ul-lug'at» asaridir.

Qisqa vaqt ichida Xiva adabiy muhitida ishtirok etgan 30 nafardan ortiq shoir, tarjimonlarning asarlari Xiva toshbosmasida nashr etildi. Kotib va xattotlarning yillar davomida bajaradigan mashaqqatli ishlariga chek qo'yildi. Ammo bu bilan asarlarni qo'lda ko'chirish an'anasi to'xtab qolgani yo'q. Husnixat sohiblari – xattotlar ham nodir asarlarni yozishda davom etdilar, ya'ni toshbosma asarlar bilan qo'lyozma asarlar yaratilib, xon kutubxonalari va shaxsiy kutubxonalardan o'rin oldi.

Tadqiqotchi A.Mirzarahimov Muhammad Rahimxon II Feruz tashabbusi bilan nashr qilingan ba'zi asarlar ro'yxatini quyidagicha ko'rsatadi:

Muhammad Rahimxon II Feruz 1879 yildan 1906 yilgacha Alisher Navoiyning «Xamsa», «Devoni Feruz», Muhammad Yusuf Mahdumning «Devoni Rojiiy», «Devoni Xolis», «CHor kitob», «CHahor Devon», «Devoni Komil», Muhammad Rahim II Feruz o'z qalamiga mansub «Devon»ga, «Badoe' al-vasat», «G'aroyib us-sig'ar», «Navodir ash-shabob», «Devoni Fuzuliy», «Devoni Bedil», «Fiqhi Kaydoniy ma'a sharhuh»ning arabchadan Muhammadrasul Oxund va Muftiy ibn SHermuhammad tomonidan tarjima qilingan nusxasi, «Devoni Komil» (ikkinchi nashri), «Devoni Ogahiy», «Devoni Bayoniy», «Majmuat ush shuaro Feruzshohiy» (30 ta shoir kirgan) kabi asarlarga noshirlik qilgan [7.2007.B.42]. Biz bu ro'yxatni davom ettirib, XX asr boshlarida nashr qilingan matbaa mahsuli sifatida «Devoni Sultoniy» (1906 yil, 1907yil, 1908 yillar), «Devoni Sanoyi»

(1909yil), «Devoni Sodiq»(1906 yil, 1918 yillarda), «Devoni Tabibiy» (1909 yil,1910 yillarda), «Hayrat ul-oshiqin»(1910 yil), «Devoni Oqil» (1906 yil), «Devoni G'ujjiy» (1907yil, 1908 yil, 1909 yillarda), «Devoni Farrux»(1906 yil), «Devoni Nazir» (1907 yil,1909 yillar), «Zayn al-arab» (1911 yil), «Mazo'ar al-ishtiyoq» (1909 yil) asarlarini aytishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Ushbu bo'lim xulosasi sifatida shuni e'tirof etish mumkinki, Xiva xonligida o'rganilayotgan davrda O'rta Osiyoda yagona matbaa Xiva litografiyasini tashkil etilishi xonlik madaniy hayotini rivojidan dalolat beradi. Xiva xoni Muhammad Rahimxon II tashabbusi bilan tashkil etilgan toshbosma bir qancha adabiyotlarni, tarixiy kitoblar tarjimalarini, bayoz va devonlarni nashr etib, tez fursatda ilm ahliga tortiq qilindi. Xiva toshbosmasida nashr qilingan kitoblar xalq ommasida keng tarqalib, aholining madaniy-ma'rifiy o'sishiga shu asarlardan ilhomlanib ijod ahli yangi asarlar yaratishiga olim va adiblarning yetishib chiqishiga turtki bo'ldi va bu asarlar talon-taroj qilingan xon kutubxonasini qayta to'ldirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурасулов А. Хива (тарихий-этнографик очерклар). – Тошкент: Ўзбекистон. 1997. – 144 б.
2. Ахунджанов Э.А. К истории разветвения книжного дела в Хиве // Общественного науки в Узбекистане. №7-8. – Тошкент, 1997. – С.100-103.
3. Бобохонов А. Ўзбек матбааси тарихидан. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – 196 б.
4. Давлатёр Раҳим, Шихназар Матрасул. Феруз – шоҳ ва шоир қисмати. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1991. – 130 б.
5. Пидаев Т. Матбуот – миллат чироғи. – Тошкент: Фан, 1999. – 142 б.
6. Маҳмудова Р. Хива литографик матбаасида босилган асарлар // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. № 5. – Тошкент, 1967. – Б.43-45.
7. Мирзараҳимов А. Хоразмда илк нашрлар. // Мозийдан садо. 2007. – №1. – Б.26-43.
8. Самойлович А.Н. Материалы по среднеазиатско-турецкой литературы. Хивинские придворные книгохранилища и книгопечатня // Изв. АН Туркм. ССР. Сер. обществ. наук. №1. – Ашхабад, 1981. – С. 74 – 82.
9. Чабров Г. Н. У истоков узбекской полиграфии (хивинская придворная литография 1874–1910 гг.) // Книга: исследования и материалы : сб. Т. IV. Москва: Издательство всесоюзной книжной палаты, 1961. С. 317–329.
10. Язбердиев А. А.Н. Самойлович о дореволюционных Хивинских книгохранилищах и книгопечатне. // Известия АН Туркмен.ССР. Серия общ.наук. №1. – Ашхабад, 1981. – С.69-73.
11. Язбердиев А. К вопросу о начальном периоде книгоиздательской деятельности хивинской литографии (1874-1880) // Известия АН Туркм.ССР. Серия общ.наук. №4. – Ашхабад, 1971. – С.53-60.
12. Ҳасаний С. Хоразм маърифати олам кўзгуси. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 304 б.

UO'K 930.253

XIVA XONLIGIDA MATBAACHILIK TARIXIDAN

D.O.Tillayev, o'qituvchi, Urganch Davlat Universiteti akademik litseyi, Urganch

Annotatsiya. Bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lgan XIX asrning oxiri – XX asr birinchi choragida Xorazmda bosmaxona, nashriyot va matbuot tizimi masalasi atroflicha o'rganilmagan, biroq istiqbolli mavzular qatoriga kiradi. SHu jihatdan olganda mazkur maqola Xorazm tarixining dolzarb muammolaridan biriga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Muhammad Rahimxon I, Munis, Ogahiy, Bayoniy, Ibrohim Sulton, Otajon Abdolov, Abdulla Boltaev.

Аннотация. Вопрос о типографии, издательстве и системе печати в Хорезме в конце XIX — первой четверти XX века, являющийся сегодня одним из актуальных научных направлений, является одним из недостаточно изученных, но перспективных. темы. С этой точки зрения данная статья посвящена одной из актуальных проблем истории Хорезма.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан I, Мунис, Огахи, Баяни, Ибрагим Султан, Отаджон Абдоллов, Абдулла Болтаев.

Abstract. The issue of printing, publishing and the printing system in Khorezm at the end of the 19th — first quarter of the 20th century, which is one of the current scientific directions today, is one of the insufficiently studied, but promising. Topics. From this point of view, this article is devoted to one of the pressing problems in the history of Khorezm.

Keywords: Muhammad Rahimkhan I, Munis, Ogahi, Bayani, Ibrahim Sultan, Otajon Abdolov, Abdulla Boltaev.

Kirish. O'rta Osiyo matbaachilik tarixiga nazar tashlasak, XX asr boshlariga kelib O'rta Osiyo hududida 90 ta matbaa mavjud bo'lganligini ko'rish mumkin. Bu haqda tadqiqotchi A. Boboxonov ham to'xtalib, Toshkentda 25 ta matbaa, Samarqandda 16 ta, Qo'qonda 14 ta, Namanganda 8 ta, Ashxobodda 5 ta, Andijon, Buxoro, Farg'onada 4 tadan, Kattaqo'rg'on, Qizilarvat, Petro-Aleksandrovska, CHimkent, Xo'jand, Xivada 1 tadan matbaalar ishlagan deb ma'lumot beradi [1.1979.B.96].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. 1874 yilda Xiva xonligida O'rta Osiyo miqyosida birinchi toshbosma – litografiyaning ochilishi juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan voqea sifatida ko'pgina manbalarda hamda tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Ammo, mazkur toshbosma faoliyatiga doir bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa-da, bu toshbosmada chop qilingan asarlar, toshbosmada ishlagan usta, hattot va noshirlar hayoti va faoliyati haqidagi, bu toshbosmada nashr qilingan ilk asarlar to'g'risidagi yozma manbalar va tarixshunoslik tadqiqotlari haligacha to'liq tahlil qilinmagan yoki bu manbalar ma'lumotlari tanqidiy tahlil qilinmagan. Ayniqsa, shu voqeaning bevosita guvohi bo'lgan mahalliy tarixchilar asarlari to'liq tadqiqotlar doirasiga tortilmagan. Bundan tashqari, Xiva toshbosmasi haqida yozgan rus sharqshunoslaridan B.B. Bartol'd, G.N. CHabrov, Ye.K. Betger, o'zbek tarixchi olimlardan T. Ernazarov, R. Mahmudova, M. Rustamov, A. Boboxonov, F. Ernazarov asarlarida ham Otajon Abdolov haqidagi ma'lumotlar aks etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimlashtirish, tarixiy-qiyosiy tahlil, tarixiy ma'lumotlarni umumlashtirish, xolislik tamoyili kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ko'rilayotgan davrda Xiva xonligidagi ikki matbaa faoliyati o'rganildi. Birinchi matbaa Muhammad Rahimxon II Feruz davrida tashkil etilgan va u «Podshohi zamon tipolitografiyasi» deb nomlangan [4. 1991. – B.103].

Tadqiqotchi F. Ernazarov ma'lumotiga qaraganda, toshbosma dastgohi Feruz tomonidan Jenevadan Xivaga olib keltirilgan ekan. Xiva shahrida toshbosmaning ishga tushirilishi bilan kitoblarni chop qilish ishlari jonlanib ketgan, mumtoz adabiyot, tarixning o'lmas namunalarini ko'p nusxada chop etish imkoniyati tug'ilgan.

Vohadagi ikkinchi bosmaxona Petro-Aleksandrovska (To'rtko'l)da S.V. Novikov matbaasidir. Bu matbaa ham o'zining tuzilishi va chop etgan mahsulotlari bilan boshqa kichik vaqtli matbuot bosmaxonalaridan farq qilmagan [3.1979.B.196]. O'rta Osiyo tarixidagi yagona matbaa Xiva xoni Muhammad Rahimxon II Feruz saroyida tashkil etilgan «Podshohi zamon tipolitografiya»sidagi nashr jarayoniga to'xtalsak, nashr uchun tayyorlangan asar matni dastlab eski o'zbek yozuvida qo'lda qog'ozga tushunarli qilib ko'chirilgan. Bu o'rinda xattotlar mehnati va hissasini aytib o'tish joiz. Toshbosma nashriga tayyorlangan qo'lyozmalarning har biri bilan hattot yaqindan tanishib, mazmunini o'qib chiqqachgina asar nashrga tavsiya etilgan. Keyin esa matn maxsus tashqolipga ko'chirilgan. Tashqolip bilan 500-600 nusxagacha kitob bosish mumkin bo'lgan. Toshbosma nashr qo'lyozmaga nisbatan bir necha barobar ko'proq qo'lyozma tarqalishini ta'minlagan [7.1997.B.33.]. SHarq adabiyoti matnshunosligidagi bosh maqsad, matnni muallif yaratgan ko'rinishiga iloji boricha yaqin holatda nashr etishdan iborat bo'lgan [7.1997. B.31].

Qo'lyozma asar kotib va xattotlar tomonidan qo'lyozma shaklida ko'paytirilib borilishi asarlarning mazmun va shaklida o'zgarish yasagan.

Tadqiqotchi A. Erkinov qo'lyozmalarni nashr qilish xususiyatiga ko'ra 4 turga ajratgan. Bular asliyat matnidan nusxa ko'chirilgan nashr, asliyat xatini saqlagan nashr, transkripsion nashr, transliteratsion nashrlardir. Qo'lyozmalar tahlil qilinganda, bizgacha yetib kelgan nashrlarning ko'pchiligi asliyat xatini saqlagan nashrligi ko'riladi.

A.N. Samoylovich shohidlik berishicha, toshbosma 1908 yilda Tozabog'ga Muhammad Rahimxonning dala hovlisiga ko'chirilgan. Unga shu davrda Xudaybergan muhrkan rahbarlik qilgan. Toshbosmada dastlab Navoiyning «Xamsa»si, Munisning «Devoni Munis», Ogahiyning «Devoni Ogahiy», Feruzning «Devoni Feruz»i, shuningdek, Komil Xorazmiy, Muhammad Yusuf Bayoniy, Ahmadjon Tabibiy, Muhammadrasul Mirzo kabi iqtidorli shoirlarning devonlari va bayozlari chop etilgan [1.1997. B.97].

Hozirgi kunda O'zbekiston FA SHarqshunoslik instituti jamg'armasida saqlanayotgan Xiva matbaasiga oid kitoblarning aksariyati devonlardan iborat bo'lib, ular Alisher Navoiy, Munis Xorazmiy, Muhammad Rojij hamda XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida ijod qilgan Xiva shoirlarining devonlaridir. Navoiyning «Xamsa», «Xazoyin ul-maoniy» asarlari Muhammadrasul Mirzaboshi tahriri ostida nashr etilgan. Ushbu xazinada saqlanayotgan Xivada nashr etilgan asarlarning eng birinchisi, 1874 yilda nashr etilgan «Devoni Munis» kitobidir. Tadqiqot jarayonida Xivada nashr qilingan toshbosma kitoblarni o'rgangan holda birinchi bosma nashr «Devoni Munis» kitobi Xiva toshbosmasining, O'rta Osiyodagi birinchi matbaaning ilk mahsuli deb hisobladik. Ushbu asarning ikkinchi nashri 1876 yil, 1879 yilda uchinchi marta nashr qilingan. Kitob o'zbek tilida yozilgan bo'lib, 668 betdan iborat. Bu asar Xiva xoni kutubxonasida saqlangan.

Kitobat ishining takomili natijasida o'zbek tilida toshbosmada nashr qilingan birinchi asar «Munis devoni»ning dovrug'i Yevropagacha yetib bordi. Yaqin SHarq ma'lumotlarini e'lon qiluvchi Vena jurnalida yirik sharqshunos-turkshunos olim Arminiy Vamberi bu haqda shunday yozgan: «O'rta Osiyo litografiyasi mahsuloti bo'lmish «Munis devoni» nihoyatda sodda nashr bo'lib, 1874 yili Xivada nashrdan chiqarilgan edi» [8.1892. P.198.]. SHu muallifning o'zi birinchi bo'lib ushbu devondan ba'zi parchalarni o'zbek tilidan nemis tiliga o'giranini matbuotda e'lon qilgan [8.1892. P.273-291].

O'rganilayotgan davrda Xiva litografiyasida nashr qilingan asarlarning asosiy repertuarini Xiva adabiy muhiti namoyondalarining bayozlari, devonlari va muxammaslari tashkil qilgan. Bu nashr qilingan bayoz va devonlar hozirgi kunda O'zbekiston FA SHarqshunoslik instituti hamda turli kutubxonalarda saqlanmoqda. Xiva toshbosmasida nashr qilinib, ushbu xazinada saqlanayotgan asarlarni o'rganib tahlil etgan holda, ularni quyida keltirib o'tmoqchimiz.

1908 yil Xiva xonligida bo'lgan sharqshunos olim A.N.Samoylovich xon va saroyning madaniyat ishlari mutasaddi vakillari bilan uchrashganini, Arqdagi va Tozabog'dagi xonning kutubxonalardagi ajoyib kitob va qo'lyozmalar bilan yaqindan tanishib chiqqanini alohida ta'kidlaydi [2.1997.C.100-103]. A.N.Samoylovich ma'lumotiga ko'ra, xonning Tozabog'dagi kutubxonasida 200 ga yaqin qo'lyozma hamda Turkiston, Qozon, Usmonli turk, fors, hind nashrlariga oid ko'plab kitoblar mavjud bo'lgan [6.1981.C.74-79]. Bundan bilish mumkinki, xon kutubxonasida nafaqat Xiva litografiyasi nashrlari, balki boshqa xorij litografiya nashrlari ham joy olgan.

Tadqiq qilinayotgan davrda litografiya ishi rivojida, nodir, bebaho kitoblar, tarjimalar, bayoz va devonlarning nashrdan chiqarilishida serqirra ijod sohibi Muhammadrasul Mirzoning o'rni alohida ekanini ta'kidlash joizdir. Muhammad Rahimxon II Feruz nihoyatda nodir va yirik asarlarni nashrga tayyorlash va chop etishni faqat Muhammadrasul Mirzozagina ishonib topshirgan. SHuningdek, xon saroyi qoshidagi litografiyaning ish jarayoni, nashriyot ishlari, nazorati ham uning zimmasiga yuklatilgan. Mirzo nashrga topshirilgan qo'lyozmalarni sinchiklab tekshirib, o'zi saralab, ko'rikdan o'tkazgan, ayrim asarlarni qayta ko'chirgan. SHu bois ko'pgina toshbosma asarlarda Muhammad Rasul Mirzoning so'zboshisini uchratish mumkin. Zamondoshlari Mirzo haqida shunday yozadilar: «Muhammadrasul Mirzo mashhur musiqachi bo'lish bilan birga musiqiy asarlar bastakori ham edi. Ayni vaqtda tengi yo'q xattot ham bo'lib, nasx va ta'liq usullarida nihoyatda chiroyli yozgan. 400 dan ortiq odamni xattotlik san'atiga o'rgatgan. Muhammad Rahimxon va Asfandiyorxon topshirig'i bilan Mirzo bir necha o'nlab kitoblarni ko'chirgan» [4.1991. B.103].

Madaniyat homiysi ma'rifatparvar xon rahnamoligida nashr qilingan asarlarga yana bir bor e'tibor qaratsak, bu asarlarning ko'pchiligi bayoz, devon va tarjimalardan iborat edi.

Muhammad Rahimxon II Feruz tashabbusi bilan saroy kutubxonasida saqlanayotgan nodir qo'lyozma asarlarni kitob shaklida nashr qilish maqsadida 1874 yili Erondan litografiya anjomlari Xivaga olib kelindi. Eronlik maxsus matbaachi Ibrohim Sulon o'z ishining mutaxassisi sifatida litografiyada dastlabki ishlarni amalga oshirishga kirishgan va toshbosmada ilk bor matbaachilik qildi, bu sho'baning boshlig'i qilib saroy shoiri Tabibiy tayinlangan [1.1997.B.97].

Ibrohim Sulon yangi tashkil etilgan toshbosmada bitta o'zi ishlashga qiyinchilik sezgach, Otajon Abdalovni shogirdlikka oladi. Dastlab, toshbosmada ba'zi bir qog'ozlar, hujjatlar chop etila boshlanadi. Ibrohim Sulon bilan tuzilgan shartnoma muddati tugagach, u Eronga jo'nab ketdi va xonlik toshbosmasidagi barcha ishlar va bu ish mas'uliyati Otajon Abdalov zimmasiga yuklatildi.

Otajon Abdalov bu ishning davomchisi sifatida xonlik kutubxonasidagi nodir kitoblarni mustaqil ravishda nashr qilishga kirishdi [5.1967.Б.43-45].

Xulosa va takliflar. Ushbu bo'lim xulosasi sifatida shuni e'tirof etish mumkinki, Xiva xonligida o'rganilayotgan davrda O'rta Osiyoda yagona matbaa Xiva litografiyasini tashkil etilishi xonlik madaniy hayotini rivojidan dalolat beradi. Xiva xoni Muhammad Rahimxon II tashabbusi bilan tashkil etilgan toshbosma bir qancha adabiyotlarni, tarixiy kitoblar tarjimalarini, bayoz va devonlarni nashr etib, tez fursatda ilm ahliga tortiq qilindi. Xiva toshbosmasida nashr qilingan kitoblar xalq ommasida keng tarqalib, aholining madaniy-ma'rifiy o'sishiga shu asarlardan ilhomlanib ijod ahli yangi asarlar yaratishiga olim va adiblarning yetishib chiqishiga turtki bo'ldi va bu asarlar talon-taroj qilingan xon kutubxonasini qayta to'ldirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурасулов А. Хива (тарихий-этнографик очерклар). – Тошкент: Ўзбекистон. 1997. – 144 б.
2. Ахунджанов Э.А. К истории разветвля книжного дела в Хиве // Общественного науки в Узбекистане. №7-8. – Тошкент, 1997. – С.100-103.
3. Бобохонов А. Ўзбек матбааси тарихидан. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – 196 б.
4. Давлатёр Рахим, Шихназар Матрасул. Феруз – шоҳ ва шоир қисмати. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1991. – 130 б.
5. Маҳмудова Р. Хива литографик матбаасида босилган асарлар // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. № 5. – Тошкент, 1967. – Б.43-45.
6. Самойлович А.Н. Материалы по среднеазиатско-турецкой литературы. Хивинские придворные книгохранилища и книгопечатня // Изв. АН Туркм. ССР. Сер. обществ. наук. №1. – Ашхабад, 1981. – С. 74 – 82.
7. Эркинов А.С. Матншуносликка кириш. – Т., 1997.– 44 б.
8. Wambery A. Zwei moderne centralasiatische Dicher, Munis und Emir. // Wiener Zeitschrift fur die kunde des Morgenlandes. -Bd VI. 1892. – P.198.

UO'K 008:[821.14:94(396.4)]

YOZMA MANBALARDA BAQTRIYA ARIXINING AKS ETISHI XUSUSIDA

B.B.Tugalov, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

S.Q.Ummatov, talaba, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada yozma manbalar asosida Baqtriya tarixining yoritilishi xususida ma'lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Yozma manbalar. Baqtriya, eneolit, V.M.Masson, Namozgoh IV, Avesto, Naqshi Rustam, Strabon, Diodor.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка предоставить сведения об истории Бактрии на основе письменных источников.

Ключевые слова: Письменные источники. Бактрия, энеолит, В. М. Массон, Молитва IV, Авеста, Нахши Рустам, Страбон, Диодор.

Abstract. In this article, an attempt was made to provide information about the history of Bactria based on written sources.

Key words: Written sources. Bactria, Eneolithic, V. M. Masson, Prayer IV, Avesta, Nakhshi Rustam, Strabo, Diodorus.

Eneolitdan so'nggi davr bronza asri bo'lib, garchi bu davr xronologik jihatdan uncha katta davrni o'z ichiga olmasada ajdodlarimiz hayotida sodir bo'lgan juda ko'p yangiliklarni o'z ichiga oladi. Bronza asrida ob-havo xam nisbatan ilib, cho'l va dashtliklar kengayib, chorvachilikni keyingi taraqqiyoti uchun qulayliklar vujudga keladi. Bronza asri metallurgiya taraqqiyotini to'rtinchi bosqichiga to'g'ri kelib, mis va qalay qorishmasidan bronza xosil qilish texnikasi vujudga keladi. Misni eritish uchun ancha yuqori darajadagi sun'iy issiqlikni vujudga keltirish lozim edi.

Ammo eneolit davridagi kabi bronza asrida xam mis kamyob bo'lgani uchun ulardan juda zarur bo'lgan qurollarni va bezaklarnigina yasaganlar. Shuni aytish lozimki bronza asriga kelib, qabilalar o'rtasida iqtisodiy tengsizlik alomatlarini ko'zga shlana boshladi. Ba'zi qabilalar mis konlari serob xududlarda yashasa, boshqalari qalayga boy bo'lgan xududlarda va yana boshqalari esa unisi xam bunisi xam yo'q joylarda yashashlariga to'g'ri keldi.

Janubiy Turkmanistonda ko'p yillar davomida arxeologik qazish ishlarini olib borgan V.M. Masson ilk brnoza davrida, ya'ni Nomozgoh IV bosqichida otalar jamoada o'z ustunliklarini tikladilar. Ishlab chiqarish jamoalarini boshqarish ayollar qo'lidan erkaklar qo'lga o'tdi degan fikrni berdi. O'zbekistonni janubida ko'p yillar davomida bronza davri yodgorliklari asosida arxeologik qazish ishlarini olib borgan A. Asqarov esa yuqoridagi fikrni tarixiy haqiqatga yaqin deb tan olish bilan birga Nomozgoh IV va V qatlamlarida xamda shu davr ayollar mozorlarida ona mabudalarini ko'plab uchrashini hisobga olib ishlab chiqarish boyligini yaratish erkaklarning asosiy vazifasiga aylangan bo'lsada jamoani boshqarishda xali onalarning roli katta ekanligidan, ularni an'anaviy obro'yi saqlanib qolganligidan dalolat beradi degan fikrni aytadi. Bu fikrda xam tarixiy haqiqat mavjud.

Jahondagi yirik ilmiy-tadqiqot markazlari tomonidan dunyoning turli hududlaridagi tarixiy-madaniy o'lkalarning tarixini o'rganishda yozma manbalar tadqiqi birlamchi o'rinlardan birini egallab kelmoqda. Xususan, mil. avv. II ming yillik oxiri – I ming yillik boshlaridan ilk o'rta asrlargacha bo'lgan davrdagi Baqtriyaning tarixiy joylashuvini o'rganishda Qadimgi Sharq yozma manbalaridagi ma'lumotlar ham muhim o'rin tutadi.

Baqtriyaning tarixiy geografiyasi to'risidagi dastlabki ma'lumotlar "Avesto"da uchraydi. Baqtriya "Videvdat"ning birinchi bobida Axuramazda tomonidan yaratilgan qadimgi 16 o'lka va viloyatlarning nomlari qatorida tilga olingan. Unda Baqtriya "Baxdi" (avestocha Bāxδīm srīram ərəδβō. drafsəm)[1] shaklida yozilib, to'rtinchi mamlakat sifatida tilga olingan: "To'rtinchidan, men, Axuramazda, eng yaxshi mamlakatlar va o'lkalardan bo'lgan, baland bayroqli go'zal Baxdiga asos soldim".[2] Demak, Qadimgi Baqtriya mil. avv. VIII–VI asrlarda qudratli davlatlardan biri bo'lgan.

"Avesto"da mil. avv. I ming yillikning birinchi yarmida Markaziy Osiyoda yashagan xalqlarning faqatgina turmush tarzi, urf-odatlar, huquqiy munosabatlari, tartib-qoidalari, bayramlaridan tashqari mil. avv. I ming yillik birinchi yarmida mavjud bo'lgan tarixiy viloyatlar nomlari, tog'lar va daryolar nomlari haqida ham qimmatli ma'lumotlar beradi.

Ma'lumki, Zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto"da Vishtaspning Vaxvii-Datii qirg'og'ida ibodat qilganligi haqida ikki marta eslatib o'tiladi ("Yasht"17.49,61). Vaxvi-Arianam Vaydjada bo'lgan. Ko'pchilik tadqiqotchilar bu daryoni, shubhasiz, Amudaryo deb hisoblashadi. Arianam Vaydjaga kelsak, hozirgi O'rta Osiyo, Sharqiy Eron (Xuroson) va Afg'oniston hududlari kiradi degan fikrlar mavjud.[3]

Ahamoniylarning Naqshi Rostam yozuvlarida Midiya va Elamdan so'ng sharqiy viloyatlar nomlari qatorida Baqtriya ham keltirilgan.[4] Doro I Behistun yozuvlarida Ahamoniylar davlatining g'arbiy viloyatlarini ko'rsatib bergan bo'lsa, Naqshi Rostam yozuvlarida mamlakatlar ro'yxati Midiya va Elamdan so'ng sharqiy viloyatlardan boshlanadi. Doro I surati ostiga yozilgan Naqshi Rostam katibasida ahamoniylar sulolasiga tobe' bo'lgan 23 satraplik va xalqlarning ro'yxatida Baqtriya beshinchi o'rinda keltirilgan.[5]

Fransuz va Eron arxeologlari tomonidan 1972 yilda Suza shahrida topilgan Doro I haykalida bitilgan yozuvlarda Baqtriya, Sug'diyona, Xorazm, "balchiq va tuproq o'lkasi saklari" tilga olingan.

Baqtriyaning tarixiy geografiyasi bo'yicha muhim ma'lumotlar beruvchi manbalar turkumiga yunon-rim mualliflarining asarlari ham kiradi. Ular orqali qadimgi Sharq tarixida Baqtriyaning muhim ahamiyat kasb etgan o'lka bo'lganligi, mintaqa siyosiy va iqtisodiy tarixida o'ziga xos o'rin tutganligini anglash mumkin. Jumladan, Gerodot asarida Kirning harbiy yurishlar qilishi shart bo'lgan mamlakatlar Misr va Bobil qatorida Baqtriya hamda saklar ham tilga olinadi. VIII asrdayoq mustaqil davlat bo'lganligi haqidagi ta'rifi mavjud. Knidlik Ktesiyning ma'lumoti Diodor Sitsiliyskiyning "Tarixiy kutubxona" asarida keltirilgan: "Baqtriana o'lkasi, ko'p shaharlarga ega, ularning orasida asosiysi poytaxt shahridir. U Baqtra deb nomlanadi va boshqa shaharlardan o'zining ulug'vorligi va arkining qudratlilik bilan ajralib turardi. Diodorning qoldirgan bu ma'lumoti ham qadimgi davrlarda, ya'ni mil.avv. VIII–VII asrlarda qadimgi Baqtriya davlatining qudratini aks ettiradi. Nin Baqtriyaga ikki marta yurish uyushtiradi. Birinchisida mag'lubiyatga uchraydi. Keyinchalik Ossuriyada o'ziga mustahkam shahar qurgach, alohida tayyorgarlik ko'rib, ikkinchi marta Baqtriyaga yurish qiladi. Bu jarayon ham Diodor asarida quyidagicha ta'riflangan: "Nin o'ziga qaram bo'lgan barcha xalqlardan qo'shin to'pladi. Ktesiyning ko'rsatishicha, bir million yetti yuz ming piyoda askar, ikki yuz ming otliq, o'n ming jang aravalar bilan yurish qildi. Bu misli

ko'rilmagan qo'shin edi". Diodor asarida Baqtriya satrapi Oksiart jang qilishga yaroqli bo'lgan barcha aholisini to'plaganda, ularning soni to'rt yuz mingni tashkil etgan. Nin o'z qo'shini bilan Baqtriyaning ko'pgina shaharlarini bosib olishga muvaffaq bo'ladi, lekin poytaxt shahar Baqtrani egallay olmaydi. Shu paytda Semiramidaning yordami bilan Baqtra shahri egallanadi. Jangda Baqtriya satrapi Oksiart halok bo'ladi. Nin Baqtriyaning juda boy oltin va kumushdan iborat xazinasini qo'lga kiritadi.[6]

Bu voqealar tavsifi ba'zi olimlar tomonidan afsona tarzda qabul qilingan bo'lsa-da, mil. avv. VIII–VII asrlarga oid qadimgi Baqtriya hududida ko'plab qal'alarning izlari topilgan. A.Asqarovning fikricha, Baqtriya tuprog'ida mil. avv. I ming yillikning birinchi yarmiga oida 240 dan ortiq qishloq-qo'rg'onlar, qal'alar va shahar qoldiqlari topib o'rganilgan.[7] Arxeologik tadqiqotlar ham qadimgi Baqtriyaning yirik davlatlardan biri bo'lganligini asoslaydi.

Baqtriya haqidagi ishonchli ma'lumotlarni Makedoniyalik Aleksandr tarixchilari (Ptolemey, Aristobul, Onesikrit, Kallisfen, Xarresslar) va undan keyingi davrda yashagan yunon muarrixlari (Diodor, Strabon, Pompey Trog, Plutarx, Klavdiy Ptolemey, Pliniy, Arrianlar) asarlarida keltirilgan. Arrian "Aleksandrning harbiy yurishlari" asarining 3-qismida Makedoniyalik Aleksandr qo'shiniga qarshi kurashga Bess boshchilik qilganligi qayd etilgan: "Doroga yordam uchun baqtriyaliklarning qo'shnisi hindlar, baqtriyaliklar va sug'dlarning o'zlari keldilar. Ularning hammasiga Baqtriya satrapi Bess boshchilik qilgan".[8] Makedoniyalik Aleksandrning harbiy yurishlari haqidagi to'liq ma'lumotlar rimlik tarixchi Kvint Kursiy Rufning "Buyuk Makedoniyalik Aleksandr tarixi" asarida ham keltirilgan. Masalan, u Baqtriya tarixiy madaniy o'lkasi tabiati haqida shunday yozadi: "Baqtriyaning tabiati boy va turli-tumandir.

Xulosa qilib aytganda, Baqtriya haqidagi dastlabki ma'lumotlar zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"da va shu bilan birgalikda qadimgi Ahamoniylar Eroni va antik davr yunon-rim mualliflari asarlarida asosli manbalarda keltirib o'tilgan. Shimoliy Baqtriya hududining o'rganilishi moddiy madaniyati voha aholisining ilmiy tadqiqotlarining asosiy vazifalaridan biridir deb hisoblayman va shu bilan birga qadimgi davrdan shu kungacha tabiiy jihatdan olib borilgan, topilgan moddiy ashyolarning sifatini o'rgandim va bu jarayon davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Умаров И.И. Қадимги Бактрия тарихий манбалар асосида // "Ўтмишга назар", Махсус сон, 2021. – Б. 124.
2. Авеста. "Закон против дэвов" (Видевдат). Адаптированный перевод, исследование и комментарии А.Х. Саидова, Е.В. Абдуллаева. – СПб., 2008. – С. 67.
3. Ходжаева Н. Аррианам–Вайджа по данным «Видевдат». 2009. – С. 9-18.
4. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: "Ўзбекистон" НМИУ, 2019. – Б. 100.
5. Мадраимов А., Фузаилова Г. Манбашунослик. Дарслик... – Б. 121.
6. Кузьмина Е.Е. К вопросу о формировании культуры Северной Бактрии ("Бактрийский мираж" и археологическая действительность) // ВДИ. № I. 1972. С. 131-132.
7. Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 109.
8. Арриан. "Македониялик Александр харбий йуришлари", 3.8.3.

UO'K 930.1

MILLIY HUNARMANDCHILIK SOHALARIDA XOTIN-QIZLAR ISHTIROKI (Jizzax viloyati misolida)

D.B. Tursunova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Mazkur maqolada hunarmandchilikning turli sohalarida faoliyat yuritayotgan hunarmand xotin-qizlar, mamlakatimizda ularga yaratilayotgan imkoniyatlar, hunarmandchilikning rivojlanishi va ommalashishida hunarmand xotin-qizlarning o'rni, bu borada Jizzax viloyatida amalga oshirilayotgan ishlar, viloyatdagi hunarmand xotin-qizlar faoliyatidagi yutuqlar va muammolar, Jizzax vohasining qadim hunarmandchilik an'alarini yanada rivojlantirish uchun olib borilayotgan islohotlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Hunar, hunarmand, hunar turlari, hunarmand xotin-qizlar, Jizzax vohasi hunarmandchilik an'analari, kashtachilik, qurg'oqchilik, badiiy buyumlar yasash, milliy kiyimlar titish, hunarmandchilik markazlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются женщины-ремесленницы, работающие в различных областях ремесел, возможности, созданные для них в нашей стране, роль женщин-ремесленниц в развитии и популяризации ремесел, работа, проводимая в этом направлении в Джизакской области, достижения и проблемы в деятельности женщин-ремесленниц Джизакской области. Рассказывается о реформах, которые можно провести для дальнейшего развития древних ремесленных традиций оазиса.

Ключевые слова: Ремесло, ремесленник, виды ремесел, женщины-мастерицы, ремесленные традиции Джизакского оазиса, вышивка, рукоделие, изготовление предметов искусства, национальная одежда, ремесленные центры.

Abstract. In this article, women artisans working in various fields of handicrafts, the opportunities created for them in our country, the role of artisan women in the development and popularization of handicrafts, the work being carried out in this regard in Jizzakh region, achievements and problems in the activities of women artisans in the region, Jizzakh It talks about the reforms that can be carried out to further develop the ancient handicraft traditions of the oasis.

Key words: Craft, craftsman, types of crafts, women craftswomen, craft traditions of the Jizzakh oasis, embroidery, drywork, making art objects, national clothing, craft centers.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatida xotin-qizlarni jamiyatning faol a'zosiga aylantirish, ular mashg'ul bo'lgan faoliyat sohalarini rivojlantirish turadi. Bugungi kunda xotin-qizlarimiz eng ko'p band bo'lgan sohalar qatoriga milliy hunarmandchilik yo'nalishlari ham kiradi. Negaki, milliy hunarmandchiligimiz an'analari bilan azaldan momolarimiz shug'ullanib kelishgan. Hozirda ham hunarmand ayollarimiz tomonidan milliy hunarmandchilikning turli namunalari yuksak did va mahorat bilan takomillashtirilib borilmoqda. Bu borada hukumatimiz tomonidan bir qancha farmon va qarorlarning qabul qilinishi sohani yanada rivojlantirmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev tomonidan "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, "Aholini hunarmandchilikka jalb qilish va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlarining qabul qilinishi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston respublikasi hukumatining ayrim qarorlariga yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan o'zlari ishlab chiqargan mahsulotlar eksportini kengaytirishga yo'naltirilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" gi Qarori va 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash, ular o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori milliy hunarmandchilikni rivojlantirishning asosini belgilab berdi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Milliy hunarmandchilik sohalarida xotin-qizlar ishtiroki masalasida etnograflar, tarixchilar, sotsiologlar tadqiqot ishlarini olib borishgan. Tadqiqotchi Murod O'roqovning "Zarafshon vohasi qishloq aholisining xonaki to'qimachilik va chevarchilik hunarlari" mavzusidagi dissertatsiya ishda yurtimizda qadimdan xotin-qizlar keng miqyosda shug'ullanib kelgan, kashtado'zlik, mato to'qish, gilamchilik, milliy liboslar tikish kabi hunarmandchilik sohalarida haqida qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan. Tadqiqotchi Nasibaxon Abdullayeva O'zbek kashtachiligining tarixiy-etnografik xususiyatlari borasida ilmiy izlanishlar olib borgan, tadqiqotchilar A. Bobobekov, S. Abduqodirov, F To'xtamishevalar ham milliy hunarmandchilik an'analarni rivojlantirish borasida izlanishlar olib borishgan.

Maqolada tarixiy-qiyosiy, tavsiflash va etnosotsiologik metodlardan foydalanildi.

Natija. Hunarmandchilik ishlab chiqarishning alohida va o'ziga xos bo'lgan tarmog'i sifatida ajralib chiqishi jamiyat tarixi uchun muhim ahamiyatga egadir. [1. 17-b.]. Hunarmandchilikni o'rganishdagi yondashuvlarga ko'ra, hunarmandchilik, uy hunarmandchiligi va hunarmandchilik ishlab chiqarishi tushunchalari bir xil ma'noga ega bo'lib, davlat, jamiyat va shaharning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy muhitda o'ziga xos ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. [2. 31-b.]

An'anaviy hunarmandchilik eng ko'p hunarmandchilikning qadimiy turi bo'lib, asosan uy ishlab chiqarishga ixtisoslashgan idishlar, asboblar. Bu hunarmandlar aholining kundalik ehtiyojlarini qondiradi. Milliy an'ana va ijodga asoslangan badiiy hunarmandchilik, estetik mezonlarga va

funksional ehtiyojlarga javob beradigan, yuqori malakali mehnatdan foydalangan holda — buning natijasi san'at asari darajasidagi mahsulotdir. [3. 1687-b.]

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi "Hunarmand" uyushmasi a'zolarining 46 foizini xotin-qizlar tashkil etadi. Qayd etilishicha, o'tgan yilda hunarmandchilikni rivojlantirish dasturi doirasida 91 534 ta yangi ish o'rni yaratilgan. Ularning 17 565 nafari usta hunarmand, 73 969 nafari shogirdlar hissasiga to'g'ri keladi. Ularning 68 foizi ayollar hisobiga, 44 foizi esa yoshlar hissasiga to'g'ri keldi. So'nggi yillarda O'zbekistonda hunarmandchilik jadal rivojlanib bormoqda. Jahon hunarmandlar kengashi prezidenti Rozi Grinliz bunga alohida urg'u berib o'tdi. «O'zbekistonda bo'lganimizda hunarmandchilik rivojiga guvoh bo'ldik. Bu bizni xursand qilmay qolmaydi. O'zbekistonda o'tgan kunlarimiz yoddan chiqmaydigan bo'ldi», — deya ta'kidlab o'tdi Rozi Grinliz.

Buning natijasida Respublika "Hunarmand" uyushmasi tomonidan xotin-qizlar hunarmandchiligini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar natijasida uyushmada 2018 yilga qadar faoliyat yuritayotgan a'zolar soni 9 823 nafarni (shundan ayollar soni 4 616nafarni) tashkil etgan bo'lsa, bugungi kunda ajratilgan kreditlar, subsidiyalar va usta-shogird maktablarining tashkil topishi hisobiga sohada band bo'lgan hunarmandlar soni 103 ming nafar (shundan ayollar 47ming nafar)ni, shogirdlar soni 300mingnafar (shundan ayollar 153ming nafar)ni tashkil etdi.[4.]

Hunarmandchilik bilan shug'ullanuvchi xotin-qizlar o'z faoliyatlarini tadbirkorlik asosida ham tashkil etmoqdalar. "Har bir oila – tadbirkor" dasturi doirasida 126 mingga yaqin ayollarga imtiyozli kreditlar berildi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qariyb 215 ming oilaga 6 trillion so'mdan ziyod kredit mablag'lari ajratildi. Qariyb 55 ming nafar xotin-qizlar tadbirkorlik va kasb-hunar markazlari tomonidan o'qitildi, hunarmandchilik va kasanachilikka jalb etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan Besh muhim tashabbus doirasida chekka hududlarda tikuvchilik sexlari tashkil etilib, 10 ming nafar ayollar bandligi ta'minlandi.

Muhokama. Milliy hunarmandchilik zamonlar osha go'zallik, tarix, g'urur va o'zlikni anglash, ulkan meros va jamiyat an'analari manbai sifatida xizmat qilib kelmoqda. Qishloq ayollari va ularning oilalari nafaqat xo'jalik daromadlariga hissa qo'shish bilan birga mahalliy, milliy va mintaqaviy tarix va madaniy meros posbonlari sifatida ajralib turadi. Ular azaliy an'analar, jumladan, gilamdo'zlik to'qimachilik, kashtachilik, ipakchilik, yog'och o'ymakorligi, temirchilik, kulolchilik, zargarlik buyumlari kabi va boshqa murakkab hunarmandchilik san'atlari sohibalaridir. Hunarmandchilik ishlab chiqarishida ayollar hozir ham faol. Aynan an'anaviy hunarmandchilik borligi uchun ham globallashuv jarayonida ham zamonaviy madaniyatda o'ziga xoslik saqlanib kelmoqda.

Jizzax vohasi aholisi orasida to'qimachilik va ipakchilik kasbi qadimgi hunar turi sifatida keng tarqalgan. Jumladan, XX asr boshlarida dehqon xo'jaliklarida ayollar jundan va paxta tolasidan ip yigirib, gilam va gazlamalar to'qishgan. Vohada gilam to'qishda ikki xil xomashyo –paxta va jundan foydalanganlar. Paxtadan gilam to'qish vohaning dehqonchilik bilan shug'ullanadigan hududlarida yashovchi aholi orasida mavjud bo'lsa, bundan farqli o'laroq, jundan gilam to'qish chorvachilik rivojlangan hududlar aholisi hayotida muhim o'rin tutgan.[5. 224-b.]

Jizzax viloyatida aholi soni 1 million 410 ming nafarni tashkil etadi. Shundan 700 ming nafardan ziyodi xotin-qizlardir. Viloyat bo'yicha 2021 yil boshida xotin-qizlarning 15 ming 431 nafari ishsiz bo'lgan. Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida yil yakunida 14 ming 677 nafar ayollar ish bilan ta'minlandi.

Xulosa. Milliy hunarmandchilik sohalarida xotin-qizlar ishtirokini yanada rivojlantirish asosida ularning bandligi ta'minlanadi, milliy va tarixiy an'analарimiz rivojlanadi. Ular tomonidan ishlab-chiqarilayotgan buyumlar turli xalqaro tanlovlarda xalqimiz madaniyatini yuksaltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Hunarmandchilikning paydo bo'lishi – sivilizatsiya sari tashlangan eng muhim tarixiy qadam. Qo'qon shahrida I Xalqaro hunarmandchilik festivalining tantanali ochilish marosimida so'zlagan nutqi. <https://president.uz/oz/lists/view/2862>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-5807559>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Aholini hunarmandchilikka jalb qilish va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6490321>

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi hukumatiining ayrim qarorlariga yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan o'zlari ishlab chiqargan mahsulotlar eksportini kengaytirishga yo'naltirilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida" gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-3184872>

5. 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash, ular o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori qabul qilindi. lex.uz/docs/-4601876

6. M. Pardayev, F. Toshboyev Usturshonsning qadimgi davr davlatchilik tarixi. T., 2020-y. 17-b.

7. Давлатова С. Ўзбек анъанавий хунармандчилиги тарихий жараёнлар контекстида (Ўзбекистоннинг жанубий худудлари мисолида) Т. "YANGI NASHR" 2018. 31-b.

8. Mamatova B. Hunarmandchilik tadbirkorligini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish. Science Research. ISSN:2181-4570.1687-b.

9. <https://handicraftman.uz/xotin-qizlarning-milliy-hunarmandchilikka-qiziqishi-ortmoqda>

UO'K 94(430)"1910 / 1920":325.2(47)+159.922.4

XX ASR BOSHLARIDA GERMANIYADAGI O'ZBEK MUHOJIRLARINING KASBIY FAOLIYATLARI TARIXIDAN

Sh.Sh.Xamraqulova, dots., Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Sh.M.Temirov, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. XX-asrning boshida Germaniya yangi imkoniyatlar va yaxshiroq hayot izlab, dunyoning turli burchaklaridan kelgan muhojirlarning sezilarli oqimiga guvoh bo'ldi. Bu muhojirlar orasida O'zbekistondan, Markaziy Osiyo davlatidan bo'lgan shaxslar ham bor edi. Ushbu maqola o'zbek muhojirlarining Germaniyada shu davrda egallagan kasblari va rollarini o'rganish, ularning nemis jamiyati va iqtisodiyotiga qo'shgan hissalarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek muhojirlari, Germaniya, migratsiya, madaniy almashinuv, integratsiya, iqtisodiy omillar, mehnat migratsiyasi, til to'siqlari, madaniy farqlar, jamoat tashkilotlari, qo'llab-quvvatlash tarmoqlari, hissalar, tadbirkorlik, madaniyatni saqlash, ikki tomonlama o'zlik, kelajak istiqbollari.

Аннотация. На рубеже 20-го века Германия стала свидетелем значительного притока иммигрантов из разных уголков мира, ищущих новые возможности и лучшую жизнь. Среди этих мигрантов были выходцы из Узбекистана, страны в Центральной Азии. Целью данной статьи является изучение занятий и ролей узбекских иммигрантов в Германии в этот период, проливая свет на их вклад в немецкое общество и экономику.

Ключевые слова: Узбекские иммигранты, Германия, миграция, культурный обмен, интеграция, экономические факторы, трудовая миграция, языковые барьеры, культурные различия, общественные организации, сети поддержки, вклад, предпринимательство, сохранение культуры, двойная идентичность, перспективы на будущее.

Abstract. At the turn of the 20th century, Germany witnessed a significant influx of immigrants from various parts of the world, seeking new opportunities and a better life. Among these migrants were individuals from Uzbekistan, a country in Central Asia. This article aims to explore the occupations and roles undertaken by Uzbek immigrants in Germany during this period, shedding light on their contributions to the German society and economy.

Key words: Uzbek immigrants, Germany, migration, cultural exchange, integration, economic factors, labor migration, language barriers, cultural differences, community organizations, support networks, contributions, entrepreneurship, cultural preservation, dual identity, future prospects.

Kirish. Germaniyaga XX asrning boshlarida dunyoning turli burchaklaridan immigratsiya to'liqini sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Chunki yuzaga kelgan murakkab vaziyat sabab insonlar yangi imkoniyatlar va yaxshiroq hayotga intilishadi. Ular orasida Markaziy Osiyo, xususan hozirgi O'zbekiston hududidan immigratsiya qilgan muhojirlar ham bor edi. Ushbu maqolada o'zbek muhojirlarining Germaniyada o'sha davrda egallagan kasblari va kundalik yumushlari o'rganilib, ularning nemis jamiyati va iqtisodiyotiga qo'shgan hissasi yoritiladi.

Sanoatlashtirish, texnologik yutuqlar va mehnat bozorining kengayishi bilan mashhur bo'lgan Germaniya turli millatdagi muhojirlarni o'ziga jalb qilgan. O'zbekistonlik muhojirlar Germaniyaga

ish topish, iqtisodiy barqarorlik va o'z sharoitlarini yaxshilash imkoniyatini izlab borgan. Shu nuqtai nazardan, ular shug'ullangan kasblar va ularning Germaniyaga va o'z hayotlariga ta'sirini o'rganish juda muhim masaladir.

XX asrning boshlarida o'zbek muhojirlarining kasblarini o'rganish bizga mehnat migratsiyasi dinamikasi va turli jamoalarning nemis jamiyatiga integratsiyalashuvi haqida tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi. Shuningdek, ular o'zlari bilan birga olib kelgan turli kasbiy ko'nikma-yu malakalar, shu bilan birga yangi muhitga moslashishda duch kelgan qiyinchiliklarga e'tibor qaratiladi. Turli kasblarni o'rganar ekanmiz, biz o'zbek muhojirlarining Germaniya iqtisodiyoti va jamiyatini shakllantirishda o'ynagan qimmatli ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin. Ularning mehnati va tajribasi Germaniyaning sanoat tarmoqlari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va sanoatiga hissa qo'shdi. Bundan tashqari, ularning tadbirkorlik harakatlari va madaniy hissalarini nemis jamiyatining tuzilishini boyitib, madaniyatlararo almashinuv va tushunishni kuchaytirdi.

Ushbu maqola o'zbek muhojirlarining Germaniyada XX asr boshlarida amalga oshirgan muayyan kasblarini yoritishga qaratilgan. Ularning sanoat tarmoqlarida ishchilar, qishloq xo'jaligi ishchilari, malakali savdogarlar, tadbirkorlar va madaniy hissalar sifatidagi rollarini o'rganish orqali biz ularning ta'sirini va chuqurroq tushunishimiz mumkin.

Ushbu izlanish orqali biz Germaniyada yangi hayot izlagan o'zbek muhojirlarining chidamliligi, moslashuvchanligi va qat'iyatini tahsinga sazovorligini ko'rishimiz mumkin. Ularning o'sha davrdagi nemis jamiyatiga qo'shgan hissalarini e'tirof va qadrlashga loyiqdir. Chunki ular o'z vatanlari va o'z jamoasining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishida ajralmas rol o'ynagan.

XX asr boshlarida Germaniyadagi o'zbek muhojirlarining asosiy qismi mamlakatning jadal rivojlanayotgan sanoat tarmoqlarida ishchilar bo'lishadi. Germaniyada sanoat inqilobi avjiga chiqqan bir paytda o'zbek muhojirlari o'zlariga fabrikalardan, konlardan va qurilish maydonlaridan ish topdi. Ular ishlab chiqarish jarayonlari, qurilish loyihalari va tog'-kon ishlari uchun zarur bo'lgan ishchi kuchi bo'lish orqali jadal sanoatlashtirishga o'z hissalarini qo'shdilar. Ularning mehnatsevarligi va jismoniy mashaqqatli ishlarni bajarishga tayyorligi o'sha davrning ortib borayotgan mehnat talablarini qondirishga yordam berdi.

Bu davrda o'zbeklarning Germaniyaga ko'chib kelishi asosan paxta sanoati bilan bog'liq. Germaniyaning, xususan Saksoniya va Vestfaliya kabi mintaqalarda rivojlanayotgan to'qimachilik fabrikalari arzon va malakali ishchi kuchining doimiy ravishda ta'minlanishini talab qildi. O'z vatanlarida paxta yetishtirish va to'qimachilik sohasida o'z tajribasi bilan tanilgan o'zbeklar bu yerda ishchi kuchi manbasiga aylandi.

Biroq, ularning tajribasi haqiqatdan yiroq edi. O'zbek muhojirlari Germaniya ishchi kuchi ichida "xorijiy" sifatida noto'g'ri qarash va diskriminatsiyaga duch kelishadi. Ular ko'pincha ijtimoiy-iqtisodiy zinapoyaning eng quyi pog'onasini egallab, qo'l mehnatiga asoslangan og'ir mehnat sharoitlariga duchor bo'lishgan. Ko'pchilik oddiy qulayliklarga ega bo'lmagan tor va antisaniitariya sharoitlariga ega bo'lgan turar-joylarda bo'lsa-da, qiyinchiliklarga qaramay, Germaniyadagi o'zbeklar chidam bilan yangi muhitning murakkabliklariga moslashishdi.

O'zbek muhojirlarining yana bir muhim kasbi qishloq xo'jaligida mehnat qilish edi. Qishloq xo'jaligi ekinlarni parvarish qilish, o'rim-yig'im va fermer xo'jaliklarini saqlash kabi vazifalar uchun Germaniya katta ishchi kuchiga muhtoj edi. O'zbek muhojirlari bu vazifani sadoqat bilan bajarib, mamlakat bo'ylab dalalar, bog'lar va uzumzorlarda ishlagan. Ularning mehnati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ta'minlash va Germaniyaning oziq-ovqat ta'minotini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega edi. Qishloq xo'jaligi ishlarining qiyin sharoitiga qaramay, o'zbek muhojirlari o'z davrining qishloq xo'jaligi ehtiyojlarini qondirishda o'zlarining chidamlilik va fidoyiliklarini namoyish etadilar.

O'zbek muhojirlari o'zlari bilan turli hunarlar bo'yicha qimmatli ko'nikmalar va tajribalarni olib kelishgan. Ularning ko'pchiligi duradgor, temirchi, tikuvchi, malakali hunarmand kabi ish topdi. Ularning hunarmandchiligi va detallarga e'tiborliligi Germaniya savdo sanoatining rivojlanishiga yordam berdi. O'zbekistonlik muhojirlar o'z mahoratlarini namoyish etish va yangi texnikani joriy etish orqali nemis mahsulotlari sifatini oshirishda katta rol o'ynadi. Ularning mehnati ayniqsa,

yog'ochga ishlov berish, metallga ishlov berish va to'qimachilik ishlab chiqarish kabi sohalarda qimmatli edi.

O'zbekistonlik muhojirlarning salmoqli qismi Germaniyada kichik biznes tashkil etib, tadbirkorlik bilan shug'ullangan. Ular oziq-ovqat do'konlari, restoranlar, kafelar va ixtisoslashtirilgan do'konlar ochdilar. Ular ham muhojirlar jamoasiga, ham mahalliy aholiga xizmat ko'rsatdilar. O'zbekistonlik muhojirlar o'zlarining tadbirkorlik yo'li bilan Germaniyaga nafaqat tovarlar va xizmatlar yetkazib berishdi, balki o'zbek madaniyati va oshxonasi elementlarini ham olib borishdi. Ularning bizneslari madaniy markazlar va uchrashuv joylariga aylandi, madaniyatlararo almashinuvni rivojlantirdi va oshxona va savdo landshaftini boyitdi.

Germaniyadagi o'zbek muhojirlari ham madaniy-ma'rifiy sohaga katta hissa qo'shgan. Ba'zi odamlar o'zlarining tili, adabiyoti va an'alarini nemis talabalari bilan baham ko'rgan holda o'qituvchi bo'lishgan. Ular o'zbek va nemis hamjamiyatlari o'rtasida madaniy jihatdan o'zaro tushunish va qadrlashni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Bundan tashqari, o'zbek muhojirlari o'zlarining boy merosi va an'alarini namoyish etuvchi madaniy tadbirlar, festivallar va ko'rgazmalar tashkil etishadi. Madaniy va ma'rifiy hissalarini orqali ular o'z vatanlari va o'zlari qabul qilgan yangi jamiyat o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam berdilar.

Taniqli tarixchi va adabiyotshunos olim Sherhali Turdiyev o'zining "Ular Germaniyada o'qigan edilar" nomli asarida Turkistonning Buxoro, Xorazm, Toshkent va boshqa viloyatlaridan Germaniyaga ta'lim olish uchun borgan talabalarning aksariyati tibbiyot, savdo, texnika ilmlarini o'rganganliklarini alohida urg'u beradi. Biroq, biroq vaqt o'tgach ushbu talabalar o'qishini bitirar-bitirmas SSSR hukumati tomonidan majburan o'z yurtlariga qaytarilishi, ammo ortlariga qaytmay Germaniyada qolganlari esa o'zlari ta'lim olgan dorilfununda faoliyat olib borishi, hatto fan doktori, professor darajasigacha bo'lgan darajalargacha chiqishi ushbu asarda batafsil ma'lumot beriladi. Asarda ta'kidlangan aksariyat olimlar keyingi faoliyatlarini Turkiyadagi Universitetlarda olib borishgan. Universitetni bitirgan ayrim yoshlar esa turli xil ishlab chiqarish korxonalarida faoliyat olib borishdi.

Xulosa. XX asr boshlarida o'zbek muhojirlarining Germaniyadagi faoliyati ularning o'z vatanlari va o'z jamiyatlarining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tuzilishiga qo'shgan salmoqli hissasini aks ettiradi. Sanoat sohalari ishchilari, qishloq xo'jaligi ishchilari, malakali savdogarlar, tadbirkorlar va madaniy hissalar sifatida o'zbek muhojirlari tez o'zgarishlar davrida Germaniyani rivojlanishida ajralmas rol o'ynadi.

Bu muhojirlar Germaniya sanoat inqilobining asosini tashkil qilib, zavodlar, konlar va qurilish maydonchalari uchun zarur bo'lgan ishchi kuchi bilan ta'minlangan. Ularning fidoyiligi va mashaqqatli mehnati mamlakatni sanoatlashtirish va iqtisodiy yuksaltirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ular qishloq xo'jaligi ishchilari sifatida qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlab, xalqni barqaror oziq-ovqat bilan ta'minladilar. O'zbekistonlik muhojirlar ham Germaniya bo'ylab kichik biznesni yo'lga qo'yib, tadbirkorlik ruhini namoyish etdi. Germaniyadagi o'zbek muhojirlarining kasblarini tan olish va qadrlash orqali biz muhojirlar jamoalarining tarix davomida qo'shgan turli hissalarini chuqurroq tushunamiz. Ularning merosi xilma-xillikni qabul qilish, inklyuzivlikni rivojlantirish va immigrantlarning millatlar va jamiyatlarni shakllantirishdagi bebaho rolini tan olish muhimligidan dalolat beradi.

XX asr boshlarida Germaniyadagi o'zbek muhojirlarining hikoyasi o'z vatanlarini tark etib, yangi imkoniyatlar izlab ketayotgan shaxslarning kuchi va chidamliligini eslatib turadi. Ularning hissalarini doimiy ta'sir qoldirdi va bugungi kunda Germaniyaning ko'p madaniyatli tuzilishiga hissa qo'shib, rivojlanishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Friesendorf, C. (2018). Migration from Central Asia to Europe and the Eurasian Economic Union: A Comparative Perspective on Uzbek and Kyrgyz Migrants in Moscow and Bishkek. *Central Asian Survey*, 37(2), 247-264.
2. Kornelyuk, A. (2019). Inter-marriage and Identity among Uzbek Migrants in Germany. In M. Laruelle (Ed.), *Migration and Identity in a Post-National World* (pp. 153-172). Edinburgh University Press.
3. Yuldasheva, N., & Tadjibaeva, M. (2017). Uzbek Immigrants in Germany: A Case Study of Uzbek Students in Germany. *Turkish Journal of International Relations*, 16(2), 151-170.
4. Bade, K. J., Emmer, P. C., Lucassen, L., & Oltmer, J. (Eds.). (2011). *The Encyclopedia of Migration and Minorities in Europe: From the 17th Century to the Present*. Cambridge University Press.

5. Schwenken, H., & Kornelyuk, A. (2013). Uzbek Migration in Germany: Between Global Labor and Transnational Networks. ZOIS Working Papers, No. 6/2013.

6. Sh. Turdiyev. "Ular Germaniyada o'qigan edilar". Toshkent-2006

UO'K:796.01:034

JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA AYOLLAR O'RTASIDA OMMAVIY SPORTNI RIVOJLANTIRISH

*N.A. Xudayberdiyeva, bo'lim boshlig'i, O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti,
Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya va sport sohasida ayollar o'rtasida ommaviy sportning rivojlanishi ko'rib chiqiladi. U mavjud adabiyotlarni tahlil qiladi, ayollar o'rtasida ommaviy sport ishtirokini targ'ib qilish usullarini o'rganadi, tadqiqotlar natijalarini taqdim etadi va ommaviy sportning ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishga ta'sirini muhokama qiladi. Maqola ayollarning ommaviy sport dasturlarida ishtirokini kuchaytirish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Ayollar, ommaviy sport, jismoniy tarbiya, imkoniyatlarni kengaytirish, ishtirok etish, gender tengligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие массового спорта среди женщин в сфере физического воспитания спорта. В ней анализируется существующая литература, рассматриваются способы пропаганды участия женщин в массовом спорте, представляют результаты исследований и обсуждается влияние массового спорта на расширение прав и возможностей женщин. Статья завершается предложениями по увеличению участия женщин в массовых спортивных программах.

Ключевые слова: Женщины, массовый спорт, физическое воспитание, расширение возможностей, участие, гендерное равенство.

Abstract. This article explores the development of mass sports among women in the field of physical education and sports. It analyzes existing literature, investigates methods of encouraging participation in mass sports among women, presents research findings, and discusses the impact of mass sports on expanding women's opportunities. The article concludes with proposals to enhance women's participation in mass sports programs.

Key words: Women, mass sports, physical education, expanding opportunities, participation, gender equality.

Kirish. O'zbek xalqi asrlar davomida ezgulikni o'zida aks ettirgan qadimiy va boy milliy madaniyati bilan jahon sivilizasiyasiga ulkan hissa qo'shgan buyuk xalqlardan biridir. Mustaqil Respublikamizni jahonga tanitishda sportning ahamiyati katta bo'lmoqda. Hozirgi kunda milliy o'yinlar, kurash, uloq shu bilan bir qatorda xalqaro sport turlari — tennis, boks, futbolning dunyo xalqlari o'rtasida o'zbeklarning obro'sini oshirishga xizmat qilayotganligining guvohimiz. Qadriyatlarini e'zozlash, qadimiy urf-odatlarini shakllantirish, e'tiqodlarni mustahkamlash, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan madaniy merosimizni kelajak avlodga yetkazish va yoshlar ongiga milliy xalq o'yinlarining mazmun-mohiyatini chuqur singdirish bugungi dolzarb masaladir.

Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg'ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamlil ishlar amalga oshirilmoqda[1].

O'tgan yillar davomida ayollarning sport bilan shug'ullanishi sezilarli darajada rivojlanib bordi, ammo nomutanosibliklar, ayniqsa ommaviy sportda davom etmoqda. Ommaviy sport, keng jamoatchilik uchun ochiq bo'lgan faoliyatni o'z ichiga olgan holda, inklyuziv ishtirok etish, jismoniy salomatlik, ijtimoiy o'zaro ta'sir va shaxsiy imkoniyatlarni kengaytirish uchun platformani taklif etadi. Jismoniy tarbiya va sport sohasida ayollar o'rtasida ommaviy sportning rivojlanishini tushunish

gender tengligini ta'minlash va sport bilan shug'ullanish orqali ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish uchun juda muhimdir.

Adabiyotlar tahlili. Mavjud adabiyotlar jismoniy va ruhiy farovonlik uchun foydasini tan olish bilan bog'liq holda ayollar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirishga qiziqish ortib borayotganini ko'rsatmoqda. Tadqiqotlar ayollarning ishtirokiga to'sqinlik qiladigan turli xil to'siqlarni, shu jumladan ijtimoiy-madaniy me'yorlarni, resurslardan foydalanishning etishmasligini va gender stereotiplarini ta'kidlaydi. Ushbu to'siqlarni bartaraf etish va ayollarning ommaviy sportga jalb qilinishini rag'batlantirish uchun maqsadli marketing kampaniyalari, jamoatchilikni targ'ib qilish dasturlari va jinsga sezgir siyosat kabi strategiyalar taklif qilingan.

Usullar. Ayollar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirishni o'rganishda qo'llaniladigan tadqiqot metodologiyalari sifat va miqdoriy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. So'rovlar, intervyular, fokus-gruhlar va kuzatuv tadqiqotlari odatda ishtirok etish darajasini baholash, to'siqlarni aniqlash va ayollarning ommaviy sport bilan shug'ullanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish uchun ishlatiladi. Bo'ylama tadqiqotlar vaqt o'tishi bilan ayollarning ishtirokini oshirishga qaratilgan tadbirlarning samaradorligi to'g'risida tushuncha beradi.

Natijalar. Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarga jismoniy tarbiya va sport sohalarini rivojlantirish uchun prezidentimiz tomonidan ko'plab qaror va farmonlar qabul qilindi. Buning natijasida ko'plab xotin va qizlar sportning turli sohalarida muntazam shug'ullanib kelishmoqda. Prezidentimizning "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimi yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021 yil 5-martdagi PQ son qaroriga muvofiq:

Xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, sog'liqni saqlash, ayollar sportini rivojlantirish, mehnat va o'qish sharoitlarini yaxshilash bilan bog'liq tadbirlarini moliyalashtirishga ko'maklashish;

2022-2026 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining "Taraqqiyot strategiyasi" da adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish "Jismoniy tarbiya va sport" bilan muntazam shug'ullanadigan fuqarolarning sonini oshirish;

Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanadigan aholi sonini 2026- yilda 33 foizga chiqarish;

Respublika yoshlari o'rtasida milliy sport turlarini ommalashtirish; O'zbekiston sportining ommaviyligini oshirish maqsadida milliy sport turlari va xalq o'yinlarini rivojlantirish;

Barpo etiladigan har bir "Yashil hudud"da yugurish, velosipedda harakatlanish uchun "Salomatlik yo'lkalari" xamda badminton, stritbol va vorkaut maydonchalarini tashkil etish; Vazirlik, idora hamda tashkilotlar xodimlarini va aholini sport tadbirlariga jalb qilish, ular o'rtasida musobaqalar tashkil qilish; Milliy olimpiada sport o'yinlarini o'tkazish dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish; Sport o'yinlari o'tkaziladigan sport obyektlari infratuzilmasini yaxshilash va zarur sport inventarlari bilan jihozlash; Milliy olimpiada o'yinlarini yuqori darajada tashkil etish hamda g'olib va sovrindorlarni munosib rag'batlantirish;

O'zbekiston Respublikasining "ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida ayollar va erkaklar tengligini ta'minlash maqsadlariga erishishda gender tengsizligini bartaraf etish maqsadida davlat organlari tomonidan ko'riladigan "gender siyosatini amalga oshirishni ta'minlash bo'yicha maxsus chora-tadbirlar"ni ko'rsatadi, buning natijasida ayollar va erkaklarning huquqlari va erkinliklari, shuningdek, ayollarning qonuniy manfaatlari yanada katta qadriyat kasb eta boshlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev BMT Inson huquqlari kengashining 46-sessiyasida so'zlagan nutqida gender siyosati masalalarida biz ayollarning davlat, siyosiy va ishbiarmonlik hayotidagi rolini tubdan oshirish niyatida ekanimizni ta'kidlaydi. Bu, albatta, tegishli faoliyat sohasida ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar tamoyillariga rioya etilishini ta'minlaydi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, O'zbekistonda ayollar mehnat faoliyati ko'plab davlat sektorlarida, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va san'at va boshqalarda keng namoyon bo'lmoqda. Binobarin, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar tizimida

ayollarning mehnat bozorida faol ishtirokini ta'minlash ayollarga yuksak hurmat-ehtirom muhim ta'sir ko'rsatadi.

Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistonda sog'lom turmush tarzini keng targ'ib etish va aholini jismoniy tarbiya va ommaviy sportga jalb etish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq O'zbekiston Respublikasida ayollar sportini izchil rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda.

2019-2023-yillarda O'zbekistonda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi. Shu bilan birga, 2018-yil oktyabr oyidan boshlab sport bilan shug'ullanish tizimi yaratilganini alohida ta'kidlash lozim.

Unda "Yoshlar haftaligi", "Ayollar haftaligi", "Qo'shnilar va keksalar haftaligi" va boshqa maqsadlar yoritilgan bo'lib, ular doirasida Respublika bo'ylab 6000 dan ortiq ommaviy sport tadbirlari o'tkazilgan va ularda yarim milliondan ortiq kishi ishtirok etgan.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida ayollar o'rtasida ommaviy sportning rivojlanishi yillar davomida jamiyatdagi o'zgarishlar, jismoniy faoliyatning afzalliklari to'g'risida xabardorlikni oshirish va maqsadli tashabbuslar kabi turli omillar ta'sirida sezilarli yutuqlarga erishdi.

• Ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi: ayollarning sport bilan shug'ullanishiga nisbatan ijtimoiy munosabatlarda o'zgarishlar yuz berdi. Tarixiy jihatdan ayollar ko'pincha madaniy me'yorlar yoki ayollik haqidagi e'tiqodlar tufayli sport bilan shug'ullanishdan tushkunlikka tushishgan. Biroq, gender me'yorlari rivojlanib borishi bilan ayollarni jismoniy mashqlar va sport bilan shug'ullanish uchun ko'proq qabul qilish va rag'batlantirish mavjud.

Ayollarning sport bilan shug'ullanishiga ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi haqiqatan ham sezilarli va hayotiy ahamiyatga ega. Ko'pgina madaniyatlarda ayollarning sport bilan shug'ullanishdan tushkunlikka tushishining uzoq tarixi bor, ko'pincha ayollik haqidagi eskirgan e'tiqodlar yoki ularning jismoniy imkoniyatlari haqida xavotirlar tufayli. Biroq, bizning gender tengligi haqidagi tushunchamiz rivojlanib borgan sari, ayollarning sportga jalb etilishi muhimligini ham anglaymiz.

Bugungi kunda sportning jismoniy salomatlik va umumiy farovonlik nuqtai nazaridan ayollarga beradigan ko'plab afzalliklari tobora ortib bormoqda. Sport bilan shug'ullanish ishonchni kuchaytiradi, jamoaviy ish va yetakchilik qobiliyatlarini rivojlantiradi va sog'lom turmush tarzini targ'ib qiladi. Bundan tashqari, bu ayollarga shaxsiy o'sish va yutuqlar, qiyin stereotiplar va to'siqlarni buzish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Sportning barcha jabhalarida, boshlang'ich dasturlardan tortib professional ligalargacha ayollar uchun inklyuzivlik va teng imkoniyatlarni targ'ib qilish orqali ushbu tezlikni davom ettirish juda muhimdir. Shunday qilib, biz ayollarning sportda va undan tashqarida rivojlanishi uchun yanada adolatli va mustahkam muhit yaratishimiz mumkin.

• Sog'liq uchun foydalar to'g'risida xabardorlikni oshirish: faol turmush tarzini olib borish muhimligi to'g'risida xabardorlikni oshirish bilan ko'proq ayollar muntazam jismoniy faoliyat bilan bog'liq ko'plab sog'liq uchun foydalarni tan olishmoqda. Ushbu xabardorlik barcha yoshdagi ayollar o'rtasida sport va fitnes mashg'ulotlariga katta qiziqish uyg'otdi.

• Gender tengligi sohasidagi yutuqlar: sportda gender tengligini rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar ayollar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirishga yordam berdi. Ayol sportchilarni teng imkoniyatlar, resurslar va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan tashabbuslar o'yin maydonini tenglashtirishga va ko'proq ishtirok etishni rag'batlantirishga yordam berdi.

• Rol modellari va ommaviy axborot vositalarining namoyishi: muvaffaqiyatli ayol sportchilarning namuna sifatida ko'rinishi va ayollar sportining ommaviy axborot vositalarida yoritilishi boshqa ayollar va qizlarni sport bilan shug'ullanishga ilhomlantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Ayollar ularga o'xshagan boshqalarni sportda ustunligini ko'rsalar, bu ularni ishtirok etishga va o'z sport maqsadlariga erishishga undashi mumkin.

• Davlat va tashkiliy yordam: hukumatlar va sport tashkilotlari ayollarning sport bilan shug'ullanishini rivojlantirishga qaratilgan siyosat va dasturlarni amalga oshirdilar. Bunga ayollar sporti dasturlarini moliyalashtirish, ayollar uchun sport inshootlari va jihozlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish tashabbuslari va sportda gender kamsitishlarini bartaraf etish siyosati kiradi.

• Ta'lim tashabbuslari: jismoniy tarbiya sohasida maktab dasturlari va o'quv dasturlarini o'zgartirish orqali qizlar o'rtasida sport bilan shug'ullanishni rivojlantirish bo'yicha birgalikda harakatlar olib borildi. Sport va jismoniy faollikni yoshligidan ta'limga qo'shib, qizlarda katta yoshgacha davom etishi mumkin bo'lgan sportga qiziqish ko'proq rivojlanadi.

• Jamiyat va ommaviy harakatlar: mahalliy jamoalar va mahalliy tashkilotlar ayollar o'rtasida ommaviy sportni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashabbuslar ayollarning qiziqishlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan tadbirlar, ligalar va ko'ngilochar dasturlarni tashkil qilish orqali ayollar sport bilan shug'ullanish huquqini his qiladigan qulay muhit yaratishga yordam beradi.

Umuman olganda, jismoniy tarbiya va sportda ayollar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirish munosabatlar, siyosat va imkoniyatlarning o'zgarishini o'z ichiga olgan ko'p qirrali jarayondir. Taraqqiyotga erishilgan bo'lsa-da, ayollarning sport bilan teng shug'ullanishi va barcha darajalarda ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlash uchun doimiy harakatlar zarur.

Muhokama. Ommaviy sportning ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishga ta'siri ijtimoiy-iqtisodiy va psixososyal natijalarni qamrab olish uchun jismoniy sog'liq uchun foydadan tashqarida. Ommaviy sport bilan faol shug'ullanish ayollarning o'zini o'zi qadrlashini, yetakchilik qobiliyatini va tegishlilik tuyg'usini oshiradi, an'anaviy gender rollarini qiyinlashtiradi va inklyuzivlik madaniyatini rivojlantiradi. Bundan tashqari, ommaviy sport gender tengligini himoya qilish, ayollar huquqlarini targ'ib qilish, ijtimoiy-madaniy almashinuv va birdamlik uchun imkoniyatlar yaratish uchun platforma bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya va sport sohasida ayollar o'rtasida ommaviy sportni rivojlantirish global miqyosda gender tengligini oshirish va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Ommaviy sport dasturlarining ta'sirini maksimal darajada oshirish uchun siyosatchilar, o'qituvchilar va sport tashkilotlari tarkibiy to'siqlarni hal qiladigan, jinsga sezgir siyosatni targ'ib qiladigan va inklyuziv infratuzilma va dasturlashga sarmoya kiritadigan ko'p qirrali yondashuvni qo'llashlari kerak. Bundan tashqari, manfaatdor tomonlar, shu jumladan davlat idoralari, notijorat tashkilotlari va jamoat rahbarlari o'rtasidagi hamkorlik ayollarning ommaviy sportda faol ishtirok etishi uchun qulay muhitni yaratish uchun juda muhimdir.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun takliflar quyidagilardan iborat:

• Ommaviy sport ishtirokining ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishga uzoq muddatli ta'sirini baholash uchun bo'yama tadqiqotlar.

• Ayollarning ommaviy sportga jalb qilinishini rag'batlantirish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash uchun turli xil ijtimoiy-madaniy kontekstlarda qiyosiy tahlillar.

• Raqamli platformalar va virtual jamoalar kabi innovatsion strategiyalarni o'rganish, uzoq yoki marginal hududlarda ayollar uchun ommaviy sport turlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish.

• Ayollarning ommaviy sportdagi tajribalarini shakllantirishda jinsning irq, millat va sinf kabi boshqa ijtimoiy o'ziga xosliklar bilan kesishishini o'rganish.

Ushbu tadqiqotlardagi kamchiliklarni bartaraf etish va dalillarga asoslangan tadbirlarni amalga oshirish orqali biz ommaviy sportda gender tengligiga erishish yo'lidagi taraqqiyotni tezlashtirishimiz va butun dunyo bo'ylab ayollarning imkoniyatlarini kengaytirish uchun sportning o'zgaruvchan kuchidan foydalanishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 12-iyundagi PF-92-sonli "Yoshlar siyosati va sport vazirligi tashkil qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ayrim hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish, shuningdek, ba'zilarini o'z kuchini yo'qotgan deb hisoblash to'g'risida"gi Farmoni
2. Goncharova O.V. "Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish". T.: 2016y. UzDJTI, 150b.
3. Бубе Х., Штюблер Х., Трогш Ф. Тесты в спортивной практике — М.: Физкультура и спорт, 1968, 238с.
4. Abduraxmonov M., Maxmudov A. Jismoniy tarbiya va sport. Sport tibbiyoti. T.: 2016y. Ilmiy texnika axboroti-press nashriyoti, 83b.
5. "Ayollarning fan va sportdagi o'rni". Ilmiy amaliy anjuman tezislari to'plami. 2007 yil 14 aprel.
6. Yuldasheva, S. (2021). The Emergence of Libraries as a Hotbed of Spirituality and Enlightenment. *International Journal of Culture and Modernity*, 10, 43-51.
7. Юлдашева, С. Н. (2020). СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ АУДИТОРИИ. ТИПОЛОГИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ. *Oriental Art and Culture*, (V).

8. Khudoyberdiyeva N.A. "Actual problems of the training about physical culture and sport of teaching staff". European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol.7 No.11, 2019 ISSN 2056-5852. [13.00.00 №3].

9. Худайбердиева Н.А. "Жисмоний тарбия ва спорт соҳасини ривожлантиришда спортчини фаолиятга қизиқишини шакллантиришнинг психопедагогик хусусиятлари". "Фан-спортга". Илмий-назарий журнал. Чирчиқ, 2018 й. [13.00.00 №16].

9. Худайбердиева Н.А. "Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида педагог кадрлар тайёрлаш тизимини бошқариш". "Фан-спортга". Илмий-назарий журнал. Чирчиқ-2019 й. [13.00.00 №16].

10. Khudoyberdiyeva N.A. "Psychopedagogical features of forming a motivation forming of a sportsman in the development of physical culture and sport". Theoretical & Applied Science 10 (66). USA, Philadelphia, 2018-P. 582-586.

11. Худайбердиева Н.А. "Инновационная деятельность в педагогическом образования и эффективность применения педагогических технологий" XXX Международные Плехановские чтения. Тезисы и докладов 2017 г.

12. Худайбердиева Н.А. "Ёшларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш ва ёшлар спортини ривожлантириш масалалари". Болалар спортини ривожлантиришнинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий конференцияси. – Тошкент. 2016.

13. Худайбердиева Н.А. Олий таълим муассасаларида жисмоний тарбия ва спорт соҳаси учун педагог кадрлар тайёрлаш. Мактаб, академик лицей, касб-хунар коллежларига жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси. – Тошкент. 2013.

УЎК 93/94

ЎЗБЕК КИНО САНЪАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ГРУЗИЯ КИНОИЖОДКОРЛАРИНИНГ ЎРНИ (XX АСРНИНГ 60-ЙИЛЛАРИ МИСОЛИДА)

Ф.А. Адилов, профессор, Тошкент давлат иқтисодий университет, Тошкент

Аннотация. *Ҳозирги кундаги алоқаларнинг пойдевори тарихда яратилган, яъни ўтмишдаги алоқалар бугунги ҳамкорликнинг асосидир. Шундай экан ўзбек кино санъатининг ривожланишида грузин кино ижодкорларининг ўрни ва роли беқиёсдир ҳамда ушбу мақолада ҳамкорликнинг тарихи манбалар асосида ёритилган.*

Калим сўзлар: кино, киностудия, кинофильм, дубляж, бадий фильм, кино санъати ҳафталиги, Осие Африка кинофестивали, Закавказье, Грузияфильм, режиссёр, симпозиум, постановка, сценарий, ҳужжатли фильм, илмий оммабон фильм.

Аннотация. *Основы сегодняшних отношений созданы в истории, то есть отношения прошлого являются основой сегодняшнего сотрудничества. Поэтому место и роль грузинских кинематографистов в развитии узбекского киноискусства бесподобны, и в данной статье на основе источников описана история сотрудничества.*

Ключевые слова: кино, киностудия, кинофильм, дубляж, художественный фильм, неделя киноискусства, кинофестиваль Азия-Африка, Закавказье, грузинский фильм, режиссёр, симпозиум, постскриптум, сценарий, документальный фильм, научно-популярный фильм.

Abstract. *The foundations of today's relations were created in history, that is, the relations of the past are the basis of today's cooperation. Therefore, the place and role of Georgian filmmakers in the development of Uzbek cinema is incomparable, and this article describes the history of cooperation based on sources.*

Key words: cinema, film studio, film, dubbing, feature film, film week, Asia-Africa film festival, Transcaucasia, Georgian film, director, symposium, postscript, script, documentary, popular science film.

Кириш. Халқни миллатни тарбиялашда, мафкуравий, маънавий, озуқа беришда театр ва кинонинг ўрни беқиёсдир. Кино санъати XX асрда энг муҳим санъат турларидан бири бўлиб, бу даврда совет ҳукумати бу масалага алоҳида эътибор қаратади. Бунинг асосий сабабларидан бири коммунистик мафкура сингдирилган асарларни бадий фильмлар орқали намойиш этилиши жуда юқори натижа берган.

Ҳар бир иттифоқдош республикаларнинг кино ижодига алоҳида урғу берилиб, республикалар ўртасидаги ҳамкорликлар, алмашинувлар масалаларига эътибор қаратилган.

Ушбу мақолада ўзбек ва грузин киноижодкорларининг ҳамкорлиги ҳақида бирламчи манбалар, вақтли матбуотдаги маълумотларга мувожаат этамиз.

Дастлабки алоқалар урушдан кейинги йилларга тўғри келади. Жумладан 1946 йилда Хамза номидаги ёзги кино-театрда “Қасам” бадий фильмининг премьераси бўлиб ўтади. Бу фильмни П.Павленко ва М.Чиатурели сценарийси бўйича Грузия ССР халқ артисти, режиссёр М.Чиатурели ишлаган. Фильмда Сталинградлик ишчи оиласи ва бу оиланинг дўстлари Ваклан, грузин Георгий, ўзбек Турғунбоевларнинг ҳаёти мисолида халқнинг уруш йилларида босиб ўтган оғир йиллардаги воқеаларни акс эттирган. Фильмдаги Турғунбоев ролини Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист А.Исмамов маҳорат билан ижро этган[1]. Бу мисолдан кўриниб турибдики икки халқ ўртасидаги қардошлик алоқасига асосий урғу берилган.

Айнан ушбу даврларда кино фильмларни таржима қилиш, дубляж масалаларига ҳам эътибор қаратилган ва тилшунос мутахассислар ёрдамида таржима ишлари амалга оширилган. 1956 йилда СССР худудидаги халқлар тилларига бадий фильмларни дубляж қилинган асарлар орасида Тбилиси киностудияси маҳсулоти бўлган "Икки океан сири" бадий фильм дубляж қилинганлигини мисол тариқасида айтиб ўтишимиз мумкин[2].

Адабиётлар таҳлили ва методология. XX асрнинг 40-50 йилларидаги жараёнларни таҳлил қилганимизда алоқалар анча паст даражада бўлган бўлсада 60-йилларга келиб алоқаларда ижобий ўзгаришлар кўзга ташланади. Бунга асосий сабаб сифатида Ўзбекистонда ўтказилган Закавказье республикалари кино санъати ҳафталиклари, Осиё ва Африка мамлакатлари кинофестивали ва бошқа республикалар ҳамда давлатлар даражасидаги тадбирларнинг ўрни ниҳоятда катта бўлган. Ўзбекистон миллий архив материаллари, матбуот манбаларида етарлича маълумотлар мавжуд, лекин бу даврдаги ва мустақиллик йилларидаги тарихчи олимларимиз томонидан бу масалаларнинг ёритилишига эътибор негиз қаратилмаган.

Муҳокама ва натижалар. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек 1964 йил 29 май куни Тошкентда бўлиб ўтадиган Закавказье республикалари кино санъати ҳафталиги муносабати билан Грузия кино иждоқорлари ҳам Тошкентга етиб келади[3]. Бу каби тадбирлардан асосий мақсад қардош халқлар ўртасидаги алоқаларни фаоллаштириш эди. Закавказье республикалари кино санъати ҳафталигининг очилиш маросимида Грузия кино танқидчиси Гиви Барагашивили сўзга чиқиб ушбу ҳафталик ҳақида илиқ фикрлар билдириб ўтади.

30 май куни Тошкентда Закавказье республикалари кино санъати ҳафталиги бошланади. Ушбу ҳафталикда “Грузияфильм” томонидан яратилган “Оқ карвон” бадий фильми кинорежиссёр Эгдар Шенгелая билан Тамаз Мелиава ёзувчи Мираб Элизошвили сценарийси асосида яратилган. Яна бир “Палиастони” бадий фильми машҳур грузин ёзувчиси Эгмате Ниношвилининг “Палиастони кўли” ҳикояси асосида ишланган бўлиб бу икки кино ҳам ўша давр воқеаларини усталик билан томошабинларга тасвирлаб берган[4]. Кино фестиваль программасига киритилган фильмлар орасида “Грузияфильм” кино иждоқорлари томонидан тайёрланган “Оқ карвон” ва “Палиастони” бадий фильмлари ўша даврдаги янги картиналардан бўлган[4] ва улардаги ғоялар ҳукумат мафкурасини тарғиб этишда муҳим аҳамият касб этган. 30 май куни Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Матбуот Давлат комитетида республикамиз газета ва журналлари ходимлари билан Закавказье республикалари киноматографларининг учрашуви бўлиб ўтган. Ушбу учрашувда пойтахт журналларига “Грузияфильм” киностудияси сценарий редакция коллегиясининг аъзоси, кино танқидчиси Гиви Барагашивили, кино оператор Д. Маргиевлар журналистларнинг саволларига жавоб беришган. Меҳмонлар куннинг биринчи куни Тошкент шаҳрининг диққатга сазовор жойларига экскурсия қилган бўлишса, 31 майда Самарқанд шаҳрида бўлиб ижодий учрашувларда фаол иштирок этишган[5]. Ўзбекистонликлар ушбу фильмларни зўр қизиқиш билан томоша қилиш билан бирга учрашувларда киноижодкорларнинг ҳаёт фаолиятлари ҳақида ҳам маълумотларга эга бўлишган.

1966 йилда Киев шаҳрида бўлиб ўтган кинофестивалда Грузияфильм студиясининг режиссёри Д.Рондели билан “Ўзбекистон маданияти” газетасининг махсус муҳбири билан бўлган суҳбатда қуйидаги фикрларни эътироф этган, “Ўзбекистон хужжатли киноси

Иттифоқимизда энг олдинги ўринлардан бирида десак адашмаймиз. Малик Қаюмовнинг жюри раиси бўлиши ҳам унинг етук санъаткорлигини кўрсатади. “Тошкентда шундай киз бор”, “Тожихон билан учрашув”, “Ўн уч қалдирғоч” фильмлари хужжатли кинонинг энг яхши намуналаридир”[6]. Режиссёр Д.Ронделининг фикрларидан шуни билиш мумкин-ку ўзбек киносанъатига юқори баҳо берилган.

Ўз навбатида ўзбек матбуоти ҳам алоқаларга бағишланган муҳим маълумотларни бериб боришган. Жумладан, “Кино” журналида 1967 йил Грузияфильмнинг 50 йиллик юбилейи муносабати билан М.Мирсоатовнинг мақоласида киностудия тарихи ва фаолияти ҳақида[7], журналнинг 7-сонидан эса машҳур грузин актёри Лайло Абашидзе ижоди фаолияти ҳақида ўзбек ўқувчиларига маълумот берилган[8].

1968 йилда Тошкентда биринчи Осиё ва Африка мамлакатлари кинофестивали бўлиб ўтади. Ушбу фестивалда грузиялик кино ижодкорлар ҳам иштирок этади ҳамда режиссёр О.Абесадзенинг “Баҳор яқин” фильми юборилган. Фильмдаги Минаго образини С.Закардидзе ва унинг хотини Мариам образини С.Таканшивиллар яратган. Расми мультфильм яратувчи санъаткорлар фестивалда режиссёр О.Андронинашвили яратган янги “Олтин” фильми билан қатнашади. Грузия хужжатли фильм усталари фестивалда қадимий Грузия амалий санъатининг қайтадан туғилиши ҳақидаги бир пардали “Акс садо” хужжатли фильмини намойиш қилади. Бунда томошабинлар наққош Иракли Очиуари, Коба Гурули, Гурама Кояваларнинг бадиий ишлари билан танишадилар. Шунингдек икки қисмдан иборат “Овозлар оламига қайтиш” хужжатли илмий оммабоп фильм отоларинголог профессор С.Хечинишвили операцияларига бағишланган бўлиб, Совет ҳукуматидаги тиббиёт ютуқларини дунё халқларига маълум қилишган.

Режиссёр С.Долидзенинг “Ўтмиш билан учрашув” Грузиянинг классик адабиётининг намояндаси Важа Пшавела асарлари мотиви асосида режиссёр М.Кокочашвили яратган “Улкан яшил водий” бадиий фильмлари юборилган.

Шунингдек “Уч кўшиқ” (режиссёр В.Бахтадзе), “Лотерия билети” (режиссёр К.Стариковский) каби мультипликацион фильмлар “Колхида” (режиссёр В.Чхадзе), “Грузин костюми” (режиссёр В.Гагуа), “Сўзсиз кўшиқ” (режиссёр Р.Чиатурели), “СССР чемпиони” (режиссёр Ш.Шония) сингари илмий-оммабоп ва хужжатли фильмлар ҳам намойиш қилинади. Халқаро киночилар анжуманида Грузия кинематографиячиларидан СССР халқ артисти, Грузия кинематографиячилари союзининг биринчи секретари С.Долидзе, режиссёр О.Абесадзе, киноактёрлардан СССР халқ артисти С.Закардидзе, республика халқ артисти М.Цулукидзелар қатнашадилар[9]. Ушбу биринчи Осиё ва Африка мамлакатлари кинофестивалидаги Грузия ижодкорларининг иштирок этиши янада алоқаларининг ривожига муҳим аҳамият касб этган.

1968 йил Ўзбекистонда спортга бағишланган фильмларнинг республика кинофестивали ўтказилди. Грузия киностудиясида яратилган “Тўп ва дала” бадиий фильми энг яхши фильмлар қаторидан ўрин олди[10].

1968 йил 21-31 октябрь кунлари Тошкент кинофестивали ўтказилган бўлса, 1 ноябрдан 10 ноябрга қадар яна бир Тошкентда Халқаро кино матбуоти федерациясининг Закавказье, Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикалари кинематографиясига бағишланган Халқаро симпозиуми бўлиб ўтади. Симпозиумда бошқа иттифоқдош республикалар қатори Арманистон, Озарбайжон, Грузия вакиллари ҳам фаол иштирок этишган[11]. Бу каби симпозиумларнинг ўтказилиши ҳам маълум бир муаммоларни биргаликда ҳал қилишда асосий дастуруламал бўлиб хизмат қилган.

Хулоса. Умуман, ўзбек ва грузин киноижодкорлари ўртасидаги алоқалар кино санъатининг жадал ривожланиши ҳамда янги кино юлдузларни кашф этишда муҳим аҳамият касб этди. Ўзбекистонда намойиш этилган Грузия кино маҳсулотлари ўзбек томошабинлари томонидан илиқ кутиб олинган ва икки халқ ўртасидаги кино соҳасидаги алоқаларга ўзининг ижобий таъсирини кўрсатган. Тадқиқ этилган даврда маълум бир маънода алоқалар марказ томонидан қўллаб-қувватланган ва қолаверса қаттиқ назорат остига олиниб коммунистик мафкурага хизмат қиладиган асарларга алоҳида урғу берилган. Бу каби тўсиқлар халқлар

Ўртасидаги маданий алоқаларга деярли тўсиқ бўлаолмаган. Кейинги даврларда ҳам бу каби алоқалар ривож учун асос бўлаолган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Қасам” фильми Тошкент кинотеатрларида // Қизил Ўзбекистон. 1946 йил, 6 август.
2. Ўз МА. Р-2487, рўйхат – 1, йиғма жилд – 475, 3 - варақ.
- Қардошлар кино санъати ҳафталиги // Ўзбекистон маданияти. 1964 йил 30 май.
3. Қардошларимиз фильмлари // Ўзбекистон маданияти. 1964 йил 3 июнь.
4. Фестиваль давом этади // Ўзбекистон маданияти. 1964 йил 3 июнь.
5. Ўзбек хужжатли киноси олдинда // Ўзбекистон маданияти. 1966 йил, 28 май.
6. “Грузия фильм” 50 ёшда // Кино. 1967 йил. № 4, 8-9-бетлар.
7. Лайло Абашидзе // Кино. 1967 йил. № 7, 9-бет.
8. Грузия фильмлари // Ўзбекистон маданияти. 1968 йил, 22 октябрь.
9. Спорт фильмлари фестивали // Ўзбекистон маданияти. 1968 йил, 13 август.
10. Яна бир Халқаро симпозиум // Кино. 1968 йил. № 10, 8-бет.

УЎК 908

БУТУНБУХОРО МАРКАЗИЙ ИНҚИЛОБИЙ ҚЎМИТАСИ ВА ЖОЙЛАРДА РЕВКОМЛАРНИНГ ТУЗИЛИШИ

М.М.Алланазаров, PhD, ИИБ Сурхондарё академик лицейи, Термиз

Аннотация. Мақолада БХСР Марказий Инқилобий Қўмитаси ва жойларда ревкомларнинг тузилиши ҳақида сўз боради. 1920 йил 14-сентябрда бўлган Халқ Нозирлар Шўроси, Ревком ва БКП МКнинг умумий йиғилишида 9 кишидан иборат Бутун Бухоро Инқилобий Қўмитаси (раиси Абдулқодир Мухитдинов) тузилди. Бухоро Инқилобий Қўмитасининг аъзолари қилиб Муинжон Аминов, Олимжон Акчурин, Абдулҳамид Орипов, Собир Юсупов, Хожи Хасан Иброҳимов, Файзулла Хўжаев, Кулмухамедов тайинланди. Шунингдек, ушбу мақолада юқоридаги миллий раҳбар арбоблар ва кадрлар фаолияти ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси, Бухоро амирлиги, Ёш бухороликлар, Муваққат ҳукумат, конституциявий монархия, амирлик, ислоҳот, РСФСР, Туркистон fronti, БХСР, Инқилобий Қўмита.

Аннотация. В статье говорится о структуре ЦРК БНСР и местных ревкомов. 14 сентября 1920 года на общем собрании Совета народных наблюдателей, Ревкома и БКП МК был образован Всебухарский ревком (председатель Абдулкадир Мухитдинов) в составе 9 человек. Членами Бухарского ревкома были назначены Муинджон Аминов, Олимджон Акчурин, Абдулхамид Орипов, Сабир Юсупов, Гаджи Хасан Иброхимов, Файзулла Ходжаев, Кулмухамедов. Также в данной статье отражена деятельность вышеуказанных национальных лидеров и кадров.

Ключевые слова: Всебухарский ЦРК, Бухарский эмират, младобухарцы, Временное правительство, Конституционная монархия, Эмират, Реформа, РСФСР, Туркестанский фронт, БНСР, Ревком.

Abstract. The article talks about the structure of the Central Committee of the BNSR and local revolutionary committees. On September 14, 1920, at the general meeting of the Council of People's Observers, the Revolutionary Committee and the BKP MK, the All-Bukhara Revolutionary Committee (chairman Abdulkadir Mukhitdinov) was formed, consisting of 9 people. Muinjon Aminov, Olimjon Akchurin, Abdulkhamid Oripov, Sabir Yusupov, Gadzhi Khasan Ibrokhimov, Faizulla Khodzhaev, Kulmukhamedov were appointed members of the Bukhara Revolutionary Committee. This article also reflects the activities of the above national leaders and personnel.

Key words: All-Bukhara Central Revolutionary Committee, Bukhara Emirate, Young Bukharans, Provisional Government, Constitutional Monarchy, Emirate, Reform, RSFSR, Turkestan Front, BNSR, Revolutionary Committee.

Қириш. Халқимизнинг тақдирида рўй берган, тарихимиздан ўрин олган шонли ва фожиали ҳодисалар ўз ватанини севадиган ҳар бир инсонни бефарқ қолдирмайди. Бу борада

1920-1924 йилларда яшаган Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) миллий давлатчилигимиз тарихида ўзига хос тарихий босқич ҳисобланади. Ҳозирги кунда БХСР тарихини хусусан, Бутунбухоро Марказий Инқилобий Кўмитасида фаолият олиб борган миллий раҳбар арбоблар ва кадрлар фаолиятини илмийлик ва холисоналик мезонлари асосида ўрганиш долзарб бўлиб қолмоқда.

Совет ҳокимияти ва большевиклар 1917 йилдан бошлаб Россия ҳудудида турли инқилобий кўмиталар, яъни революцион комитетлар тузишга катта эътибор қаратишган. Бу ҳақда совет даврида чоп этилган тарихий тадқиқотларда анча тўлиқ маълумотлар келтирилади. Бундай инқилобий кўмиталар (ревкомлар) БХСР даврида ҳам мавжуд бўлган.

1920 йили монархик тузумни ағдариб ташлаган Бухоро Республикасида ташкил топган инқилобий кўмиталар большевиклар Россияда тузган ревкомлардан фарқли равишда имконият доирасида маҳаллий халқ манфаатларини ҳимоя қилганлар. Бухорода дастлабки инқилобий кўмита, амирлик тузуми ағдарилишидан сал олдин – 1920 йил август ойи ўрталарида ташкил топган эди. Бу пайтда Ёш бухороликлар партияси фаоллари Янги Бухоро (ҳозирги Когон) шаҳрида тўпланиб, большевикларнинг ёрдамида амир ҳокимиятини куч билан ағдаришга тайёргарлик кўрдилар. Бу ерда совет ҳокимияти ва большевикларнинг иштироки билан Бухоро Инқилобий Кўмитаси ташкил қилинди.

Бухородаги жадидчилик ҳаракатининг таниқли намояндаси, Ёш бухороликлар партиясининг етакчиси Файзулла Хўжаев (Файзуллахўжа Убайдуллахўжа ўғли) ўзининг “Бухоро инқилобининг тарихига материаллар” асарида бу ҳолатни қуйидагича кўрсатади.

“Сентябрда амирга қарши чиқиш учун қуролланишни тайёрлаш тўғрисида катта ролни амирнинг сўнгги соатдаги идораси остида бирлашиб фаол равишда ишлаган Когондаги иккала Ёш бухороликлар гуруҳининг кўмиталари ўйнадилар.

Айниқса коммунистлар кўмитасининг бу ишида ўзларини фаол равишда кўрсаткан ўртоқлар: Мухтор Саиджонов, Ҳожи Ҳасан Иброҳимов, Ражаб Муҳаммадиев ва Қосим Қориевлар; Ёш бухороликлар кўмитасида: Пўлатов, Ота Хўжаев, Музаффаров, Саидов ва Мулло Тўйлар.

1920 йил 1 сентябрга тайин қилинган кунда, кўзғолон кўтарган деҳқонлар ва қуролланган отрядлар урушсиз Чоржўйни ишғол қилдилар.

Дарҳол Бухоро хонлигининг бутун халқига хитоб қилиб, хитобнома ва кўзғалишнинг мақсадлари тўғрисида расмий эълоннома чиқарилди. Шу хитобноманинг ўзида РСФСРнинг ҳукумати, йўқсуллари ва қизил қўшунини меҳнаткаш Бухоро халқининг қуролланган амир кучларига қарши қурашига ёрдам қилишга чақирилган эди”[1].

Бухоро Инқилобий Кўмитаси томонидан 1920 йил 29 августда чиқарилган хитобномада, Файзулла Хўжаев кейинчалик ўз китобида ёзганидек, бухоролик инқилобчиларнинг кўнгиллилар отряди аҳолининг кўмаги билан Эски Чоржўй шаҳрини эгаллайди. Бу ерда амир ҳокимияти ағдарилиб, Чоржўйдаги бек ва амалдорлари қамоққа олинган ҳамда Абдурахим Юсупов (раис) ва Ҳасан Алиев (аъзо)дан иборат ревком (инқилобий кўмита) ташкил қилинади[2]. Бу ҳақда Самарқанд ва Москва шаҳарларида чиққан “Известия” газеталарида ўша кунлари хабарлар босилди. Айнан 1920 йил август ойида Янги Бухорода амирлик ҳокимияти ағдарилганидан сўнг Бухорода ташкил қилинадиган янги ҳокимият муассасалари тузилиши масаласи муҳокама қилиниб, улар ташкил қилинди. Бу воқеалар марказида турган Ёш бухороликлар етакчиси Файзулла Хўжаев мазкур ҳолатни ўз китобида қуйидагича ёзади: “Икки хил олий давлат қурилиши: Инқилобкўм ва Халқ Комиссарлари Шўросидан иборат, янги ҳукуматга амирнинг юқори мансабдорларидан фақат бир неча кишини қамоққа олишга муяссар бўлинди: қолганлари қочиб кетдилар.

Инқилобий Кўмита ўртоқ Абусаидовнинг раислиги остида ва қуйидаги аъзолардан иборат тузилди: Аминов, Оқчурин, Орифов, Юсупов, М.Бурҳонов, Ҳожи Ҳасан Иброҳимов, Файзулла Хўжаев ва Қулмуҳаммадовлар”[3].

Бухородаги дастлабки Муваққат Инқилобий Кўмита раиси *Абусаидов* [*Аҳмаджон Махсум Абусаидов*] (1878-1937) ҳаёти ва фаолияти ҳозиргача Ўзбекистон тарихи фанида кам ўрганилган. Тарихий манбалар ва адабиётларда фақат унинг номи Ёш бухороликлар каторида

тилга олинади, холос. Бироқ А.Абусаидов инқилобий ўзгаришларга қарши бўлиб, 1920 йил август-сентябрь воқеалари даврида амирлик ҳокимиятини ағдаришда ревком раиси сифатида нафақат раҳбарлик қилган, балки Файзулла Хўжаевнинг афсус билан таъкидлашича, ўша кунларда ўзини четга олган. Бироқ у Бухоро Инқилобий Қўмитаси раиси лавозимини 1920 йил август-сентябрь ойларида бажарган. У кейинчалик Бутунбухоро Марказий Ижроия Қўмитасининг масъул котиби ва бошқа лавозимларда ишлаган.

1920 йил кузида ташкил топган Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) қисқа муддат фаолият кўрсатган бўлса ҳам миллий давлатчилик тарихимизда ўчмас из қолдирган. Янги республикадаги ижтимоий-сиёсий жараёнларда қонун чиқарувчи энг олий орган Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси (Марказий Ревком) катта роль ўйнаган.

1920 йил сентябр ойи бошларида Бухоро Муваққат Инқилобий Қўмитаси амирлик тузуми ағдариб ташланганлиги ва мустақил Бухоро Республикаси тузилганлигини эълон қилди. 1920 йил 14 сентябрда бўлиб ўтган Бухоро Халқ Нозирлар Шўроси, Марказий Инқилобий Қўмитаси ва Бухоро Компартияси Марказий Комитети умумий йиғилишида 9 кишидан иборат Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси (раиси Абдулқодир Муҳитдинов) ташкил топди. Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси (Марказий Ревком) таркибига Абдулқодир Муҳитдинов (раис), Муинжон Аминов, Олим Акчурун, Абдулҳамид Орипов (раис муовини), Собиржон Юсупов, Ҳожи Ҳасан Иброҳимов, Мукамил Бурҳонов, Файзулла Хўжаев ва Муҳаммад Қулмуҳаммедов (аъзолар) каби миллий раҳбар ходимлар киритилди. Аҳмаджон Абусаидов Инқилобий Қўмита раиси лавозимидан озод қилиниб, унинг ўрнига Абдулқодир Муҳитдинов бу масъул лавозимга тайинланди[4].

Бутунбухоро халқ вакилларининг I қурултойи (1920 йил 6-8 октябрь) чақирилишидан олдин деярли ҳамма жойларда ревкомлар мавжуд эди.[5] Мазкур I қурултойда Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси (раис: Абдулқодир Муҳитдинов) ва ҳукумат – БХСР Нозирлар Шўроси (раис: Файзулла Хўжаев) таркиби, ниҳоят, узил-кесил тасдиқланди.

Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси, яъни Марказий Ревком раиси *Абдулқодир Муҳитдинов* (1882-1934) фаолияти, хусусан, диққатга сазовордир. Таниқли давлат ва сиёсат арбоби А.Муҳитдинов 1920-1921 йилларда бу лавозимда фаолият кўрсатиб, БХСРда мустақил давлат тузилмалари ташкил қилиш, кадрлар сиёсатини тўғри юритиш, ёш давлатнинг мустақиллигини таъминлаш учун изчил курашди.

Бухорода республика тузуми даврида ревкомлар ўзларининг бир йиллик фаолиятлари билан халқ томонидан билдирилган ишонччи имконият доирасида оқлашга ҳаракат қилдилар. Хусусан, Отаулла Хўжаев раҳбарлик қилган Қарши вилояти ревкоми самарали фаолият кўрсатган.

Янги ҳукуматга асосан мулла ва мирзалар, савдогарлар ва эски амалдорларнинг вакиллари жалб этилди. Эски амир амалдорларининг совет ҳукумати муассасаларига ишга олиш ҳақида ревком ва Нозирлар Шўросининг 1920 йил 5 сентябрда қарори қабул қилинган эди. Лекин аслида бу юзаки қарор бўлиб, халқни алдаш ва чалғитишдан бўлак нарса эмас эди. Шунинг учун ҳам Бухорода 1921-1922 йилларда собиқ амалдорлардан деярли ҳаммаси инқилоб душмани сифатида қамоққа олиниб, уларнинг ўрнини Марказдан келган вакиллар эгаллади.

Хулоса қилиб айтганда, БХСРда маҳаллий кадрлар фаолиятини йўлга қўйиш республика тузуми ўрнатилган дастлабки кунлардан бошланган. Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси ўзининг бир йилдан сал ортиқ давом этган фаолияти давомида (1920 йил сентябрь – 1921 йил сентябрь) давлат ҳокимиятининг фавқулодда олий органи сифатида катта ишларни амалга оширди. Марказий ревком томонидан БХСР вилоятлари ва туманларида инқилобий қўмиталар (ревкомлар) ташкил қилиниб, бу ревкомлар орқали маҳаллий аҳолини янги ҳокимият тузилмаларига тортиш, совет ҳокимияти асосларини ўрнатишга ҳаракат қилинди. Бироқ Марказий ревком ва маҳаллий ревкомлар таркиби кўпроқ коммунистлардан иборат эди. Ревкомлар ўз вазифаларини бажаргач, сайлов йўли билан ташкил қилинадиган марказий ва маҳаллий ижроия қўмиталарига ўз ўрнини бўшатиб берди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Файзулла Хўжаев. Бухоро инкилобининг тарихига материаллар // Файзулла Хўжаев. 100. Масъул мухаррир: Д. Алимова. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 172-173.
2. История Бухарской Народной Советской Республики (1920-1924 гг.). Сборник документов. – Ташкент: Фан, 1976. – С. 27-28.
3. Файзулла Хўжаев. Бухородаги революция ва Ўрта Осиёнинг миллий чегараланиши тарихига доир // Файзулла Хўжаев. Танланган асарлар. Уч томлик. Том I. – Тошкент: Фан, 1976. – Б. 201-202.
4. Ишанов А.И. Бухарская Народная Советская Республика. – Ташкент: Узбекистан, 1969. – С. 204;
5. Файзулла Хўжаев. Танланган асарлар. Уч томлик. Том I. Тошкент: Фан, 1976. – Б. 232.

УДК 316.324.3:94

СТЕПНЫЕ ПЛЕМЕНА И НАРОДЫ ПРИАРАЛЬЯ В XI - НАЧАЛЕ XIII ВВ

А.К.Канатова, магистрант, Каракалпакский государственный университет, Нукус

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishning mavzusi XI-XIII-asr boshlarida Orolbo'yi cho'l qabilalari va xalqlarining hayoti mavzusiga bag'ishlangan. Katta o'zgarishlar XI-XV asrlarda sodir bo'ldi. O'rta Osiyoning shimoliy rayonlari, xususan, Xorazmdagi dehqonchilik vohalari aholisi hayotidagina emas, balki barcha dasht qabilalarining hayotida ham o'z ifodasini topgan. O'rta Osiyo va Qozog'istonning bir qismi aholisining Qoraxoniylar davlati doirasida siyosiy birlashuvi davrida Yettisuv va Sharqiy Turkiston aholisining iqtisodiy, madaniy va etnik yaqinlashuvi kuchaydi.

Kalit so'zlar: qoraqalpoqlar etnonimi, klobuklar, xalq, pecheneglar, polovtsiylar, Kiyev Rusi, Dunay, rus, qabila, rus yerlari, Vizantiyaning shimoliy mintaqasi, Dnepr.

Аннотация. Тема настоящей научной работы посвящена теме об образе жизни степных племен и народов Приаралья в XI - начале XIII вв. Крупные изменения произошли в XI-XV вв. не только в жизни населения земледельческих оазисов северных областей Средней Азии, в частности Хорезма, но и в жизни всех степных племен. В период политического объединения населения Средней Азии и части Казахстана в рамках Караханидского государства усилилось экономическое, культурное и этническое сближение жителей Семиречья и Восточного Туркестана.

Ключевые слова: этноним каракалпак, клобук, народ, печенег, половец, Киевская Русь, Дунай, Русь, племя, Русская земля, северная область Византии, Днепр.

Abstract. The topic of this scientific work is devoted to the topic of life of the steppe tribes and peoples of the Aral Sea region in the 11th - early 13th centuries. Major changes occurred in the XI-XV centuries. not only in the life of the population of agricultural oases in the northern regions of Central Asia, in particular Khorezm, but also in the life of all steppe tribes. During the period of political unification of the population of Central Asia and part of Kazakhstan within the framework of the Karakhanid state, the economic, cultural and ethnic rapprochement of the inhabitants of Semirechye and East Turkestan intensified.

Key words: ethnonym Karakalpaks, klobuk, people, Pechenegs, Polovtsian, Kievan Rus, Danube, Rus', tribe, Russian land, northern region of Byzantium, Dnieper.

Сочинение «Кутадгу билик», написанное уроженцем среднеазиатской столицы Караханидов Баласагуна - Юсуфом Баласагуни в начале XI в., дает картину тесного сближения жителей культурной земледельческой полосы с пришлыми кочевыми и полукочевыми тюркскими племенами. Приток тюркских этнических элементов в среднеазиатские оазисы в это время усиливается. Тюркоязычное население стало жить уже не отдельными островками среди ираноязычного, а составляло значительные массивы, причем окружающее местное население постепенно воспринимало его язык, тюркизировалось. На территории современного Узбекистана в этот период пришлое тюркское и тюркоязычное местное население стало преобладающим. Ценнейший источник истории тюркских языков - написанный на арабском языке словарь «Диван лугат ат-тюрк», автором которого был караханидский тюрк, ученый-лингвист Махмуд Кашгарский, свидетельствует, что процесс формирования узбекского языка в XI в. достиг уже большой глубины. Одним из узловых этапов этногенеза узбекского народа был XI век; Для этнической истории туркмен,

каракалпаков и казахов решающую роль сыграли в этот же период крупные передвижения степных племен и народов Приаралья. Передвижение сельджукских тюрков-огузов из присырдарьинских областей на территорию нынешней Туркмении и смешение их с местным населением привело к завершению в основных чертах формирования туркменской народности. Сельджукское движение в известной степени отразилось и на этногенезе узбеков: оно значительно повлияло на тюркизацию населения Хорезма и некоторых областей Бухары. В Бухарской области, в горах Нуратау до настоящего времени живет этнографическая группа «туркман», представляющая собою слившихся с узбеками потомков огузов-туркмен, переселившихся еще в X и XI вв. с Сыр-Дарьи. Передвижение в тот же исторический период другой части огузов («узов» или «торков» русских источников) вслед за печенегами в направлении южнорусских степей и приход с Иртыша в Приаралье кыпчаков имели большое значение в начавшемся процессе формирования каракалпакской народности. Кыпчаки образовали несколько племенных союзов в Западном и Центральном Казахстане еще в X-XI вв. Это был многочисленный союз тюркоязычных племен, выделившийся из среды кимаков, живших в бассейне Иртыша. В XI в. кыпчаки завоевали огузов и заняли их территорию; затем они продвинулись на запад - до Днепра, а в XII в. до Дуная. Южнорусские степи и степи Казахстана стали называться Дешти-Кыпчак. Кыпчаки поселились также и в степях Предкавказья. Кочевники-скотоводы кыпчаки на окраинах своих владений, смежных с Русью, Хорезмом и другими земледельческими районами, переходили к оседлости. Земледельческая культура существовала у них и в некоторых местностях самого Дешти-Кыпчака, близ гор Улутау, по рекам Сарысу и Ишиму. Вхождение тюркских племен всего обширного пространства степей нынешнего Казахстана в Кыпчакский союз, смешение их с кыпчаками, языковые процессы, происходившие при этом и закончившиеся подчинением местных языков господствующему кыпчакскому, - все эти условия способствовали сложению казахской и других формирующихся тюркских народностей - узбеков, каракалпаков, ногайцев, башкир, киргизов. В родоплеменном составе у всех этих народов сохранились подразделения «кыпчак». Под натиском кыпчаков (называвшихся в русских летописях половцами, в западноевропейских источниках - команам) часть огузов продвинулась за Волгу. В 50-60-х годах XI в. они неоднократно нападают на Русь, а в 1064 г. отряды торков появляются и на Нижнем Дунае, в северных областях Византии. Здесь они встречаются с западными печенегами, прикочевавшими ранее, после разгрома их под Киевом войсками Ярослава (1036 г.). Часть печенежских племен вступила тогда в подданство к византийскому императору, и перейдя Дунай, поселилась на землях Болгарии, обязавшись охранять придунайские границы Византии от вторжений русских войск и от набегов степных племен, в том числе и тех своих собратьев-печенегов, которые не подчинились Византии. Эта независимая часть печенегов постоянно вторгалась в пределы могущественной Византийской империи, совершая опустошительные набеги на Болгарию, Македонию, Фракию; в 1048 - 1050 гг. печенеги угрожали даже Константинополю. Огузы-торки переселившиеся к Дунаю, тоже нападали на эти северные области Византии. Однако часть огузов-торков и объединившихся с ними восточных печенегов в этот период дошла лишь до Днепра и поселилась в пределах Киевской Руси, у берегов реки Рось (приток Днепра). В XII в. впервые появляется в русских летописях в применении к этим поселенцам этноним каракалпаков в форме «черные клобуки» - так переводил летописец тюркское название «кара калпак» (букв. - черная шапка). «Черные клобуки» вступили в договорные отношения с русскими князьями, получив от них пограничные земли для поселения при условии защиты границ Руси от половцев. «Черные клобуки» активно участвовали в политической жизни Киевской Руси и, входя в состав ее населения, по выражению летописца, становились «своими» на этой новой для них родине. Центром «черноклобуцких» поселений был г. Торческ в Поросье. Как писал акад. Б.Д. Греков, «черные клобуки», долго живя в Русской земле, выступая рядом с русским войском, в конечном счете неизбежно входили в состав Русского государства и делались его гражданами. Они сами, например, говорили князю Юрию Долгорукому. «Мы... умираем за Русскую землю с твоим сыном и головы свои складываем за твою честь». Термин «черные клобуки», впервые

появляющийся в источниках XII в. был признан ведущими советскими историками Киевской Руси и Средней Азии (Б.Д. Греков, С.П. Толстов) как перевод на русский язык тюркского этнонима «каракалпаки». Однако было бы неверно полагать, что этноним каракалпаков появился впервые на территории Украины и применялся только по отношению к группе, обитавшей в Поросье. Есть данные, что он появился в Приаралье еще в первой половине XI в. По сообщению П.П. Иванова, Абул Фазл Бейхаки, автор труда «Тарихи Бейхаки», употребляет в этом сочинении термин «калпак» применительно к предводителю тюркской гвардии хорезмшахов в первой половине XI в. «В качестве собственного имени «калпак» у тюркских народов, насколько известно, не употребляется, вследствие чего можно предполагать, что речь идет скорее о тюркском названии той массы всадников, которую данное лицо возглавляло и по имени которой оно и упоминается у нашего автора. Следует отметить при этом, что наименование того или иного лица по признаку его этнической принадлежности - явление довольно обычное у восточных авторов». Употребление же сокращенного термина «калпак» вместо «каракалпак» довольно распространено в историческом фольклоре (см., например, «Шежире» Бердаха) и каракалпакских генеалогиях для обозначения предка этого народа. В XII в. термин «каракалпак» появляется в Приаралье уже и в качестве этнонима; он применялся, очевидно, по отношению к оставшимся там восточнопеченежским племенам, постепенно переходившим в состав Кыпчакского союза, включавшего в свою территорию бывшие огузские владения. «В процессе своего постепенного передвижения из бассейна Аральского моря на запад», - пишет П.П. Иванов, - кыпчаки «встретились на своем пути с восточной ветвью печенегов, находившихся между Волгой и Яиком... Дальнейшее соседство обоих народов, совместное участие их в походах, так же как общность их языков и одинаковый уровень культурно-экономического развития, должны были явиться несомненными факторами их сближения, происходившего постепенно по мере устранения экономических и политических противоречий». П.П. Иванов обращает внимание исследователей на тот факт, что между половцами и печенегами, согласно источникам, было принято заключение браков, причем вступали в брак представители не только территориально близких между собою народов, но даже тех печенежских родов, которые носили название черных клобуков и жили на Руси. Так, в рассказах летописей о походах русских князей против половцев в 1187 и 1192 гг. в качестве главной причины неудач, постигших эти походы, отмечается сочувствие черных клобуков половцам и нежелание их сражаться против своих «сватов». Данные о половецких племенах, которые сообщает Эн-Нувейри, содержат 11 названий, среди которых есть имя «кара-боркли», что в переводе с тюркского означает «черноша-почники». В том же XIV в., к которому относится труд Эн-Нувейри, Рашидэддин в своем «Сборнике летописей» при описании похода монголов на южную Россию говорит, что осенью года Мыши (1239 г.) монгольские войска под предводительством Бату направились в «страну Русских и народа черных шапок» («сиях кулахан»). Считая эти два народа («кара-боркли» и «сиях кулахан»), с одинаковыми по семантике этнонимами, тождественными с «черными клобуками» русских летописей, П.П. Иванов пишет: «...Можно констатировать что та или иная часть печенежских племен, несмотря на происходившее их смешение с кыпчаками и вероятно другими тюрко-монгольскими народностями, не подверглась до XIII в. окончательному растворению в их массе и вошла в состав населения Золотой Орды в качестве отдельной социально-этнической единицы, хотя и составлявшей формально одно из кыпчакских племен». Современные исследователи предполагают, что «каракалпак» в форме «черные клобуки» и «кара-боркли» - кыпчакский термин, применявшийся пришельцами из Прииртышья к огузско-печенежским племенам завоеванного ими Приаралья и бассейна нижней Сыр-Дарьи и вызванный цветом и типом их головных уборов; от половцев заимствовало этот этноним, по всей вероятности, и население Киевской Руси.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пьянков И.В. Общественный строй ранних кочевников Средней Азии по данным античных авторов // Ранние кочевники Средней Азии и Казахстана. - Ленинград, 1975. С. 73.
2. Каракалпаки // Народы Средней Азии и Казахстана. Под ред. С.П. Толстова, Т.А. Жданко, С.М. Абрамзона, Н.А. Кислякова. Т. I. М.: Наука, 1962. - С 104

УДК 93/94

**КОНЦЕПЦИЯ АКАДЕМИКА С.К.КАМАЛОВА ОБ ЭТНОГЕНЕЗЕ КАРАКАЛПАКОВ
А.К.Канатова, магистрант, Каракалпакский государственный университет, Нукус**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston tarixidagi dolzarb masalalardan biri, xususan, qoraqalpoqlarning, qadimgi ajdodlari-apasiaklarning etnogenezi masalasi batafsil ko'rib chiqiladi. Akademik S.K.Kamolovning asarlarida qoraqalpoqlarning etnogeneziga ilmiy yondashish to'liqroq bayon etilgan.

Kalit so'zlar: S.K.Kamalov, S.P.Tolstov, tushunchasi, etnogenezi, qoraqalpoqlar, apasiak, sako-massaget qabila birlashmasi, Orolbo'yi, nasl-nasabi, qipchoqlar, augasis, pechenej, o'g'uz, shahar, Kerder, Jankent, dehqonchilik, chorvachilik, tamga, No'g'ay O'rdasi, Astraxon xonligi, Orol, Sirdaryo, Turkiston, Amudaryo, Xorazm vohasi, Orol davlati, Shaxtemir, tarixchilar, davlatchilik.

Аннотация. В данной статье более подробно рассматривается один из актуальных вопросов истории Каракалпакстана, в частности, вопрос об этногенезе каракалпаков, в частности о древнейших предках каракалпаков-апасиаков. В трудах академика С.К.Камалова более подробно описывается научный подход о этногенезе каракалпаков.

Ключевые слова: С.К.Камалов, С.П.Толстов, концепция, этногенез, каракалпаки, апасиаки, сако-массагетский племенной союз, Аральское море, родословная, кипчаки, аугасии, Печенежский, Огузский, город, Кердер, Джанкент, земледелие, скотоводство, ремесла, тамг, половцы, Ногайская Орда, Астраханское ханство, Арала, Сырдарья, Туркестан, Амударья, Хорезмский оазис, Аральское государство, Шахтемир, историки, государственность.

Abstract. This article examines in more detail one of the pressing issues in the history of Karakalpakstan, in particular, the question of the ethnogenesis of the Karakalpaks, in particular the ancient ancestors of the Karakalpaks-Apasiaks. The works of academician S.K. Kamalov describe in more detail the scientific approach to the ethnogenesis of the Karakalpaks.

Key words: S.K. Kamalov, S.P.Tolstov, concept, ethnogenesis, Karakalpaks, Apasiak, Sako-Massaget tribal union, Aral Sea, genealogy, Kipchaks, Augasis, Pechenezh, Oguz, city, Kerder, Dzhanakent, agriculture, cattle breeding, crafts, tamga, Polovtsy, Nogai Horde, Astrakhan Khanate, Aral, Syr Darya, Turkestan, Amu Darya, Khorezm oasis, Aral state, Shakhtemir, historians, statehood.

В небольшой, но содержательной, книге академика С.К.Камалова содержится его концепция об этногенезе родного народа – каракалпаков [1].

Его наставник академик С.П.Толстов назвал древнейшими предками этой народности племя апасиаков, входившее в сако-массагетский племенной союз, занимавший южное побережье Аральского моря, т.е. повел родословную с V в. до н.э. С.К.Камалов, развивая мысли наставника связал исторические судьбы предков каракалпаков с кипчаками, двигавшимися с востока и вторгнувшимися в низовья Амударьи в XI в. [2]. Другой наставник профессор Т.А.Жданко связала традиции матриархата в среде массагетов с их отражением в каракалпакском эпосе "Кырк кыз" ("Сорок девушек") [3].

Этноним апасиаки образуется из сложения этнонимов апас (абас > абак) и сияк. Также и этноним аугасий возникает из сложения этнонимов абаг (ауг > аваг) и аси. Утверждать так позволяет упоминание этими же античными авторами племен аси, асси, обитавших на этой же территории. Географически – территория саков-тиграхауда (совпадающая полностью или частично с территорией ортакарибантиев Геродота (или саков-тиграхауда Бехистунской надписи) – это регион от Узбоя до Сырдарьи включительно. Массагетский союз, вероятно, объединял и такие племена, как дербики, абии, апасиаки.

Предки каракалпаков обитали на Сырдарье в составе Младшего жуза казахов. Они жили в Приднепровье, на берегах Едил (Волги), входили в состав Ногайской Орды. О каракалпаках имеются записи в Ипатьевской летописи.

Зарубежный ученый Ховорс в своих этногенетических построениях отождествлял каракалпаков с ногаями [4]. А.Вамбери искал родину каракалпаков в Поволжье [5]. "Совершенно неизвестно, можно ли сблизить современных каракалпаков с "черными клубуками" средневековых русских летописей" - сомневался В.В.Бартольд [6]. Существовало мнение вести поиск родины каракалпаков в Крыму.

В концепции академика С.К.Камалова присутствовали материалы из каракалпакского фольклора, произведений литературы и языкознания.

Во времена апасиаков, предков каракалпаков в низовьях Амударьи, низовья Сырдарьи населяли аугасии - племена, родственные апасиакам. В VII-VIII веках в Южном Приаралье зарождается Печенежский союз, а на Сырдарье - Огузский союз. От апасиаков и тюрков произошли печенеги. Огузский союз - это результат смешения гуннов и тюрков на родине аугасиев. Владения Печенежского союза в конце IX в. охватывали обширные пространства к западу от берегов Аральского моря до берегов Урала (Яика) и Волги. Главным городом этого государственного образования был Кердер. В Кердере чеканилась своя монета.

Веским аргументом того, что хорасмии, саки, согды, парды, кушаны были с самого начала тюркоязычными, является то, что эти народы сохранили свой древний этноним. Если бы они с самого начала были ираноязычными и под влиянием «пришлых» тюрков лишь в IV-VII вв. приняли тюркский язык, то в процессе ассимиляции среди тюрков, они приняли бы новый этноним, а именно - этноним «пришлых» тюрков. Обычно ассимилированный народ, если он не создал государство и не правит им, всегда принимает этноним ассимилирующего народа.

Столицей огузов был город Джанкент. Предки каракалпаков занимались земледелием (возделывали пшеницу, просо), скотоводством (выращивали лошадей, коров, овец и коз), ловили рыбу, занимались различными ремеслами. Строили дома, хотя зачастую жили в юртах. Этот тип хозяйства сохранился у каракалпаков до настоящего времени.

Если печенеги сыграли решающую роль в этногенезе каракалпаков, то такую же важную роль выполнили огузы в формировании туркменского народа. Древние связи этих народов подтверждаются многочисленными легендами, сходством одежды, музыкальных мелодий современных каракалпаков и туркмен.

На сырцовых кирпичях высокого дворца хорезмшахов (II-III вв.н.э.) археологи зафиксировали 66 тамг. Каждое племя, участвовавшее в этой грандиозной стройке, оставило при формовке на кирпиче свой родоплеменной знак [7]. Шесть тамг из описанных принадлежат каракалпакским племенным образованиям. Кердер поддерживало тесные отношения со своим могущественным соседом, каким являлся Хорезм.

В XI в. в Приаралье вторглись воинственные кипчаки, которые в 1060 г. перешли Волгу. Продвигаясь на запад, они захватили часть владений Киевской Руси. В восточной Европе их стали называть половцами. Часть восточных печенегов (каракалпаков) вместе с кипчаками проделала путь до Киевской Руси. Здесь каракалпаки нашли печенегов Приднепровья и обосновались на жительство вдоль реки Рось, притока Днепра. Далее племена печенегов, берендеев и торков образуют конфедерацию "черных клубуков".

Ипатьевская летопись впервые в 1140 году отметила пребывание черных клубуков в Киевской Руси. Они охраняли восточные границы Киевской Руси от набегов степняков. Столицей каракалпаков был город Торческ [8].

В 1396 г. Едиге основывает Ногайскую Орду. Это государственное образование занимало территорию от Волги до Камы и берегов Урала (Яика). Опираясь на народные предания и строки "Шежире" Бердаха, С.К.Камалов делает заключение о том, что каракалпаки на берегах Волги составляли целостный народ под властью своего правителя.

Во второй половине XVI в. Россия захватывает Астраханское ханство. Каракалпаки покидают Поволжье, переселяются на восточные берега Арала вдоль Сырдарьи, вплоть до города Туркестана.

В начале XVII в. Амударья поворачивает в свое прежнее русло и снова впадает в Аральское море, обводняя южное побережье, т.е. исконные владения каракалпаков. На свою родину возвращаются каракалпаки с берегов Сарыкамыш, Узбоя и с плато Устюрт. Совместно с пришедшими в Хорезмский оазис кочевыми узбеками они создают Аральское государство со столицей в Кунграде. Позднее главный город был перенесен в Шахтемир. Во второй половине XVIII в. на землю отцов переселяются каракалпакские племена с берегов Сырдарьи и вновь осваивают земли правобережья и левобережья низовьев Амударьи.

С.К.Камалов категорически отмечает прежнее утверждение историков о том, что каракалпакский народ ранее не имел своей государственности. Государственность у каракалпаков существовала многие столетия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Камалов С. Каракалпақлардың халық болып қәлиплесиўи ҳәм оның мәмлекетлигиниң тарийхынан. - Нукус, 2001.
2. Толстов С.П. Города гузов//Советская этнография, 1947, N3.
3. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков.- М., 1950.
4. Цит. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. М., 1950, с.97.
5. Vambery A. Das Turkenvolk in seinem ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig, 1885,S.373-381.
6. Бартольд В.В. История турецко-монгольских народов. -Ташкент, 1928, с. 29.
7. Топрак-кала. Дворец. Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции, том XIV. М., Наука, 1984.

УЎК 93/94

МАРКАЗИЙ ОСИЁ КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИДА ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ (ЎРТА АСРЛАР МИСОЛИДА)

С. Ш. Кудайбергенов, доц., PhD, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. Мақолада Ўрта асрларда Марказий Осиёнинг коммуникация тизимида Жанубий Оролбўйидаги алоқа-савдо йўлларининг минтақа коммуникация тизимидаги аҳамияти, ички карвон йўллари тизими Жанубий Оролбўйидаги барча муҳим қалъалар, шаҳарлар орқали ўтган бўлиб, карвон йўллари бўйида жойлашган йирик қишлоқларининг ҳам минтақадаги иқтисодий-маданий алоқалардаги ва Жанубий Оролбўйининг ўрта асрлардаги карвон йўллари, унинг ривожланиши даражаси жамиятдаги иқтисодий-маданий тараққиёти тарихи баён этилган.

Калит сўзлар: Жанубий Оролбўйи, Афригийлар давлати, Қадимий Хоразм, Кат, Буюк ипак йўли, Турк хоқонлиги, Мовароуннахр, Ибн Ҳавқал, карвон йўллар.

Аннотация. В статье описано значение коммуникационных и торговых путей Южного Приаралья в системе коммуникаций Средней Азии в средние века в региональной системе коммуникаций, системе внутренних караванных путей, проходящих через все важные крепости и города Южного Приаралья, и крупные города расположенные вдоль караванных путей, также сыграли роль в экономических и культурных связях региона и в средние века Южного Приаралья, уровень его развития, историю экономического и культурного развития общества.

Ключевые слова: Южное Приаралье, Государство Афригидов, Древний Хорезм, Кат, Великий шелковый путь, Тюркский Каганат, Мавераннахр, Ибн Хавкал, караванные пути.

Abstract. In the article, the importance of communication and trade routes in the Southern Orobay in the communication system of Central Asia in the Middle Ages in the regional communication system, the system of internal caravan routes passed through all important fortresses and cities in the Southern Orobay, and the large villages located along the caravan routes also played a role in economic and cultural relations in the region and in the Middle Ages of the Southern Orobay.

caravan routes, the level of its development, the history of economic and cultural development in the society is described.

Key words: *Southern Aral Sea region, Afrigid State, Ancient Khorezm, Qat, Great Silk Road, Turkic Kaganate, Maverannahr, Ibn Khavkal, caravan routes.*

Ўрта асрларда Марказий Осиёнинг коммуникация тизими кенг тармоқли бўлиб, мавжуд сиёсий вазият, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар сабаб Жанубий Оролбўйидаги алоқасавдо йўлларининг минтақа коммуникация тизимидаги аҳамияти янада ошди. Илк ўрта асрларда Амударёнинг қуйи оқимида жойлашган Хоразм воҳаси Африғийлар давлати таркибида бўлиб, воҳанинг ички қарвон йўллари тизими Жанубий Оролбўйидаги барча муҳим қалъалар, шаҳарлар орқали ўтган бўлиб, қарвон йўллари бўйида жойлашган йирик қишлоқларининг ҳам минтақадаги иқтисодий-маданий алоқаларда ўз ўрни бўлган. Милодий 305 йилдан то 996 йилгача Хоразмдаги африғийлар давлатининг пойтахти бўлиб келган Кат шаҳри¹ [4, С. 199] Суғдиёнадан Волгабўйи орқали Византияга ва Орол денгизи шимолидаги чорвадор қабилалар юртига кетувчи қарвон йўли бошланадиган йирик савдо маркази ҳисобланарди. Кат шаҳрида Амударё сув йўлидаги муҳим бандаргоҳ жойлашган бўлиб, Амударё ҳавзасидаги ўлкаларнинг Каспий денгизи шарқий соҳилларига Ўзбой сув йўли орқали чиқишларида муҳим ўрин тутган [10].

Мил. VI асрнинг ўрталаридан бошлаб, Турк хоқонлигининг Византия билан дипломатик алоқалари йўлга қўйилди. Суғд савдогари Маниах бошчилигида 567 йилда Византияга жўнатилган элчилар, Византиядан келган жавоб элчилик миссиялари фаолияти бундан далолатдир [1, Б. 89]. Бу алоқаларда Еттисувдан Қозоғистон даштлари орқали ҳамда Хоразм воҳасидан Манғишлоқ, Қуйи Волгабўйи, Кавказорти ва Қора денгиздан Трапезунд орқали Константинополга олиб борувчи савдо йўли муҳим аҳамият касб эта бошлайди. Бу йўналишда хоразмликлар ва хазарлар муҳим воситачилик вазифасини бажарганлар. Бу йўлнинг аҳамияти кейинги даврда, Шимолий Кавказ ва Шарқий Европа вилоятлари билан иқтисодий ва маданий алоқалар жадал ривожланган даврда айниқса ошди. Шимолий Кавказда, Кисловодск яқинида Африғийлар даврида зарб этилган қумуш тангалар, қумуш идишлар ва бошқа моддий топилмалар топилиши Амударёнинг қуйи оқимидан Оролбўйи ва Каспий денгизи шимоли бўйлаб Қуйи Волгага, бу ердан Кавказ ва Қора денгизга олиб чиққан савдо йўли фаолиятининг ёрқин далилидир [7, С. 72].

Турк хоқонлиги даврида Буюк ипак йўлининг Шимолий йўналиши – Шарқий Туркистон ва Еттисувни Қора денгиз соҳиллари билан боғловчи қисқа йўл ҳам пайдо бўлади. Турк хоқони элчиси сифатида Византияга борган машҳур суғд савдогари Маниах ҳам юқоридаги йўналиш бўйлаб Қора денгиз соҳилидаги портларга ва сув йўли орқали Константинополга борган. Византия ҳукмдори Юстин II нинг Земарх бошчилигидаги элчилари Буюк ипак йўлининг шимолий тармоғи бўйлаб, яъни Қора денгиздан Каспий ва Орол денгизи шимолидаги дашт худуди орқали Еттисувга – Турк хоқони қароргоҳига етиб келишади. Манбаларга кўра, Византия элчиларининг қайтишда Оих дарёси (Сирдарё. – К.С.), Катта бир кўл (Орол денгизи. – К.С.), Ик дарёси (Эмба. – К.С.) ва Даих (Урал. – К.С.) дарёси орқали ўтган қарвон йўли бўйлаб ҳаракатланганлар [14, С. 33-38]. Бундан илк ўрта асрларда Буюк ипак йўлининг шимолий тармоғи элчилик муносабатларида ҳам муҳим ўрин тутганлигини кўриш мумкин.

Илк ўрта асрларда Тоҳаристон ва Суғддан Амударё бўйлаб Хоразмга, Африғийлар давлати пойтахти Катдан Амударё қуйи оқимидаги яна бир йирик шаҳар Урганч (Кўҳна Урганч. -К.С.) орқали Каспийбўйига ҳамда Устюртдан қуйи Волгабўйига ўтувчи қарвон йўллари минтақанинг Волгабўйидаги Ҳазар давлати [5, С. 130-131] ҳамда Шарқий Европа ва Византия билан алоқаларида катта аҳамиятга эга йўналишлардан эди. Краснодар ўлкаси, Ставрополь ва Шимолий Кавказ худудидаги ёдгорликларда Хитой ва Ўрта Осиёдан

1

Амударёнинг ўнг қирғоғида жойлашган Кат шаҳри харобалари Қорақалпоғистон Республикаси Беруний тумани худудида, Амударёнинг ўнг қирғоғида жойлашган. Африғийлар даври (305-996 йй.)да Хоразм пойтахти, йирик сиёсий, иқтисодий-маданий маркази бўлган. “Кат” атамаси хоразмликлар тилида “чўлдаги девор” маъносини беради.

келтирилган турли-туман буюмлар, тангалар ва бошқа топилмалар кўп учрайди. Бу ҳам Турк хоқонлигининг Византия ҳамда Африғийларнинг Ҳазар хоқонлиги билан қалин алоқаларидан далолат беради [16, С. 138-144].

Шу тариқа, V-VIII асрларда Марказий Осиёнинг ташқи алоқалари, хусусан, Византия билан сиёсий ва иқтисодий алоқалари амалга оширилган карвон йўлининг бир йўналиши Жанубий Оролбўйи худуди орқали ўтган.

Жанубий Оролбўйи X асрдан бошлаб Мовароуннахрнинг марказий худудларидан, хусусан, Сомонийлар давлатининг Волгабўйидаги Ҳазар ва Булғор мамлакатлари, Киев Руси ва Шарқий Европа шаҳарлари билан алоқаларида ҳам муҳим транзит худуд сифатида катта ўрин тутган. Шарқий Европа ва Болтиқбўйидан сомонийлар даврига оид кумуш дирхамлар топилиши ҳам бу алоқалардан далолатдир [15, С. 366]. Бухоронинг бу алоқаларида қуйи Амударё хавзаси муҳим транзит худуд сифатида катта ўрин тутиб, Бухородан Хоразмга ўтувчи савдо йўлининг бир неча йўналишлари бўлган [13, Б. 146-154]. Уларнинг энг асосийси ва қулайи Бухородан Пойкент орқали Амударёнинг ўрта оқимига, бу ердан Амударёнинг ўнг қирғоғидаги X-XIII аср бошларига мансуб мустақамланган карвонсаройлар ва работлар орқали Хоразмнинг X асрдаги бош шаҳри - Катга олиб борувчи карвон йўли ҳисобланади. Бу алоқаларда Амударё қирғоқларида жойлашган Оқработ, Наргиз қалъа, Йигитқалъа, Қизқалъа, Кўкартли, Қизилработ, Сартарош, Эшикработ, Дошқалъа I, Мешекликалъа каби қалъалар муҳим ўрин тутган [6, С. 22-26]. Амударёнинг ўрта оқимидаги муҳим кечувларни назорат қилиб турган бу манзилгоҳлар ҳақида ўрта аср араб географлари асарларида ҳам маълумотлар келтириб ўтилган [11].

IX-X асрларда Хоразмнинг сиёсий, савдо-иқтисодий ва маданий марказ бўлган Кат шаҳри бу давр манбаларида йирик ва мустақам шаҳар сифатида қайд этилади [2, Б. 71]. Кат (Каж) туркларнинг савдо маркази ва ўғизлар мамлақати дарвозаси сифатида ҳам муҳим ўрин тутган [8, Р. 121]. X аср охирига келиб Хоразм пойтахти Катдан Урганчга (Кўхна Урганч. – К.С.) кўчирилди. Бу даврда Жайхун суви Кат шаҳрини ювиб кетган ва Кат аркини бутунлай вайрон этган [4, Б. 436] бўлсада, шаҳар ўз мавқеини кейинги даврларда ҳам бирмунча сақлаб қолди. Хусусан, 1333 йилда бу шаҳарда бўлган Ибн Баттута уни Қиёт номи билан атаб, кичик ва чиройли шаҳар сифатида таърифлайди [9, Б. 365]. Кейинги давр манбаларида ҳам Кат қалъаси ҳақида маълумотлар мавжуд [15, С. 368]. Бу маълумотлар шаҳарнинг кейинги даврларда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолганини кўрсатади.

Марказий Осиё коммуникация тизимида Амударёнинг Хоразмга тегишли худудларидаги кечувлар ва улар бўйидаги мустақам қалъалар, работлар, карвонсаройлар катта ўрин тутган. Бу ҳақда Ибн Ҳавқал асарида ҳам маълумот келтириб ўтилган [19, Р. 494].

Амударёнинг чап қирғоғида, бир-биридан 1 кунлик йўл масофасида жойлашган Виза, Мардус, Исбас, Сайфана, Ат-Тоҳирия, Дарған, Жигарбанд, Садвар, Ҳазорасп каби қалъалар ва шаҳарлар ҳам Хоразмнинг Мовароуннахр ва Хуросон шаҳарлари билан алоқаларида муҳим ўрин тутган [20, С. 185].

Араб географлари асарларида Хоразмда бир-бирларидан 3 фарсах узоқликда жойлашган ва Урганч (Гурганж) номи билан аталувчи иккита шаҳар мавжудлиги қайд этилган. Биринчиси Хоразмнинг бош кенти, пайтахти, Гурганж ёки ал-Журжония деб аталган иккинчиси йирик савдо шаҳри бўлиб, Хоразм шимолидаги даштларда яшовчи ўғуз турклари билан савдода муҳим ўрин тутганлиги, Туркистон дарвозаси эканлиги таъкидлаб ўтилади [23, С. 51].

Ўрта Осиёнинг икки муҳим иқтисодий-маданий марказлари бўлган Бухоро ва Хоразм воҳаларини Амударё қирғоқлари бўйлаб ўтувчи йўл орқали боғлаган йўналишда бир қанча муҳим кечувлар фаолият кўрсатган [18, С. 20]. Хусусан, дарёнинг ўнг қирғоғидаги Кукертли карвонсаройидан дарёнинг чап қирғоғидаги Дарғон отага, Сартарош работидан эса Жигарбандга ўтиш мумкин бўлган [6, С. 22-26].

Ривожланган ўрта асрларда Хуросоннинг йирик иқтисодий-маданий маркази бўлган Марв шаҳрини Хоразм шаҳарлари билан боғловчи карвон йўллари ҳам минтақамизнинг алоқа-коммуникация тизимида катта ўрин тутган. Манбаларга кўра, Марвдан Қорақум саҳроси орқали Амударёнинг ўрта оқимига олиб чиқувчи карвон йўлида Шаввал, Пашан,

Хурмузфарра, Абданганж, Работи Сероб, Работи Суран, Чоҳи Хак, Чоҳи Сохиби, Чоҳи Харун, Работи Нушагард, Сангработ (Тошработ) каби манзиллар ва қудуқ (чоҳ)лар бўлган. Бу ерда Амударёнинг чап қирғоғида жойлашган Тохирия работи, Дарғон, Жигарбанд, Садвар орқали Хоразмнинг биринчи йирик шаҳри Ҳазораспга келинган. Бундан ташқари Марвдан қумликлар Хоразмга келган йўл ҳам бўлган. Бу йўналишда Суран работи, Тархан, Яникер, Абданганж, Хурмузфорра, Дурнали, Шаввал каби манзиллар бўлган [12, С. 9]

Кўриб чиқилаётган даврда Хоразм воҳаси ички йўллари тизимида Амударёнинг қуйи оқими бўйлаб ўтган алоқа йўли муҳим ўрин тутган. Жанубий Оролбўйидаги Маздаххон (Хўжайли), Дарсан (Токқалъа) Кардар (Ҳайвонқалъа) Жувикан (Мунчоқликалъа) Баратегин қишлоғи (Кўнғирот) Хоразмдан Орол денгизига олиб борувчи йўлнинг муҳим бекатлари ҳисобланган [21, Р. 36-40].

Хоразм воҳаси Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг шимолдаги ўғузлар юрти, Ҳазар ва Булғор подшоликлари билан иқтисодий-маданий алоқаларида катта аҳамият касб этарди. Х асрдан бошлаб Мовароуннаҳрнинг Булғор подшолиги ва Киев Руси билан иқтисодий-савдо алоқалари Ҳазар подшолиги орқали олиб борилган маълум [22, Р. 11]. Мовароуннаҳрни Хуросон, Хоразм ва Волга бўйи билан боғловчи алоқа йўллари ҳақида Боғдоддан Бухоро ва Хоразм орқали Булғор подшолигига борган Ибн Фадлан асарида муҳим маълумотлар мавжуд. Унда Гурганждан Турклар юрти чегарасидаги Замжан работи, кўчманчи туркий қабилалар (ўғузлар, кипчоқлар, бошқирлар ва бошқалар) ерлари орқали ва Ёйиқ дарёси қуйи оқимларидан Итил дарёси бўйидаги Булғорлар юртига борган қарвон йўли йўналишлари акс этиб, Гурганждан Булғор ҳукмдори қароргоҳигача бўлган масофа 70 кунлик йўл бўлган [10, С. 152-157]. Умуман олганда, Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг савдо шаҳарларидан минтақа шимолидаги даштларга, Волга бўйи шаҳарлари ва Шарқий Европага ўтувчи йўллар чорраҳасида жойлашган Хоразм воҳасининг қулай географик ҳолати минтақамизнинг ички ва ташқи иқтисодий-маданий алоқаларида муҳим аҳамиятга эга эди. Араб географларининг Хоразмнинг кўчманчилар билан савдо алоқалари туфайли бойиб кетганлигини қайд этгани ҳам бу алоқаларнинг аҳамиятини кўрсатиб турибди [21, С. 36-40].

Хоразм воҳасида ҳам бутун Марказий Осиё худуди орқали ўтган алоқа-савдо йўллари фаолиятига хас барча белгилар мавжуд эди. Буни қарвон йўлларининг марказий ҳокимият назоратида бўлганлиги, бир кунлик йўл масофасида махсус бекатлар барпо этилгани, қарвон йўллари бўйлаб ҳаракатланаётган элчилик миссиялари, давлат хизматчилари ва махсус чопарлар ҳар бир бекатда (ёмда) етарли озиқ-овқат, отлар, махсус қўриқчилар ва бошқа керакли анжомлар билан таъминланганлиги, почта-алоқа хизматлари учун зарур харажатларни қоплаш қарвон йўллари бўйида жойлашган шаҳар ва қишлоқлар аҳолиси зиммасига юкланган ва бошқаларда кўзга ташланади.

Хоразм воҳаси қарвон йўлларида ҳам бутун минтақада бўлгани каби савдо қарвонлари, саёҳатчилар ва барча йўловчилар учун тегишли хизматлар йўлга қўйилган эди. Буни савдо йўлларида бир кунлик йўл масофасида барпо этилган қарвонсаройлар, работлар ва қудуқлар фаолияти, от, туя ва туя қўшилган аравалар билан хизмат кўрсатувчи қирақашлар, йўлбошловчилар, қўриқчилар хизмати ҳамда бошқа маданий-маиший ва тиббий хизмат кўрсатишнинг йўлга қўйилганлигида ҳам кўриш мумкин.

Шу тариқа, Жанубий Оролбўйининг ўрта асрлардаги қарвон йўллари кўп қиррали тизими сифатида фаолияти кўрсатган бўлиб, унинг ривожланиш даражаси (динамикаси) жамиятдаги иқтисодий-маданий тараққиёт кўрсаткичларига ҳам мос келган. Бу хусусиятлардан келиб чиқиб, қуйи Амударё ҳавзасидаги ўрта аср қарвон йўлларини минтақа коммуникация тизими фаолияти ривожидида алоҳида ўрин эгаллаган ҳудуд сифатида қайд қилиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Абусейтова М.Х., Абылхожин Ж.Б. и др. История Казахстана и Центральной Азии. – Алматы: БІПМ, 2001. – С. 89.

2. Ат-Табари. “История” ат-Табари (Тарихи Табари). Избранные отрывки / Перевод с арабского В.И.Беляева с дополнениями О.Г. Большакова и А.Б. Халидова. – Ташкент: Фан, 1987. – С. 134; Беруний, Абу

Райхон Муҳаммад ибн Аҳмад. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар / Таржимон А. Расулов. – Тошкент: Фан, 1968, – Б. 71.

3. Бартольд В.В. Туркестан в эпохи монгольского нашествия / Соч. в 9 томах. – М.: Изд-во вост. лит, 1963. Т. I. – С. 199.

4. Беруний, Абу Райхон Муҳаммад ибн Аҳмад. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар – 436-бетдаги 173-изоҳ.

5. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь. – М.: Эксмо, 2007. – С. 130-131.

6. Итина М. Археологические памятники на древних торговых путях вдоль берегов Амударьи // Древности Южного Хорезма. ТХАЭ. – М.: Наука, 1991. Т. 16. – С. 22-26, рис. 1. Итина М.А. Археологические памятники на древних торговых путях вдоль берегов Амударьи... – С. 22-26.

7. Иерусалимская А.А. О северокавказском “шелковом пути” в раннем средневековье // СА. – М., 1977. –

Истахрий. Китаб ал-масалик вал-мамалик. Йўллар ва ўлкалар китоби. Хуросон ва Мовароуннахр / Араб тилидан таржима, тадқиқот, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р.Т. Худайберганов. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 141;

9. Ибн Баттута. Саёҳатнома Тухфат ан-нуззор фи ғароиб ал-амсор ва ажоиб ал-асфор (Ғаройиб шаҳарлар ва ажоиб сафарлар ҳақида назар соҳиблариға тухфа) / Таржимонлар гуруҳи. – Тошкент: Sharq, 2012. – Б. 365.

10. [Ибн Фадлан]. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Пер. и комментарий под ред. акад. И.Ю. Крачковского. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1939. – С. 55-57; Ибн Фадлан. Книга о путешествии на Волгу в 921-922 годах // Звезда Востока. – Ташкент, 1992. – № 9-10. – С. 152-157.

11. Каримов Я. Марказий Осиё коммуникация тизимида сув йўлларининг тутган ўрни (қадимги давр ва ўрта асрлар): Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. автореферати. – Нукус, 2021.

12. Массон М.Е. Средневековый торговый путь из Мерва в Хорезм и в Мавераннахр... – С. 9, 57-67. Рис. 2,

13. Мавлонов Ў. М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Akademiya, 2008. – Б. 146-154.

Меандр. Византийские историки / Перевод с греческого С. Дестуниса, дополненный с примечаниями Д. Дестуниса. – СПб., 1860; Шювен П.О. Византийских посольствах к первым тюркским правителям Согда (проблемы ономистики и топонимики) // ОНУ. – Ташкент, 1995. – № 1-3. – С. 33-38.

1

. Мец А. Мусульманский Ренессанс / Перевод с немецкого, предисловие и указатель Д.Е. Бертельса. – М.: Изд-во Ртвеладзе Э.В. Великий шелковый путь – Ташкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 1999. – С. 138-144.

Ibn Muhammad ibn Ahmad al-Moqaddasi. Descriptio imperii Moslemici / Ed. M. J. de Goeje. Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, 1967; Камалиддинов Ш.С. Историческая география Тохаристана и Южного Согда по арабоязычным источникам IX-нач. XIII вв.: Автореферат дис. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 1993. – С. 20.

Ibn Hawqal. La configuration de la Terre (kitab surat al-Ard) / Introduction et traduction par J. H. Kramers et G. Wiet. – Paris: Maisonneuve et Larose, 2001. – P. 494. Шу сабабли ҳам йўловчилар ва савдо қарвонлари узок бўлсада, сув ва емишга бой Фароб орқали ўтувчи йўналишни танлаганлар.

20. Ibn Hawqal. La configuration de la Terre (kitab surat al-Ard) ... – P. 494; Массон М.Е. Средневековый торговый путь из Мерва в Хорезм и в Мавераннахр. (в пределах Туркменской ССР) // Труды ЮТАКЕ. – Ашхабад: АН ТуркмССР, 1966. Т. 13. – С. 185.

21. Ibn Hawqal. La configuration de la Terre (kitab surat al-Ard). ... – P. 461-462; Ходжаниязов Г. Караванные пути северной периферии Хорезма // Великий шелковый путь. Культура и традиции. Прошлое и настоящее: Материалы научно-теоретической конференции. – Ташкент, 2006. – С. 36-40.

... – P. 459, 462-463; Якубовский А. Феодалное общество Средней Азии и его торговли с Восточной Европой в X-XV вв. // Труды историко-археологического института и института востоковедения. – Л., 1932. – С. 11.

23. Hudūd al-‘Ālam (The regions of the world) ... – P. 122; Камалиддинов Ш.С. “Китаб ал ансаб” Абу Са’ида Абдалкарима ибн Мухаммада ас-Сам’ани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. – Ташкент: Фан, 1993. – С. 51.

УЎК 93/94

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ СОҲАЛАРИДА АМАЛГА
ОШИРИЛАЁТГАН КЕНГ МИҚЁСЛИ ИСЛОҲОТЛАР ҲАМДА

О.З.Мадаминов, ўқитувчи, Урганч давлат университети, Урганч

***Аннотация.** Ўзбекистон жаҳон цивилизацияси ривожига салмоқли ҳисса қўшган ва изчил ривожланиб бораётган мамлакат сифатида дунё саҳнасида ўзини намойён этиши учун улкан тарихий имкониятларга эга бўлиб, мақолада давлат имижини ривожлантириши борасида ўз ечимини кутаётган масалалар таҳлил остига олинган.*

***Калим сўзлар:** давлат, мамлакат имижси, оммавий дипломатия, халқаро муносабатлар, стереотиплар.*

***Аннотация.** В статье анализируется, как страна, внесшая значительный вклад в развитие мировой цивилизации и стабильно развивающаяся, Узбекистан имеет большие исторические возможности проявить себя на мировой арене.*

***Ключевые слова:** государство, имидж страны, публичная дипломатия, международные отношения, стереотипы.*

***Annotation.** In the article is anal, as a country that has made a significant contribution to the development of world civilization and is developing steadily, Uzbekistan has great historical opportunities to prove itself on the world stage.*

***Key words:** state, country image, public diplomacy, international relations, stereotypes.*

Кириш. Маданий вакиллик давлат имижини шакллантиришнинг яна бир элементи ҳисобланади. Давлатнинг маданий экспорти, жумладан, адабиёт, санъат, мусиқа ва фильмлар чегарадан ошиб, унинг глобал ўзига ҳослигини шакллантиришга ҳисса қўшади. “Маданий дипломатия давлатларга ўз мероси, кадриятлари ва ижодкорлигини намойиш этиш имконини беради, бу эса инъикосларга ижобий таъсир кўрсатадиган юмшоқ куч туйғусини ривожлантиради” [2, б. 160]. Мисол учун, ўзининг бой бадий аъёнлари ва жонли маданий саҳнаси билан машҳур бўлган мамлакатни динамик ва инновацион деб ҳисоблаш мумкин. Бироқ, маданий вакиллик, шунингдек, стереотиплар ёки тушунмовчиликларни давом эттириши мумкин, бу тасвирни шакллантиришнинг ушбу жиҳатини эҳтиёткорлик билан бошқариш зарурлигини таъкидлайди.

Таҳлил ва натижалар. Давлат имижини ривожлантиришнинг яна бир фактори бу “оммавий дипломатия” билан бевосита боғлиқ. “Оммавий дипломатия” атамаси сўнгги йилларда давлат имижини бошқаришнинг стратегик ёндашуви сифатида эътироф этилмоқда. Халқ дипломатияси, ёки оммавий дипломатия турли воситалар, жумладан, маданий алмашинув дастурлари, таълим ташаббуслари, ижтимоий тармоқларда иштирок ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг ҳамкорлиги орқали хорижий жамоатчилик билан мулоқот қилиш ва имидж шакллантиришни ўзига қамраб олган. Давлатлар халқаро аудиторияга бевосита мурожаат қилиш орқали ўзаро ҳамкорликни такомиллаштириш ва маданиятлар ўртасида кўприк ўрнатишни мақсад қиладилар. Оммавий дипломатия давлатни гуманизациясига, демократик кадриятларнинг мустаҳкамланишига ва албатта халқаро даражада нуфузининг юксалишига ёрдам беради.

Шу нарса аёнки, мамлакатнинг халқаро ижобий имижси умумий манфаатларни самарали илгари суришнинг муҳим омили ва жамият фаровонлигини юксалтириш ҳамда барқарорлигини таъминлаш, миллий иқтисодийнинг глобал миқёсида рақобатбардошлигини ошириш билан боғлиқ бўлган тарихий масалаларини ҳал этишдаги энг долзарб шартларидан биридир.

Сўнгги йилларда Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий соҳаларида амалга оширилаётган кенг миқёсли ислохотлар ҳамда мамлакатимизнинг янгиланган, очиқ ва прагматик ташқи сиёсати Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятидаги ижобий имижси ва обрўсини янада мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Ўзбекистон “изчил ривожланаётган, демократик, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормалари ва тамойилларига содиқ, тинчлик, инсонпарварлик, маърифатпарварлик, бағрикенглик ҳамда

давлатлар ўртасидаги ўзаро ҳурмат ва ҳамкорлик ғояларини фаол тарғиб қилувчи давлат сифатида дунёда кенг эътироф этилмоқда” [6].

Ўзбекистонга турли ҳамкор давлатлар ва халқаро ташкилотлар томонидан эътибор кучая бормоқда, хорижий шерикларнинг Ўзбекистон Республикаси билан тизимли ҳамкорлигини йўлга қўйишга қаратилган ҳаракатлари мустаҳкамланмоқда. Хорижий сармоядорлар, бизнес вакиллари ва туристлар томонидан Ўзбекистонга бўлган қизиқиш юқори даражада ошмоқда. Шуни алоҳида эътироф этиш керакки, халқаро майдонда Ўзбекистоннинг ижобий имижини самарали мустаҳкамлаш ва бу жараённинг барқарорлигини таъминлаш учун қатор чора-тадбирлар кўрилмоқда.

Жумладан, мазкур соҳани норматив-ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш мақсадида бир қанча қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Шу ўринда 2019 йилда янги таҳрирда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги Қонуни ҳамда “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент фармонини [5] алоҳида кўрсатиш мумкин.

Ушбу фармонга кўра “Ўзбекистон Республикаси туризм маҳсулотини халқаро ва ички туризм бозорларида тарғиб қилиш, мамлакатнинг саёҳат ва дам олиш учун хавфсиз сифатидаги имижини мустаҳкамлаш” [7] вазифаси мустаҳкамлаб қўйилган. Шунингдек, мамлакатимиздаги туризм соҳасидаги жорий ҳолат таҳлил этилиб, “туризм соҳасида давлат сиёсати истиқболда ҳудудлар ва уларнинг инфратузилмасини комплекс жадал ривожлантиришда туризм соҳаси етакчилик қилиши, долзарб ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ечиш, иш ўринларини кўпайтириш, ҳудудлар диверсификацияси ва ривожланишини таъминлаш, аҳолининг даромадлари, яшаш даражаси ва сифатини ошириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибadorлиги ва имиджини яхшилашга” [7] қаратилганлигига урғу берилади. Мазкур ҳуқуқий ҳужжатда мамлакатда ва хорижда имижни тарғиб қилувчи реклама-ахборот кампаниясини ўтказиш; дам олиш учун хавфсиз давлат имижини шакллантириш; хорижий мамлакатларда Ўзбекистоннинг ижобий имижини шакллантириш ва туризм салоҳиятини илгари суриш бўйича хорижий компаниялар ва агентликлар, шу жумладан “M&CSAATCHI” агентлиги билан ҳамкорлик бўйича чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш каби истиқболли вазифалар белгилаб берилган.

Бундан ташқари, мамлакатимизнинг яқин келажақдаги ривожланишининг асосий параметрларини белгилаб берувчи ҳужжат – 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси бу борада концептуал масалаларни белгилаб беради. Жумладан, Тараққиёт стратегиясининг 98-мақсади: **“Жаҳон ҳамжамиятида мамлакатимиз имижини оширишга қаратилган ахборотлар етказиш самарадорлигини ошириш”** дея номланади. Унда устувор вазифалар сифатида – Ўзбекистон имижини жаҳон саҳнасида илгари суришни назарда тутувчи чора-тадбирлар мажмуини тайёрлаш ва амалга ошириш, мамлакатимизда ислохотларнинг бориши, жамиятни демократик янгилаш жараёнлари ҳақида ҳолис ахборот тарқатишнинг самарали давом эттириш; Халқаро ахборот бозорларига чиқиш, Ўзбекистоннинг ижобий имижини илгари суриш механизмлари, воситалари ва каналларини биргаликда ишлаб чиқиш, халқаро майдонда PR-шериклик лойиҳаларини амалга ошириш мақсадида етакчи хорижий оммавий ахборот воситалари билан ўзаро алоқаларни ривожлантириш ва ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш [8] каби омиллар назарда тутилган.

Илмий манбалардан маълумки, мамлакат имижини ушбу давлатга нисбатан мамлакат ичкараси ва ундан ташқаридаги мақсадли аудиториялар, кенг жамоатчиликда шаклланадиган барқарор, ўзаро боғлиқ объектив тасаввурлар – географик, тарихий, иқтисодий, сиёсий, миллий, маданий, демографик ва бошқа тасаввурлар (стереотиплар) комплексидан иборатдир.

Мамлакат имижини мазкур мамлакатнинг давлат тизими, сиёсий курси, унинг раҳбариятининг обрўси, ижтимоий ва иқтисодий фаолиятнинг муваффақияти, молиявий, табиий бойлик ва демографик салоҳияти, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини мустаҳкамлаш тизими ва стандартларининг самарадорлиги, ушбу давлат фуқароси бўлмаган шахсларга нисбатан гуманистик ва толерант муносабати, ижтимоий аҳвол, хавфсизлик ва барқарорлик даражаси, миллий-тарихий ўзига хосликни англашнинг ривожланганлиги, табиатининг

хусусиятлари, маданият ва бошқа элементлар борасида тўпланган маълумотларни қабул қилиш натижасида шаклланади.

Бу борада имижнинг икки компоненти: *ички* ва *ташқи* имижга эътибор қаратиш лозим. Мамлакатнинг ички имиж – фуқароларнинг ўз давлати ва жамияти, унинг жаҳондаги эгаллаган ўрни ва роли, шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоясининг даражаси, шунингдек, мамлакатнинг тараққиёт истиқболлари ва унинг дунё ҳамжамияти томонидан қандай қабул қилиниши тўғрисидаги тасаввурлари йиғиндисиدير. Мамлакатнинг ташқи имиж – “давлат ҳақида хорижда шаклланиб, ижтимоий-сиёсий, савдо-иқтисодий, инвестициявий ва бошқа шериклар учун унинг нуфузи, обрўси ва жозибадорлик даражасини белгиловчи тасаввурлардан ташкил топган ташқи имиждир” [3].

Бевосита аҳоли томонидан ўз мамлакати, давлат сиёсати, ҳокимият органларининг фаолияти, ҳуқуқ тизими, инсон ҳавфсизлигининг даражаси, мавжуд тарихий ва ижтимоий-иқтисодий аҳволнинг қабул қилиниши (англиниши) мамлакатнинг халқаро майдондаги имижига бевосита таъсир ўтказди. Бу ўринда давлат имижини юксалтиришга қаратилган бир қанча тушунчаларни билиш лозим:

Имиж сиёсати – давлат органлари, ижтимоий-сиёсий, ишбилармон доиралар, эксперт ва илм-фан ҳамжамияти, фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситаларининг мамлакат ижобий имижини шакллантириш бўйича интилишларини бирлаштирувчи мақсадли йўналтирилган, тизимли ва комплекс ахборот-коммуникациявий ва сиёсий фаолиятдир.

Имижга оид тавсифлар – объектнинг образи ва унинг тасаввур қилинишини шакллантиришда фойдаланиладиган муайян конкрет жиҳатлар, аломатлар ва сифат кўрсаткичлари.

Мамлакат бренди – давлатнинг ўз-ўзлиги, тарихий, ижтимоий-маданий, табиий-иқлимий ва савдо-иқтисодий хусусиятлари, шунингдек, унинг пойтахти, тарихий шаҳарлари ёки алоҳида географик ҳудудлари билан боғлиқлик негизида шакллантирилган визуаллаштирилган тимсоли.

Мақсадли аудиториялар – муайян хусусиятлар (географик, миллий, тил, профессионал-сиёсий, ижтимоий-демографик, диний ва бошқа кўрсаткичлар) асосида бирлаштирилиб, имиж сиёсатининг ҳақиқий ёки эҳтимолли мақсади бўлган аниқ субъектлар ва шахслар гуруҳлари.

Имиж сиёсатининг ахборот фаолияти – давлат органлари ва нодавлат ташкилотлари томонидан мамлакатнинг халқаро майдондаги ижобий имижини мустаҳкамлаш мақсадида унинг ноёб имиж хусусиятлари, Ўзбекистонда рўй бераётган муҳим воқеа ва жараёнлар, амалга оширилаётган ислоҳот ва лойиҳаларнинг моҳияти ҳамда аҳамияти, шунингдек, республика раҳбарининг ташаббусларига оид маълумотларни кенг халқаро жамоатчилик, хорижий давлатларнинг турли мақсадли аудиторияларига етказиш бўйича оммавий ахборот воситаларида амалга оширилаётган комплекс чора-тадбирлардир [4].

Мамлакатнинг халқаро майдондаги ижобий имиж миллий манфаатларни илгари суриш ва ҳимоя қилиш, шунингдек, давлат фаровонлигини таъминлаш, барқарор тараққиёт ва рақобатбардошликни мустаҳкамлаш каби тарихий вазифаларни бажаришнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади. Ижобий халқаро имиж мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий салоҳиятини, унинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрўси ва нуфузини кучайтиришга кўмак беради, хорижий инвестициялар, илғор технологиялар, молиявий-техникавий ёрдам, жаҳон бозорларида миллий экспортни илгари суриш, сайёҳлар оқимини кенгайтириш учун қулай ташқи шароит яратувчи асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Ушбу соҳада Ўзбекистон Республикасининг халқаро майдондаги ижобий имижини шакллантириш, уни мустаҳкамлаш ва фаол илгари суриш борасида кўплаб амалий ишлар қилинмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Марказий Осиёдаги энг муҳим давлат сифатида кўп векторли мустақил ташқи сиёсатни муваффақиятли олиб бормоқда. 2016 йилдан сўнг содир бўлган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар бевосита давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан мамлакат ички ва ташқи ҳаётида янги даврни бошлаб берди ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро имижининг юксалишига олиб келди.

Бу борада 2020 йилда Германияда чоп этиладиган нуфузли “Berliner Telegraph” журналининг махсус сониди Ўзбекистоннинг замонавий тараққиётига бағишланган таҳлилий мақола эълон қилинди. Муаллиф, таникли немис сиёсатшуноси Маттиас Дорнфельд. У ўзининг “Ўзбекистоннинг янги имиж: очиклик ва ҳамкорликка тайёрлик” сарлавхали материалида Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг қўламли демократик ўзгаришлар, республика раҳбариятининг ташқи ва минтақавий сиёсати ҳақида батафсил сўз юритган.

Мақолада Ўзбекистон Евроосиёнинг маркази ва Марказий Осиёдаги энг кўп аҳоли яшайдиган давлат сифатида минтақавий ҳамкорликда етакчи мавқега эга экани таъкидланган. “Марказий Осиёдаги энг кўп аҳоли истиқомат қиладиган давлат раҳбарияти минтақавий ҳамкорликда етакчи ролни ўз зиммасига олиш кераклигини англади. Қўшни Қирғизистон ва Тожикистон билан минтақавий дарёларнинг куйи қисмида жойлашган мамлакатлар, жумладан Ўзбекистонга сув етказиб бериш масаласидаги зиддиятлар ҳал қилинди. Икки томонлама чегарадан ўтиш пунктлари очилиб, қуруқлик ва ҳаво орқали транспорт алоқалари тикланди. Ўзбекистон минтақада умумий иқтисодий ривожланиш, хавфсизлик ва барқарорликка интилмоқда” [1], - дея таъкидлайди муаллиф.

Шунингдек, ушбу таҳлилий мақоланинг сўнггида “Ўзининг ажойиб географик жойлашуви билан янги Ипак йўлининг марказида жойлашган ва меҳнат ресурсларининг истиқболли салоҳияти туфайли Ўзбекистон яқин келажакда муҳим иқтисодий марказлардан бирига айланиш имкониятига эга”, дея хулоса чиқаради.

Давлатнинг имиж халқаро даражада эътироф этиладиган турли рейтинг ва индекслар билан ҳам бевосита боғлиқ. Мамлакатимизнинг устувор рейтингларда юқорилаб бораётгани юртимизда аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш, жамиятда очиклик, ошкораликни таъминлаш борасида қилинаётган кенг қўламли ислохотларнинг амалий натижасидир.

Жумладан, 2022 йилда Ўзбекистон 2021 йилда эълон қилинган ва ўзи учун устувор деб билган жами 19 халқаро рейтингдан 11 тасида ўз позициясини яхшилади. Жумладан, 2022 йилда Глобал инновациялар индексида ўз ўрнини 4 поғонага кўтариб, 132 давлат орасида 82-ўринни, Рақобатбардош саноат унумдорлиги индексида 5 поғонага кўтариб, 154 давлат орасида 89-ўринни, Электрон ҳукуматни ривожлантириш рейтингиди 18 поғона яхшилаб, 193 давлат ичида 69-ўринни эгаллади.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 2 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида”ги фармони ҳамда 2022 йил 18 майдаги “Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлашда илмий салоҳият ҳамда амалий фаолият уйғунлигини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори юртимизда ушбу йўналишда амалга оширилаётган ишларни янги босқичга кўтарди, дейиш мумкин.

Дарҳақиқат Ўзбекистон жаҳон цивилизацияси ривожига салмоқли ҳисса қўшган ва изчил ривожланиб бораётган мамлакат сифатида дунё сахнасида ўзини намоеён этиш учун улкан тарихий имкониятларга эга.

Хулоса. Шулардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамиятидаги ижобий имижини шакллантириш ва мустаҳкамлаш ҳамда халқаро нуфузини юксалтириш учун зарур шарт-шароитларни белгиловчи асосий имиж хусусиятларини куйидагича таснифлашимиз мумкин:

- бой маданий, тарихий, маънавий ва интеллектуал мерос, давлатчиликнинг кўп асрлик тарихи;
- фан ва маданият, дунё ва ислом цивилизацияси ривожига қўшган ва тан олинган ҳиссаси;
- анъанавий ва юқори даражадаги миллатлараро ҳамда конфессиялараро ҳамжиҳатлик, жамиятдаги ижтимоий тотувлик ва бағрикенгликка асосланган дунёқараш;
- юқори даражали инсоний потенциал, шаклланган давлат ва жамоат бошқарув органлари тизимининг мавжудлиги;

- катта табиий ресурслар салоҳияти, ривожланган транспорт ва коммуникация инфратузилмаси;
- Ўзбекистоннинг ёшлар мамлакати эканлиги ҳам унинг маънавий бойлиги ва имижини юксалтиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

ФҲЙАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Neues Bild Usbekistans: Offenheit und Kooperationsbereitschaft. // berliner-telegraph.de
2. Панова Е.П. «Мягкая власть» как способ воздействия в мировой политике.
3. Понятие имиджа государства // <https://vuzru.ru/ponyatie-imidzha-gosudarstva/>
4. Почепцов Г.Г. Имиджология. 2-е изд. - М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001.
5. Ўзбекистон Республикаси Миллий қонунчилик базаси // www.lex.uz
6. О'zbekistonning xalqaro maydondagi ijobiy imijini mustahkamlash konsepsiyasi loyihasi // <https://regulation.gov.uz/ru/document/10375>
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони, 05.01.2019 йилдаги ПФ-5611-сон. // <https://lex.uz/docs/4143188>
8. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон // <https://lex.uz/docs/5841063>

УЎК 94

ХАЛФАЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ

Н.М.Маткаримова, PhD., доц., Маъмун-университети, Хива

Аннотация. Мазкур мақолада халфачилик санъатининг ўзига хослиги, ижро услублари, локал хусусияти, ижтимоий ҳаётдаги маънавий асослари ёритилган бўлиб, халфачилик санъатининг ривожини ва халфачилик санъати бўйича олиб борилган илмий-тадқиқот ишлари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: халфачилик санъати, халфа, маданият, санъат, ижро услуби, хонанда, фольклор, жанр, халқ ижодиёти

Аннотация. В данной статье рассказывается о специфике искусства халфы, стилях исполнения, локальных особенностях, духовной основе общественной жизни, анализируются научноисследовательские работы по развитию искусства халфы.

Ключевые слова: искусство халфа, халфа, культура, искусство, исполнительский стиль, исполнитель, фольклор, жанр, народное творчество.

Abstract. This article describes the specifics of Khalfa art, performance styles, local features, the spiritual basis of social life, analyzes research work on the development of Khalfa art.

Key words: Khalfa art, Khalfa, culture, art, performing style, performer, folklore, genre, folk art.

Хоразмда машҳур бўлган халфачилик санъати мустақил жанр сифатида кенг тарқалган бўлиб, ўзининг бой анъаналарига, тарихи ва ўзига хос хусусиятларига эга. Хоразм халфачилик санъати ўзлигимизни ўзига хос тарзда намоён қилувчи кадрларимиздан биридир. Маълумки, бу йўналиш Хоразм кўшиқчилиги санъатида муҳим ўрин эгаллаган бўлиб, улар халқнинг турли хил оилавий маросим ва тадбирларида эпик асарларни, термалар ва лапарларни куйлаб келишган. Кўшиқчилигининг бу йўналиши асосан аёллар орасида кенг тарқалган ва бу йўналишда кўшиқ айтадиганлар халфалар деб юритиб келинган.

“Халфа” сўзи турли тарихий даврларда турлича шаклларга эга бўлиб, унинг луғавий маъноси “куйловчи”, “этакчи” маъносини билдиради. “Қалпа” сўзи Хоразм воҳаси лаҳжасида “халпа” яъни “халфа” шаклида оммалашган. Бу ҳудудда асрлар бўйи шаклланган халқ бадиий ижодкорлиги ўз моҳиятига кўра, умумўзбек фольклори анъаналари билан муштарак жиҳатларга эга бўлиб, бу ҳол ундаги локал-махаллий хусусиятларнинг мавжудлигини ўзгартирмайди. Шундай ўзига хос хусусиятлардан бири халфачилик анъаналарининг мавжудлигида кўринади. В.Жирмунский ва Х.Зарифовларнинг эътирофи этишларича, “ўзбек халқ эпоси бахшилар билан бир қаторда хотин-қиз ижрочиларни ҳам яхши билади. Ҳозирги вақтда улар фақат Хоразмдагина мавжуд бўлиб, “халфа” номи билан аталадилар” [3, 56]. Халфачилик санъатининг асосан Хоразм воҳасидагина сақланиб келаётгани тасодифий эмас.

Бу нарса воҳада асрлар давомида шаклланган миллий урф-одатлар, анъаналар, маданий-маънавий ворислик, ҳудудий ижод ва ижро санъати каби соҳалардаги ўзига хосликлар билан изоҳланади. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Хоразмда қадимдан хотин-қизлар мусиқа ижрочилиги ва оғзаки сўз санъатига кўпроқ рағбат билдиришган. Зеро, халфачилик ҳам ўзининг мазмун-моҳияти ва ифода усулига кўра синкретик санъатдир. Унинг асосини ижод ва ижро уйғунлиги ташкил этади. Ижрочилик ва ижодкорлик халфалар фаолиятининг икки устувор қирраси бўлиб, қолган барча санъат унсурлари, масалан куй, рақс, ҳаракат, мусиқа асбоблари ва бошқалар анъанавий ижрочиликнинг анъанавий ижодкорлик билан табиий уйғунлашувини таъминлайди. Тўғри, бу хусусият халқ ижодкорлигининг бахшилик анъанасида ҳам мавжуд. Лекин халфачилик анъанаси фақат хотин-қизларга хос ижрочилик типи эканлиги ва улар репертуаридаги асарларнинг турли-туманлиги ҳамда энг қадимий маросим ва тасаввурлар билан алоқадорлиги билан бахшичиликдан фарқланиб келган.

Халфачилик табиатан ижодий характерга эга бўлган ижрочилик санъати бўлиб, ўзининг кўп қатламли тараққиёт босқичларига эга. Халфачилик анъанасининг тарихий асослари, шартли равишда энг қадимги давр, милоддан аввалги VII-VI асрлардан милодий VII асргача, VII асрдан XIX асрнинг I ярмигача, XIX асрнинг II ярмидан кейинги даврларни қамраб олади. Халфачиликнинг ҳар бир тараққиёт босқичи муайян тарихий-ижтимоий шароитларга боғлиқ ҳолда ўзига хос хусусиятлар касб этганлиги билан ўзаро фарқланиб туради. Биринчи босқич, зардуштийлик ақидалари, иккинчи босқич исломий эътиқодлар, XX асрнинг 20-йилларидан кейинги давр коммунистик мафкура, 90-йиллардан сўнги босқич эса миллий истиқлол ғояси устуворлиги билан характерланади.

Халфалар репертуаридаги асарларни тўплаш, нашр этиш ва ўрганиш XX асрнинг 20-йилларидан бошланган. Бу даврда Ўзбекистон давлат Илмий текшириш институтининг Хоразмга уюштирган комплекс экспедицияси аъзолари О.Ҳошимов, Ҳ.Зарифов, Б.Каримовлар Хоним Сувчи, Онажон Собирова ва бошқа халфалардан халқ кўшиқлари, достонлар ва термаларни ёзиб олишган [3, 54-57]. XX асрнинг 50-60-йилларида бу ишлар Ф.Абдуллаев, Н.Сабуров, Ж.Қобулниёзов, С.Рўзимбоевлар томонидан давом эттирилди. Натижада халфалар репертуари, уларнинг ижро усули ва ижодий анъаналари ҳақида дастлабки тадқиқотлар юзага келди[6].

Ижрочиликнинг бу типи даставвал диний удумлар ҳамда ритуаллар таркибида шаклланган бўлиб, кейинчалик оилавий-маиший маросимларга ҳам кўчган. Дастлаб саводхон аёллар бошлаб берган халфачилик анъанаси даврлар ўтиши билан ўзининг тарихий заминидан бутунлай узилмагани ҳолда такомиллашиб, халқ оғзаки бадиий ижодиётининг жанрлари билан бойиб борди. Ижрода турли усуллар пайдо бўлиши натижасида эса бу санъатнинг эстетик-ижтимоий вазифаси кенгайди.

Ривожланаётган Ўзбекистонда янгилашни даври мезонида учинчи ренессансга асос солиниб, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий тараққий этиш билан биргаликда, “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” тамойилида фуқаролар ва улар онгида янгича тафаккурлаш, Ватан ва юрт равнақига бефарқ бўлмаслик, ёшлар онги ва қалбида она Ватанга муҳаббат туйғуларини сингдириш, мамлакатимизда демократик жамият ва ҳуқуқий давлат барпо этиш, инсон манфаатларини энг олий ва устувор қадрият сифатида қарор топтириш, маънавиятимиз ва амалий ҳаётимизда рўй бераётган мафкуравий жараёнларда собит ғояга ва мустаҳкам қарашларга эга бўлган янги давр кишисини шакллантириш муҳим вазифа сифатида белгилаб олинди. Ҳукуматимиз томонидан амалга оширилаётган ишларда маънавий-маданий ислохотлар бирламчи бўлиб, бу вазифани аҳолининг кенг қатламига санъат воситалари орқали етказиш самаралироқдир. Президентимиз таъкидлаганидек, “Албатта, биз халқимизнинг маънавий камол топишида маданият намояндаларининг улкан хизматлари борлигини доимо миннатдорлик билан эътироф этамиз. Юксак идеаллар йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, ўзлигимизни англаш, ғурур ва ифтихор, миллий манфаатларимизни химоя қилиш учун бел боғлаб майдонга чиқиш – сиз, ижод аҳлига хос эзгу фазилат эканини ҳаммамиз яхши биламиз ва буни юксак қадрлаймиз”[1].

Мамлакат тараққиёти ва равнақи йўлида олиб борилаётган ислохотлар самарасини янада ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2017-йил 7-февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон фармонида мувофиқ барча соҳа ва тармоқлар қатори маданият ва санъат соҳаси равнақини янги босқичга кўтариш вазифаси қайд этилган [2]. Шунингдек, мустақиллик йилларида номоддий маданий меросни тиклаш, тараққий эттириш ва муҳофаза қилиш юзасидан ҳукуматимиз томонидан бир қанча қарор, фармойиш, фармон ва дастурлар қабул қилинган бўлиб, бу жараёнлар номоддий маданий мерос барқарорлигини таъминлашга хизмат қилмоқда [6, 33]. Ҳозирги кунда номоддий маданий мероснинг барча йўналишларидан хабардор, муҳофаза ишларини тўлақонли идрок этган ҳолда номоддий маданий меросни бошқаришга, жамият тараққиёти учун йўналтиришга қодир мутахассисларга эҳтиёж жуда катта. Шунингдек, ўқувчиларда номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади [5, 289]. Шу аснода, мамлакатимизда халфачилик санъати тадқиқи ва тарғиботига оид бир қанча халқаро фестиваллар ва илмий конференциялар ўтказилиши бўйича йирик тажриба тўпланди.

Халфачиликнинг кейинги даврлардаги такомилли унинг ижро ва ижод усулларида табақаланиш юз берганлиги билан характерланади. Унинг илк куртаги-ибодат билан боғлиқ хусусияти қисман сақлангани ҳолда янги жиҳатлар-дунёвий мотивдаги асарларни куйлаш, тўй, мотам ва бошқа оилавий маросимларда иштирок этишда кўрина борди. Чунки, асрлар давомида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётда юз берган ўзгаришлар маънавий кадриятларнинг турли хил шакллари, жумладан, халфачиликнинг ҳам мазмун-моҳияти, амал қилиш доираси ва муайян ғоявий-эстетик вазифаларни бажаришдаги ҳолатларига таъсир кўрсатган. Зеро, халфачилик санъатининг яшаш тарзи замон ва кишилар эҳтиёжи билан боғлиқ ҳолда янги эстетик талаблар тақозосига кўра муайян ғоя ва қарашлар ҳамда ижро усуллари билан ўзгариб борадики, бу ҳам унинг ҳаётийлигини кўрсатувчи ўзига хос хусусиятларидан биридир. Демак, халфачилик санъатининг жонли ижрода амал қилиши ва ижодий характери учун зарур маиший-ижтимоий шарт-шароитлар сақланиши талаб қилинади. Бу анъанавий фолклор жанрларига хос муштарак белги, уларнинг жонли ижрочилик анъанасида яшаши ва яратилишининг муҳим шартидир [19, 71-72]. Бундай хусусият халфачиликка ҳам дахлдир. Чунки бу санъатнинг бутун тараққиёти унинг табиатидаги тадрижийлик оғзаки ва китобий кироатдан мустақил ижро йўли ва бадий ижодкорликка интилиш жараёни юз берганини кўрсатади. Натижада, халфачилик халқ ижодиёти тизимига тобора яқинлашиб, унинг таркибидан жой ола бошлади ва бу санъатга ижодкорлик айтувчилик, куйловчилик ва ижрочилик анъаналари қўшилди.

Халфачилик анъанасининг такомил босқичлари ва жонли ижрода яшаш маконларига оид кузатишлар шуни кўрсатадики, бу анъана фақат ҳозирги Хоразм вилоятидагина эмас, балки воҳа ҳудудига ёндош Туркменистоннинг Тошхөвүз вилояти ва Қорақалпоғистоннинг жануби ва қисман шимолий қисмида истиқомат қилувчи ўзбеклар яшаётган ҳудудларида ҳам мавжуддир [4]. Табиийки, ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлар бадий анъаналар ва халқ ижодкорлигига ҳам таъсир кўрсатиб, бу ҳудудларда халфачиликнинг тарқалиши ва ривожини маҳаллий маросим ва урф-одатларга боғлиқ ҳолда турли даражада юз берди. Муҳими шундаки, бугун ҳам янгиланиб, ривож топиб бораётган халфачилик анъанаси воҳа халқ бадий ижодкорлигининг таркибий қисми сифатида яшаб келмоқда. Бу ҳол албатта халфачиликнинг ижодий табиати ва даврнинг бадий эстетик эҳтиёжлари тақозоси билан изоҳланувчи тадрижий характери билан белгиланади. Бундай хусусиятлар халфачилик анъанасининг ўзига хос ижодий марказлари ва локал хусусиятларни аниқлаб, илмий ўрганишни тақозо қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси. Халқ сўзи. 2017-йил 4-август.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича, ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сон Фармон. www.lex.uz.

3. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос – М: Гослитиздат, 1947. – С.54-57, 461-486.
4. Жалолов Т. Ўзбек шоирлари . – Т.: Адабиёт ва санъат, 1980. – Б. 223-237.
5. Маматқосимов Ж.А. Касб-хунар таълимида номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий асослари // Маданият чорраҳалари электрон журнали. Тошкент: 2019. № 2.
6. Маматқосимов Ж.А. Opportunities for Promoting Intangible Cultural Heritage Protection in the Course of Mother Language and Literature at Professional ColleGES // Central Asian Problems of Modern Science and Education, 2019. № 5. – Pp. 288-293.
7. Мирзаев Т. Фолклор ижодкорлари ва ижрочилари // Ўзбек фолклори очерклари. - Т.: Фан, 1988. – Т.1.
8. Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. – Т.: Фан, 1979.
9. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикасининг тарихий асослари ва бадияти: Филол. Фанлари д-ри ... дис.автор. – Т., 1995. Раззоқов Х., Мирзаев Т., Имомов К., Собиров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 358 б.
10. Носиров Р. Ўзбек халқ кўшиқлари композицияси: Филол. фанлари номзоди ... дис. – Т., 2004.
11. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. – Т.: Фан, 1986. – 216 б.; Абдуллаев Ҳ. Узбекско-каракалпакские фольклорные связи. – Т.: Фан, 1991.
12. Саримсоқов Б. Халфалар репертуари ва фольклор алоқалари // Адабий мерос. – Т., 1982. – № 2 (22). – Б.30-37.
13. Саримсоқов Б. Маросим фолклори // Ўзбек фолклори очерклари. -Т.: Фан, 1986.
14. Совет даври халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди / Тўплаб, нашрга тайёрловчилар: М.Алавия , С.Рўзимбоев. – Т.:Адабиёт ва санъат, 1983; Рўзимбоев С.Хоразм дostonлари. – Т.: Фан,1986.
15. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М.: Наука,1976.
16. Оллоберганова. С.Ҳ.Халфалар ижодининг ўзбек фольклоридаги ўрни. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2007. – Б.5.
17. Ожиза. Шеър ва дostonлар. – Т.: Фан, 1986.
18. Оллаберганова С.Ҳ. Халфалар ижодининг оъзбек фолклоридаги оърни: Дис. ... фил.фан.ном. – Тошкент: А.Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти, 2007. – 135 б.
19. Раззоқов Х., Мирзаев Т., Собиров О., Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поетик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1980. -Б.194.
20. Хоразм халқ кўшиқлари / Тўплаб нашрга тайёрловчи: Ж.Қобулнйёзов. – Т.: Фан, 1965. – 410 б.
21. Померенсева Э.В., Чистов К.В. Русская фольклорная проза и межэтнические процессы // Отражение межэтнических процессов в устной прозе. – М.: Наука, 1979.
22. ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.501, 519-521, 534-536 ва бошқ;
23. Рўзимбоев С.Хоразм дostonлари. – Т.: Фан,1986; Ўша муаллиф. Ошиқ туркуми дostonларининг гоъвий- бадий хусусиятлари. – Т.: ТДПИ, 1987.

УЎК 94

ХАЛФАЧИЛИКНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ: ИЖРО ВА ИЖОД ЖАРАЁНЛАРИНИНГ ЎЗARO МУНОСАБАТИ

Н.М.Матқаримова, PhD., доц., Маъмун-университети, Хива

***Аннотация.** Мазкур мақолада халфачилик санъатининг локал хусусиятлари ҳамда ижро ва ижод жараёнларининг ўзаро муносабати ёритилган бўлиб, халфачилик санъатининг ривожини ва халфачиликдаги устоз-шогирдлик муносабатларининг ўзига хос жиҳатлари таҳлил қилинган.*

***Калит сўзлар:** халфачилик санъати, халфа, маданият, санъат, ижодкорлик, ижро услуби, хонанда, фолклор, жанр, халқ ижодиёти*

***Аннотация.** В данной статье выделены локальные особенности искусства халфы и взаимодействие исполнительского и творческого процессов, проанализированы развитие искусства халфы и специфические аспекты взаимоотношений мастера и ученика в халфе.*

***Ключевые слова:** искусство халфа, халфа, культура, искусство, исполнительский стиль, творчество, исполнитель, фольклор, жанр, народное творчество.*

***Abstract.** This article highlights local features of halfa art and the interaction of performing and creative processes, analyzes the development of halfa art and specific aspects of the relationship between master and student in halfa.*

***Key words:** Khalfa art, Khalfa, culture, art, performing style, creation performer, folklore, genre, folk art.*

Бугунги кунда халфачилик ўзининг тарихий илдизларидан бутунлай узилмагани ҳолда халқ оғзаки бадиий ижодининг турли жанрлари билан бойиб бормоқда. Халфа ижрочилигида турли усуллар пайдо бўлган, халфалар репертуаридаги асарлар ранг-баранглашиб, бу санъатнинг ижтимоий-эстетик вазифаси янада кенгайган [5, 9]. Халфачиликнинг маросим таркибида шаклланиб, халқ оғзаки ижодиёти таркибида ривожланиши билан унинг табиатига хос кўпгина хусусиятлар янги анъаналар билан бойиди. Бу жараён натижасида халфачилик санъатининг мазмуни, эстетик табиати ҳамда бадиий шаклига дахлдор айрим жиҳатлар ривожланиб, баъзи хусусиятлар эса йўқола бошлади. Бу ҳол, айниқса, XX асрда янада кўзга ташланади. Профессор Т.Мирзаев томонидан “тўпловчилик ишлари бошланган вақтларда айтувчиликнинг, бир томондан, ўта профессионаллашганлиги, ижодкор ва ижрочиларнинг муайян жанрларга боғланиб олганлиги, иккинчи томондан, айрим ижрочи типларининг йўқола бориши, улар ижро этган асарларининг, ҳатто бутун бошли баъзи жанрларнинг қолдиқ ҳолдагина сақланиб қолганлиги, синкретик куйчиларнинг қолмаганлиги” таъкидланади [8, 194]. Бу жараён халфачиликка ҳам бевосита дахлдордир. XX аср бошларида халфачилик “айтувчилик”да аллақачон профессионаллашувга улгурган ва халфалар репертуарининг асосий қисмини халқ кўшиқлари, терма ва дoston жанрлари ташкил қилар, шомон ёки фолбин типидagi ижрочилар эса йўқола бошлаган, кинна ва мотам йиғилари билан боғлиқ жанрлар қолдиқ ҳолдагина сақланиб қолган эди. Лекин халфалар синкретик куйчи сифатидаги хусусиятини бутунлай йўқотгани йўқ ва уларнинг якка ёки жамоавий гуруҳ бўлиб, турли маросим, байрам ва бошқа тадбирларда қироатхон, созанда ва ижодкор (шоира) сифатида иштирок этишлари давом этмоқда [7, 36]. Одатда, оғзаки ижод намуналарининг яратилиши ва амал қилиши тўрт хил йўналишда, яъни айтиб бериш, ижро этиш, куйлаш ва кўрсатиб бериш шаклида намоён бўлади. Булар тасвир объектининг жанри, талқин услуби ва усуллари жиҳатдан ўзаро фарқланади. Масалан, “айтилиш”да насрий асарларнинг оғзаки баёни, “ижро этилишда” дoston ва қиссалар ижроси, “куйлашда” мусиқа асбоби жўрлигидаги ижро, ва “кўрсатилиш”да эса рақс санъати, масхарабозлик каби ижро шакллари англашилади. Муҳими шундаки, халфачилик бу йўналишларнинг барчасига у ёки бу даражада алоқадор бўлиб, ҳар бирининг мазмуни ва ижроси билан боғлиқ ўзига хосликларга эга [7, 37]. Масалан, халфалар репертуарида эртак ва нақл каби насрий асарлар баёни кам учрагани ҳолда, қисса ва фантастик эпосни ифодали ижро этиш, халқ кўшиқлари ҳамда романик дostonларни мусиқали оҳангга мос равишда куйлаш етакчи ўринни эгаллайди. Халфачиликнинг ўзига хос хусусиятлари ижро ва ижод жараёнларининг ўзаро муносабатида ҳам акс этади. Бу икки жиҳат бир-бири билан ўзаро мустаҳкам алоқада бўлиб, ижрочилик халфачилик санъатининг асосий белгиси, яъни ўзак хусусиятидир. Зеро, ижрочилик бу санъатнинг ҳамма босқичларидаги барча халфалар учун муштарак хусусият бўлган бўлса, ижодкорлик асосан кейинги даврда фаолият кўрсатаётган халфаларнинг бир қисмигагина дахлдордир. Лекин бу ҳол ижодкорликнинг аҳамиятини сира ҳам пасайтирмайди, аксинча, ижро жараёнининг ўзи ижодийликнинг муайян унсурларидан фойдаланишни тақозо этади [7, 40]. Шунингдек, ижро этиладиган асарлар характерида кўра турли мусиқа асбоблари – гармон, дотор, рубоб, доира, қайроқ ёки оддий патнис ва пиёлалардан танлаб фойдаланиш ҳам халфадан профессионал ижрочилик маҳорати ва ижодийликни талаб қилади. Ижрога ижодий ёндашув асосан ижрочи халфаларга хос хусусиятидир. Шоира халфалар эса булардан ташқари, индивидуал ижодкорлик салоҳияти билан ажралиб туришади. Бу ижодкорлик анъанавий дostonлар, кўшиқларни ва куйларнинг нисбатан мустақил вариантларини яратиш билан бир қаторда янги оригинал термалар, кўшиқлар ва айтимлар тўқишда тўлароқ намоён бўлади. Лекин шунини унутмаслик керакки, халфаларнинг ўз ижодига мансуб бўлган бу асарларни индивидуал ижод табиатидан келиб чиққан ҳолда ёзма адабиёт намунаси деб қарамаслик керак. Чунки уларда жамоавий ижодкорлик анъанаси устуворлик қилиб, воқеа ва ҳодисаларни ижодий тафаккур асосида эстетик баҳолаш етакчилик қилади. Шунинг учун шоира-халфаларни ёзма адабиётга мансуб профессионал шоиралардан фарқлаш зарур. Жумладан, шоиралар ва халфалар учун бадиий фикрлаш, яъни воқеликни эстетик идрок этиш муштарак жиҳат бўлса-да, шоиралар асарларида ёзма адабиётга хос жиҳатлар, халфалар ижодида эса халқ поэтик ижодиёти

анъаналари таъсири якқол сезилиб туради. Шунингдек, шоирларнинг адабий жараёнга таъсири бевосита, халфаларники эса билвосита бўлади. Шу жиҳатдан халфалар ижоди маълум даражада синкретик-қоришиқ характер касб этиб, бир томондан, оғзаки поэтик ижодиётга, иккинчи томондан, муסיқа ижрочилиги санъатига хос белгиларни ўзида мужассамлаштиргани билан ажралиб туради. Халфалар фаолиятининг етакчи хоссалари – анъанавийлик ва бадиҳагўйлик анъаналарининг ўзаро муносабати ҳам бу ижод турининг ривожига алоҳида ўрин тутади. Халфа кўшиқ, терма ёхуд дostonдан парчаларни ижро этиш давомида муайян шароит тақозоси (тингловчилар аудиториясининг хоҳиши, ижронинг таъсирчанлигини ошириш, маҳаллий колоритни матнда ифодалаш ва бошқалар) билан баъзан айрим мисра, образ ёхуд бадиий тасвир унсурларини бадиҳа йўли билан анъанавий матнга кўшиб юборади. Бунга, одатда, олдиндан рухий тайёргарлик кўриш кўникмаси ёхуд оғзаки ижоддаги ҳозиржавоблик, зукколик анъанасига амал қилиш орқали эришилади.

Халфачилик санъати икки турга бўлинади: ансамбл халфалар (халфа ёдоғи, сози ва раққоса) ва якка халфалар (халфа китобий). Халфалар ижрочилик санъатида якканавоз ва жўрнавоз сифатида фаолият кўрсатган. Ансамбл халфалар уч кишидан иборат, яъни устоз халфа (айни вақтда гармон (ХИХ асрда рус гармони Хоразмда тарқалиб, оммалашиб кетган ва уни “кўл соз” дейилади) чалади ва кўшиқ айтади), доирачи (кўшиқларга жўр бўлади, баъзан рақс тушади) ва ўйинчилар (рақс тушади, қайроқ билан ўйнайди, етакчи халфага кўшилиб, кўшиқ ҳам айтади, баъзан доира ҳам чалади) бирлашиб, жамоани ташкил этадилар. “Халфа ёдоғи” тўй кўшиқлари, лапар ва яллаларни; “халфа дostonчи” халқ дostonларини, улардан олинган парчаларни ва дoston терма-кўшиқларини, биргаликда ўзлари яратган ёки бошқа ижодкорлар асарларини кўл соз ва доира жўрлигида талқин этадилар. Якка халфалар дoston, шеърларни ва термаларни чолғусиз ижро этадилар. Улар дostonларни ёддан – оғзаки ёки ёзма анъанада, турли мавзудаги китобдан ёқимли оҳангда ўқийдилар. Тўй ва базмларда “халфа китобий” Ёр-ёр, Тўй муборак, Тўй қутлови, Келин салом каби тўй маросим кўшиқларини ҳам ижро этишлари билан шуҳрат қозонганлар. Халфалар маҳаллий халқнинг барча тўй-ҳашамларида, турли маросимларда, аёллар йиғинлари ва байрамларда қатнашиб, тўй ва бошқа маросимларни бошқариб келишган, жумладан, никоҳ тўйларини “Тўй муборак” ёки “Тўй бошлови” кўшиқлари билан очиб берилиши ҳамда “Тўй жавоби” билан яқунланиши шулар жумласидандир. Халфа репертуарлари кенг ва серқирра бўлиб, булар: тўй маросим кўшиқлари (Тўй муборак, Тўй бошлови, Ёр-ёрлар, Келин салом, Келин ва қуёв қутлови, Тўй жавоби), лирик ва турли маросим кўшиқлари, лапар ва яллалар; Махтумқули, Мунис ва бошқа шоирлар, Ожиза халфа шеърлари ва уларни асосида яратилган насиҳат ва рақсбоп кўшиқлари; ишқий-лирик ва аксарият “ошиқ” туркумдаги “Тоҳир ва Зухра”, “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам”, “Ошиқ Ойдин”, “Асилхон”, “Хурлико ва Ҳамро”, “Қумри”, “Тулумбий”, “Қиссаи Зебо”, “Завриё”, “Дурайша”, “Бозиргон”, “Хирмон дали” каби дostonлар, улардан олинган парчалар ва термалар ҳамда халфаларнинг ўзлари яратган шеър ва кўшиқлар ўрин олган [7, 42].

Ижодкор халфалар замоннинг муҳим масалаларига бағишланган асарлар яратиб, уларга ўзлари куй басталаганлар. Халфалар моҳир созанда ва хонанда ҳамда ижодкор (оғзаки анъанада шеър ва кўшиқлар яратувчи) сифатида танилганлар. Улар шеър айтиш билан бирга, уни куйга солиш ва куйлаш маҳоратига ҳам эгадирлар.

Халфачилик нафақат анъанавий “устоз-шогирд” мактаблари, балки замонавий Хива муסיқа мактаблари, Урганч ва Эллиққалъа санъат коллежларида, жумладан, Хива шаҳрида ташкил этилган “Халфа” қизлар мактаби орқали ўзлаштирилмоқда [5, 189]. Халфачиликнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири – устоз-шогирдлик муносабатларида кўринади. Бу анъананинг илк даври диний китоблар қироати билан боғлиқ бўлганлиги учун саводхонлик ва ёқимли овоз соҳибаси бўлишлик халфалар учун зарур бўлган энг асосий шарт эди. Устоз шогирдлик анъанаси эса нисбатан кейинги давр ҳодисасидир. Бахшилиқ амалиётида шогирд тайёрлашда “халқ дostonларини эшитиш энг биринчи ва асосий шарт бўлган бўлса” [8, 194], халфачиликда бунга ифодали ўқиш (қиссахон халфалар), индивидуал ижод қилиш (шоира халфалар) ва бадиҳагўйликни эгаллаш (тўй кўшиқлари, келин салом ва ёр-ёрларни айтувчи халфалар) каби омиллар ҳам зарур саналган. Ўтмишда халфалар репертуаридаги асарлар

устоздан шогирдга бевосита ўрганиш ва ижро жараёнида ўтиб келган бўлса, кейинги даврларда бу ҳолат бирмунча ўзгарди. Яъни устоз халфалар репертуаридаги қатор асарларнинг нашр этилиши, радио ва телевидение орқали тарғиб қилиниши ёш халфаларнинг ижрочилик маҳоратини ошириш имкониятини кенгайтди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бойича, ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сон Фармон. www.lex.uz.
2. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустақкам пойдеворидир // Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги маърузаси. Халқ сўзи. 2017-йил 4-август.
3. Маматқосимов Ж.А. Касб-хунар таълимида номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштиришнинг ҳуқуқий асослари // Маданият чорраҳалари электрон журнали. Тошкент: 2019. № 2.
4. Маматқосимов Ж.А. Opportunities for Promoting Intangible Cultural Heritage Protection in the Course of Mother Language and Literature at Professional Colleges // Central Asian Problems of Modern Science and Education, 2019. № 5. – Pp. 288-293.
5. Мирзаев Т. Фолклор ижодкорлари ва ижрочилари // Ўзбек фолклори очерклари. - Т.: Фан, 1988. – Т.1.
6. Ожиза. Шейр ва дostonлар. – Т.: Фан, 1986.
7. Оллаберганаова С.Х. Халфалар ижодининг оъзбек фолклоридаги оърни: Дис. ... фил.фан.ном. – Тошкент: А.Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти, 2007. – 135 б.
8. Раззоқов Х., Мирзаев Т., Собиров О., Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поетик ижоди. - Т.: Ўқитувчи, 1980. -Б.194.
9. Саримсоқов Б. Маросим фолклори // Ўзбек фолклори очерклари. -Т.: Фан, 1986.
10. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М.: Наука, 1976.
11. Хоразм халқ кўшиқлари. – Т.: Фан, 1965.
12. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – М.: ГИХЛ, 1947.

УЎК 930.2(574)«12/13»

ҒАРБИЙ ТУРК ХОҚОНЛИГИ ДАВРИДА САМАРҚАНД ТАНГАЛАРИ

С.Б.Сулайманова, катта ўқитувчи, PhD, Қариши давлат университети, Қариши

И.Жумаева, магистрант, Қариши давлат университети, Қариши

Аннотация. *Сугд воҳасида илк ўрта асрларга келиб ҳар бир ҳукмдорликнинг ўз тангасини зарб этиши кенг ёйила бошлангани кўзга ташиланади. Бу даврга келганда олдинги босқич тангаларидан фарқли ҳолда тангаларнинг турлари кўпайиб, деярли ҳар бир ҳукмдорлик ўз сулолавий тамгалари, ҳукмдор боши тасвири, унвон, бостирилган жой (ҳукмдорлик) номини (Масалан, Кеш, Панч каби) тангаларда ифодалай бошлайдилар. Шунингдек, Турк хоқонлиги даврида воҳа бошқарувидаги ўзгаришлар тангаларда ҳам акс этиб, зарб анъаналарида ўзгаришлар бўлишига туртки бўлади.*

Калит сўзлар: *Сугд, Ғарбий Турк хоқонлиги, Самарқанд, Кеш, Нақшаб, Панч, тамга, унвон, турк-сугд тангалари, хоқон, тудун, тутук, хотун, билга турк-рун ва сугд ёзуви*

Аннотация. *В Согдийском оазисе заметно, что к началу средневековья стала широко распространяться чеканка монеты каждого правителя. В этот период, в отличие от монет предыдущего этапа, типы монет увеличились, и почти на каждом правителе стали изображаться свои династические печати, изображение головы правителя, титул, название места (например, Кеш, Панч) на монетах. Также на монетах отразились изменения в управлении оазисом в период Тюркского каганата, что повлекло за собой изменения в традициях чеканки.*

Ключевые слова: *Согд, Западно-Тюркское каганат, Самарканд, Кеш, Накшаб, Панч, штамп, титул, тюрко-согдийские монеты, каган, тудун, тутук, хатун, билга, тюрко-рунная и согдийская письменность*

Abstract. *In the Sughd oasis, it is noticeable that by the beginning of the Middle Ages, the minting of each ruler's own coin began to spread widely. During this period, unlike the coins of the previous phase, the types of coins increased, and almost every ruler began to express their dynastic seals, the image of the head of the ruler, the title, the name of the suppressed place (rulership) (for example, Kesh, Panch) on the coins. Also, the changes in the management of the oasis during the*

period of the Turkish khanate were reflected in the coins, which prompted changes in the minting traditions.

Keywords: *Sughd, Western Turkic Khanate, Samarkand, Kesh, Naqshab, Panch, stamp, title, Turko-Sughd coins, khagan, tudun, tutuk, khatun, bilga Turko-rune and Sughd script*

Илк ўрта асрларда, айниқса, Турк хоқонлиги даврида Суғд воҳасида ўзига хос танга-пул тизими мавжуд бўлиб, бу воҳадаги катта-кичик ҳукмдорликлардан деярли барчасининг ўз танга зарбига эга бўлганида ўз ифодасини топади. Хусусан, Самарқанд, Кеш, Нахшаб ва Панч ҳукмдорликлари ўз тангаларини бостирганликлари, уларнинг катта бир қисми эса хоқонлик билан у ёки бу даражада алоқадор тангалар эканлиги маълум.

Самарқанд тангалари. Бугунги кунда Ўрта Осиё нумизматикаси бўйича бир қатор ёш нумизматларнинг етишиб чиқиши ва минтақанинг суғдий ёзувли тангаларини синчиклаб ўрганишлари натижасида “Қадимги турк тангалари гуруҳи” янада кенгайиб, бу борадаги тушунчалар янада ойдинлашди. Жумладан, Ғ. Бобоёров, А. Кубатин каби тарихчи ва турколог олимларнинг нумизматлар сафига қўшилиши натижасида Чоч, Фарғона, Ўтрор, Тохаристон билан бир қаторда, Суғд воҳасида ҳам кўплаб туркий тангалар зарб қилингани аниқланди [1]. Ушбу тадқиқотчилар Суғд тангаларининг нафақат иконографияси (тасвир, тамға), балки ўзида акс эттирган унвонлари билан Турк хоқонлигига у ёки бу даражада алоқадор тангалар эканини исботлаб беришди.

Хусусан, бир томонида узун сочли ҳукмдор тасвири, тескари томонида эса анъанавий Самарқанд тамғаси (𐰉) ўрин олган тангалар гуруҳининг сезиларли бир қисми “хоқон” унвони билан зарб этилганини аниқлаб, уларнинг ё Самарқанд ҳукмдорлари томонидан турк хоқонлари номидан ёки хоқонларнинг ўз ташаббуси натижасида зарб этилган тангалар эканини таъкидладилар. Шу тариқа, Чоч ва Фарғонадан кейин Суғд ҳам Турк хоқонлиги билан боғлиқ равишда танга зарб қилинган ҳудуд сифатида эътироф этилди. Бир гуруҳ Чоч тангаларида “Тарду хоқон”, “Тун жабғу-хоқон”, “Ишбара жабғу-хоқон” каби Ғарбий турк хоқонларининг исми ва “Жабғу”, “Жабғу-хоқон”, “Тун хоқон”, “хоқон” каби унвон ва эпитетлар билан бирга, этносиёсий ном сифтида “Турк-хоқон” ибораси учрайдиган тангалар туркумининг аниқланиши ушбу воҳада хоқонлар ўз тангасини зарб қилдирганидан дарак беради [2].

Шунга ўхшаш ҳолат Фарғона водийсида ҳам кўзга ташланиб, водий тангаларининг бир гуруҳида “хоқон”, “жабғу..” каби унвонлар учраб, уларнинг тамға шакли Чочники билан бир хил. Шу боис, тадқиқотчилар Фарғонани ҳам Ғарбий Турк хоқонлигига хос тангалар зарб қилинган ҳудудга киритишади[3]. Самарқанд тангалари эса улардан фақат тамға шаклининг ўхшамаслиги билан фарқ қилади. Хоқонликнинг Чоч ва Фарғонадаги тангаларидан фарқли ўлароқ “хоқон” унвонли Самарқанд тангаларида бу ернинг ўзига тегишли тамға ўрин олган:

𐰉 (Чоч, Фарғона) – 𐰉 (Самарқанд). Бундан ташқари, Самарқанд тангаларининг ясашиш техникаси ва иконографияси Чоч ва Фарғонаникидан бирмунча фарқ қилади (*таққосланг*. 1-расм, 1-3, 7, 13). Шу билан бирга, ҳар учала ҳудуд тангаларидаги ҳукмдор тасвирларида антропологик жиҳатдан умумий ўхшашлик кўзга ташланиб, қадимги туркларга хос қиёфани эслатади.

Тамға фарқлиги Самарқанднинг ушбу тангаларини хоқонликка тўғридан-тўғри эмас, билвосита алоқадор тангалардир, деб ҳисоблашга ундайди. Яъни, Самарқанднинг маҳаллий сулоласи вакиллари тобелик аломати сифатида ўз хўжайинлари номидан танга чиқаришган. Бироқ Самарқанд тангаларида “Турон ҳукмдори хоқон” жумласининг учраши мунозарали ҳисобланади. Бу ерда “Турон ҳукмдори” сўзи ўрин олганлиги Самарқанд тангалари ҳам хоқонлар билан бевосита алоқали бўлиши мумкин деган тахминни кучайтиради. Ўша пайтда ўзини “Турон ҳукмдори” деб аташ фақатгина турк хоқонларигагина хос бўлган. Ғ. Бобоёровга кўра, агар илк ўрта асрлардаёқ «Турон» ва «Туркистон» атамалари деярли айни маънода ишлатила бошлангани, Туркистон Турк хоқонлиги этносиёсий номи сифатидан келиб чиқилса, ўша даврда хоқонликни ифодаловчи атамалардан бири сифатида яна «Турон» сўзи қўлланилгани аён бўлади [4]. Қолаверса, тангапулларда учрайдиган атамаларнинг расмий

маъно касб этиши ҳисобга олинадиган бўлса, хоқонларнинг ўз давлатини «Турон» деб атаганликлари эҳтимоли ортади.

Бир қатор тадқиқотчилар Турон – Туркистон атамалари нафақат ўрта асрларда, балки ундан анча олдин, эҳтимол ислом арафасида ҳам айна маънода қўлланилганини таъкидлайдилар [5]. Шу ўринда айрим тадқиқотчилар Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий (X аср) ва Абу Райҳон Беруний асарларида Хуросондаги Марзи Турон ёки Маздурон мавзеси қайд этилиб, мазкур алломалар унинг “Турклар чегараси” деган маънони беришини таъкидлаб ўтишганини [6] ҳам ҳисобга олиш керак бўлади.






Бу гуруҳ тангаларидан ташқари яна хоқонлик даврида Самарқандда зарб қилинган кўплаб танга турлари бор. Улар Самарқанд ихшидлари томонидан VII аср иккинчи ярмидан то VIII аср ўрталаригача зарб қилдирилган хитой тақлиди тангалардир. Ушбу гуруҳ тангаларида суғдий ёзувда Шишпир (640-йй.), Авархуман (650-йй.), Тукаспадак (690-йй.), Тархун (700-710), Ғурак (710-738), Турғар (738-750) каби ҳукмдорлар исми ўрин олган бўлиб [7], улар ҳақидаги маълумотлар асосан хитой ва араб манбаларида, қисман эса суғдий ҳужжатларда учрайди. Бироқ ушбу ҳукмдорлардан аввал VI асрлар ўрталаридан то VII аср 40-йилларигача ҳукм сурган Самарқанд ҳукмдорларининг исми тангаларда жой олган ёки аксинчалиги номаълум. Гарчи хитой йилномаларида *Шифуби* (590-йй.) ва *Кюймучжи* (610-йй.) номлари учраса ҳам, қайси тангалар айнан уларга тегишлилиги аниқ эмас. Фақат ҳалигача тўлақонли “эгаси” аниқланмаган юқорида эслатилган 𐰽 шаклдаги тамғали Самарқанд тангалари баъзи жиҳатлари билан ушбу ҳукмдорларга, ё бўлмаса, 640-йилларгача, яъни Шишпирдан олдин Самарқандни бошқарган ҳукмдорлардан бирига тааллуқли эмасмикин деган тахминни кўндаланг қўймоқда.

Ўз вақтида О.И. Смирнова томонидан ушбу гуруҳ тангалари *twr'k* $\gamma\omega\beta$ «кудратли ҳукмдор» ёки “Турлар ҳукмдори” деб ўқилган [8] бўлиб, Ғ. Бобоёров томонидан *twrnyn* $\gamma\omega\beta$ “Турон ҳукмдори” шаклида тузатиб ўқилиши бу масалани қайтадан қараб чиқишни талаб қилади [9]. Айниқса, ушбу тангаларнинг битта типиди *x'γ'n* $\gamma\omega\beta$ *twrnyn* “Турон ҳукмдори хоқон” жумласининг аниқланиши (I-расм, 13) бу масалага ойдинлик киритувчи маълумотларга эгаллиги билан диққатни тортади. Бу танга О.И. Смирнова томонидан $\gamma\omega\beta$ *twrnyn* $\gamma\omega\beta$ “Эзгу нишон (соҳиби) ҳукмдор Мук/рнин” шаклида ўқилган [10], бироқ аксарият тадқиқотчилар бу талқинга қўшилмаган эдилар.

Ушбу тангалар гуруҳи билан боғлиқ яна бир тахмин, эҳтимол, улар турк хоқонларига куёв бўлган Самарқанд ҳукмдорига тегишли бўлиши ҳам мумкин. Хитой йилномаларидан маълум бўлишича, VI аср охирилари – VII аср бошларида Кан (Самарқанд) ҳукмдорлари хоқонлар билан яхши алоқа ўрнатган бўлиб, шу боис ўз атрофидаги ҳукмдорликлар орасида устун мавқе қозонган эдилар. Жумладан, Тарду хоқон (576-603) ўз қизини *Шифуби* исмли, Тун ябғу-хоқон (618-630) эса *Кюймучжи* исмли Самарқанд ҳукмдорига қизини узатган эди [11]. Балки ушбу ҳукмдорлар никоҳ муносабатлари эътирофи сифатида хоқонлар номидан мазкур тангаларни чиқаргандир [12].

Айнан шу даврларга тааллуқли деб тахмин қилинаётган 𐰽 шаклдаги тамғали, туркий қиёфали ҳукмдор ва малика тасвири тангаларда (I. Расм, 14) *x'ttwn* «хотун» унвони учраб [13], айрим тадқиқотчилар фикрича, ушбу тангалар никоҳ ришталари туфайли Самарқанд ҳукмдорлари томонидан зарб қилинган бўлиши ҳам мумкин [14]. Бу тангаларнинг *жабғу*, *жабғу-хоқон* ва *хоқон* унвонли қўшалок портретли (ҳукмдор ва малика тасвири) Ғарбий Турк хоқонлиги тангалари билан иконографик жиҳатдан яқин ўхшашликка эгаллиги диққатни ўзига тортади (*қаранг.* I- Расм, 1-3, 14).

Ушбу тангалардан кейин Самарқандда зарб қилинган ҳукмдор тасвири тангалар ўрнини хитой тақлиди ўртаси тўртбурчак тешикли тангалар эгаллайди (I-расм. 15). Бу ўша даврдаги тарихий воқеликлар билан алоқали бўлиб, 630 йилда маркази Ўрхун/Ўтукан (Мўғулистон) бўлган Турк хоқонлигининг шарқий (марказий) қисмига Хитойнинг Тан империяси томонидан зарб этилган, айна йилларда маркази Еттисув бўлган Ғарбий Турк хоқонлиги устида эса Хитой нуфузи кучаяётган бир палла эди.

Хуллас, хоқонликнинг ўз вассаллари устидан бўлган назорати бирмунча заифлашган пайтда Самарқанд ҳукмдорлари ўз тангаларини Хитой таъсирида зарб қила бошлайдилар. Шунга қарамай хоқонликнинг Самарқанддаги таъсири VIII аср биринчи ярмигача сақланиб қолгани маълум [15]. Жумладан, Тукаспадак (690-йй.), Тархун (700-710), Ғурак (710-738), Турғар (738-750) каби ҳукмдорлар исми акс этган тангаларда [16] анъанавий Самарқанд тамғаси () билан биргаликда фарқли тамға () ўрин ола бошлайдики, айрим тадқиқотчилар фикрича, бу тамға билан Ғарбий Турк хоқонлиги тангаларидаги тамғалар бирмунча ўхшаб кетади:  \  (Чоч) –  (Самарқанд) [17].

Хитой йилномаларидан маълум бўлишича, VII аср иккинчи ярмидан то шу асрнинг охиригача бўлган вақт мобайнида Самарқанд ҳокимиятида бир неча бор сулола алмашинувлари юз берган бўлиб [18], бу воқелиklar Самарқанд бошқарувида Тукаспадак, Тархун, Ғураклар турган даврга тўғри келади. Улар орасида айниқса Ғуракнинг бошқаруви йилларида Самарқанд ва хоқонлик орасида алоқалар кучайиб, у ўз ўғилларидан икkitасига ҳам Ашина хонадонига мансуб ҳукмдорлар исмини қўяди. Туркий исмга эга тўнғич ўғли Турғар 738-750 йиллар орасида Самарқанд тахтида ўтирган бўлса, Маймурғ бошқарувида тайинланган иккинчи ўғли Бек-чўр (Бўғу-чўр) Шаркий турк хоқони Қапған Бек-чўр хоқон (691-716) исми билан уйқаш келади [19]. Тадқиқотчиларга кўра, Турғар исмининг маъноси қадимги туркча бўлиб, негизда *тур*- феъли ётади [20].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бабаяров Г., Кубатин А. К вопросу о Византийском влиянии на иконографию монет Западно-Тюркского каганата // *O'zbekiston tarixi*. – Т., 2008. № 4. – С. 3–10; Babayarov G., Kubatin A. Byzantine impact on the iconography of Western Turkic coinage // *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 66 (1). – Budapest, 2013. – P. 47–58; Бабаяров Г., Кубатин А. Доисламские монеты Согда: новые чтения и интерпретации легенд // *Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари ёш тадқиқотчилар талқинида. ЎЗР ФА Археология институтида 2012 йил 6-7 апрельда ўтказилган ёш олимлар Республика конференцияси материаллари.* – Самарқанд, ЎЗР ФА Археология институтини нашриёти, 2012. – С. 11–23; Бабаяров Г., Кубатин А. К новой интерпретации доисламских монет Отрара // *Ўзбекистон ва Шарқ мамлакатларининг ҳамкорлиги: тарих ва ҳозирги замон. Республика илмий конференцияси тезислари. ЎЗР ФАШИ.* – Т., 2014. – С. 98–100.
2. Бабаяров Г. Древнетюркские монеты Чачского оазиса ... – С. 9-24.
3. Бобоёров Ф. Ғарбий Турк хоқонлиги Ашина сулоласининг Фарғонадаги тармоғи тарихига доир // *O'zbekiston tarixi*, №3, 2019. – Б. 3-6.
4. Бобоёров Ф. “Турон ҳукмдори хоқон” унвонли Самарқанд тангалари (илк ўрта асрлар) // *O'zbekiston tarixi*, 4, 2018. – Т., 2018. – Б. 12-14.
5. Аҳмедов А. Нега Турон деб аталади? // *Турон.* – Тошкент, 1992. – Б. 56; Маннонов Б. Туркистон ва Марказий Осиё // *Мулоқот*, №2, 1998. – Б. 68; Бобоёров Ф. Илк ўрта аср манбаларида Туркистон атамаси // «Ўзбек халқининг келиб чиқиши, илмий-методологик ёндошувлар, этногенетик ва этник тарих» мавзусидаги республика илмий-назарий семинар материаллари. – Т., 2004. – Б. 40–43; Камолитдин Ш. С. Древнетюркская топонимия в Средней Азии. – Т., 2006. – Б. 10–21. Абу Райхан Беруни. Канон Мас`уда // *Избранные произведения, V, Часть первая. Перевод и примечания Б. А. Розенфельда и А. Ахмедова.* – Т., 1973. – С. 466; Баходиров Р. История Востока в “Ключах наук” // *Шарқшунослик.* – Тошкент, 2009. – № 14. – С. 114).
6. Абу Райхан Беруни. Канон Мас`уда // *Избранные произведения, V, Часть первая. Перевод и примечания Б. А. Розенфельда и А. Ахмедова.* – Т., 1973. – С. 466; Баходиров Р. История Востока в “Ключах наук” // *Шарқшунослик.* – Тошкент, 2009. – № 14. – С. 114; Бобоёров Ф. Илк ўрта аср манбаларида Туркистон... – Б. 4043.
7. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза ... С. 35-43.
8. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза ... С. 21.
9. Бобоёров Ф. “Турон ҳукмдори хоқон” унвонли тангалар // *O'zbekiston tarixi*, №3. – Т., 2019. – Б. 3-17.
10. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза ... – С. 21-22.
11. Бичурин Н.Я. Собрание сведений ... II. – С. 271, 311.
12. Бобоёров Ф. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар // *Ўзбекистон тарихи манбашунослиги масалалари.* – Т., 2010. – Б. 3234.
13. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза ... С. 359.
14. Бобоёров Ф. Илк ўрта асрлар тангаларида Ўзбекистон ҳудудидаги давлатчиликка доир маълумотлар ... – Б. 3234.
15. G'oyibov B. Samarqand – Sug'd konfederatsiyasining boshqaruv markazi sifatida // *Ilmiy axborotnoma. Nauchnyy vestnik.* – Samarqand, 2014. – № 4 (86). – В. 11-17.
16. Смирнова О.И. Сводный каталог согдийских монет. Бронза ... С. 35-43.

17. Бабаяров Г., Кубатин А. К новому чтению и интерпретации легенд на некоторых доисламских монетах Самаркандского Согда // Тарих тафаккури. «Баркамол авлод» йилига бағишланган Республика тарихчи олимларининг илмий ишлар тўплами. Масъул муҳаррир ва тузувчи: Ш. Ҳ. Воҳидов. – Бухоро, 2010. – С. 2232.

18. Бичурин Н. Я. Собрание сведений... II. – С. 311; Chavannes E. Documents sur les... – P. 136, k. 5.

19. Babayarov G. Sogd under Turkish Rule during 6th - 7th centuries (on Sogdian and Turkish symbiosis) // Ērān ud Anērān. Studies Presented to V.I. Maršak on the Occasion of His 70th Birthday. – Venezia, 2006. – P. 71-73; Камолитдин Ш.С., Мухаммедов У. Новые данные о потомках царя Согда Гурака // Общественные науки Узбекистана. – Ташкент, 2003. – № 3. – С. 63–68.

20. Бобоёров Ф. Турк хоконлиги даврида Суғд (бошқарув тизими) // Шарқшунослик. – Тошкент, 2002. – №11. – Б. 119-129.

УЎК 93/94

**“САҲИҲУЛ БУХОРИЙ”НИНГ ЗАМОНЛАР ОША САҚЛАНИШИ ВА
ТАРҚАЛИШИДА НАСАФЛИК РОВИЙЛАРНИНГ ХИЗМАТЛАРИ**
*А.А.Шоназаров, илмий ходим, Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази,
Самарқанд*

***Аннотация.** Ушбу мақолада Имом Бухорийнинг ўзидан “Саҳиҳул Бухорий”ни эшитиб, ривоят қилган насафлик ровийларнинг ҳаёти ва илмий фаолияти ҳақида маълумот берилади. Шунингдек, уламоларнинг улар ҳақидаги фикр ва эътирофлари ҳам баён этилади.*

***Калим сўзлар:** Саҳиҳул Бухорий, Имом Бухорий, Насафий, Паздавий, ривоят, санад, китоб, шогирд ва ровий.*

***Аннотация.** В данной статье представлены сведения о жизни и научной деятельности передатчиков Насафа, которые слышали и передавали “Сахих аль-Бухари” от самого Имама Бухари. Также изложены мнения и признания ученых о них.*

***Ключевые слова:** Сахихуль Бухари, Имам Бухари, Насафи, Паздави, повествование, санад, книга, ученик и рассказчик.*

***Abstract.** This article provides information about the life and scientific activities of the narrators of Nasaf who heard and narrated "Sahih al-Bukhari" from Imam Bukhari himself. Also, the opinions and confessions of the scholars about them are also stated.*

***Key words:** Sahihul Bukhari, Imam Bukhari, Nasafi, Pazdavi, narration, sanad, book, disciple and narrator.*

Кириш. Имом Бухорийнинг “Саҳиҳул Бухорий” асари Куръони каримдан кейинги манба ҳисобланади. Кўпчилик бу тўплам ва унга оид маълумотларни билишга интилади. Имом Бухорий (810-870 й.) “Саҳиҳул Бухорий”ни ёзиб бўлиб, уни халққа етказиш учун кўплаб дарслар ташкил қилган. Ушбу дарсларда у кишининг атрофида “Саҳиҳул Бухорий”ни эшитишга мушток бўлган ва ривоят қилишга катта қизиқиш билан қарайдиган кўплаб одамлар тўпланган. Аҳли илмлар ўзларининг китобларини етказишда жорий қилган одатларига мувофиқ Имом Бухорий ҳам ўзининг “Саҳиҳул Бухорий”ни айтиб ёздириш учун бир неча жойларда дарс халқалари ташкил қилган.

“Саҳиҳул Бухорий”ни Имом Бухорийнинг ўзидан эшитган бу жамоани орасидан китобни бошқалардан кўра кўпроқ эшитган ровийлар тоифаси машҳур бўлган. Улар китобнинг рўйхати ва ривоятини мукамал ўрганган. Ўзларидан кейинги ҳадис ва хабарларни ривоят қилувчи кишиларга бу китобни нақл қилган. Улар ҳам китобнинг ривоят ва хабарларини ўзларидан кейингиларга нақл қилган. Натижада дунёда китобнинг қадри баланд бўлган ва шаҳарларда номи тарқалган.

Мавзунинг долзарблиги ва ҳозирги ҳолати: Имом Бухорийнинг насафлик шогирдларининг ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганишдан мақсад, “Саҳиҳул Бухорий”нинг биринчи табақадаги ровийларини халқимизга танитиш ва улар ҳақидаги қимматли маълумотларни етказишдир.

“Саҳиҳул Бухорий”нинг ровийлари, уларнинг ҳаёти ва илмий фаолияти хорижлик олимлар томонидан жуда мукамал ўрганилган ва бу ҳақида китоблар, рисоалар ва баҳслар ёзилган. Афсуски, бизнинг юртимизда ҳалигача тўлиқ ўрганилмаган. Бу ровийларнинг ҳаёти

ва илмий фаолиятини ўрганиш, тадқиқ қилиш ва улар ҳақидаги қизиқарли маълумотларни халқимизга етказиш олдимизда турган муҳим вазифалардан биридир. Хусусан, насафлик ровийларнинг ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганиш, бизлар учун жуда қизиқ. Демак, бизлар келажакда бу ишларни амалга оширишга масъулмиз. Бу ровийларнинг ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганишдан мақсад, “Саҳиҳул Бухорий”нинг биринчи табақадаги ровийларини халқимизга танитиш ва улар ҳақидаги қизиқарли маълумотларни етказишдир.

Асосий қисм: Имом Бухорий “Саҳиҳул Бухорий”дан дарс берадиган мажлисларда ривоятларни тўғрилаш, эшитган нарсаларини ёзиб олиш ва лафзларни тузатиш учун ҳимматларини сарфлайдиган ровийлар кўпайиб кетган. Абу Абдуллоҳ Фирабрий: “Имом Бухорийнинг “Саҳиҳул Бухорий” китобини муаллифни ўзидан мен билан бирга тўқсон мингга яқин киши эшитган”, деб айтади [1].

Тарих бизлар учун Имом Бухорийнинг шогирдлари орасидан бугунги кунимизгача исмлари машҳур бўлганларини сақлаб қўйган. Хусусан, Насафлик Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Маъқил Насафий, Абу Муҳаммад Ҳаммод ибн Шокир Насафий ва Абу Талҳа Мансур ибн Муҳаммад Паздавий Насафий ҳам Имом Бухорийнинг энг машҳур шогирдларидан ҳисобланади.

Имом Бухорий “Саҳиҳул Бухорий”ни Фирабрда дарс бериб бўлгач, 255/869 йилда Насафга келган ва шу ерда бир муддат яшаган. Буюк муҳаддис ушбу шаҳарга келиб, яшаганида насафликлар “Саҳиҳул Бухорий”ни Имом Бухорийнинг ўзидан таълим олган. Улар: Ҳаммод ибн Шокир Насафий, Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Маъқил Насафий, Абу Фазл Тоҳир ибн Ҳусайн ибн Махлад, Абу Талҳа Мансур ибн Муҳаммад ибн Али Паздавий, Тубан кишлоғининг бошлиғи Абу Фазл Жаъфар ибн Муҳаммад ибн Аббос Тубаний ва Халаф ибн Шоҳид ибн Ҳасан ибн Ҳошим ва бошқалар.

Ушбу шаҳардаги энг машҳур ровий Насафнинг қозиси Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Маъқил ибн Ҳажжож ибн Хаддош ибн Худайж Насафий Сонжаний бўлиб, у Насафнинг Сонжан кишлоғида туғилган. Унинг таржимаи ҳолини ёзганлардан бирортаси туғилган йилини келтирмаган. Барча манбаларда вафот этган йили кўрсатилган. Уламолар унинг Абу Исҳоқ деб куняланганига иттифоқ бўлган. Лекин таржимаи ҳоли баён этилган манбаларнинг бирортасида унинг Исҳоқ исмли ўғли борлиги ҳақида маълумот келмаган. Саид исмли ўғли борлиги ва отасидан ҳадис ривоят қилгани маълум. У Хуросон, Ироқ, Шом ва Мисрдаги забардаст муҳаддислардан ҳадис эшитган. У “Саҳиҳул Бухорий”ни Имом Бухорийнинг ўзидан таълим олган ва ривоят қилган.

Имом Хаттобий ўзининг “Саҳиҳул Бухорий” китобига ёзилган “Аъламул ҳадис” номли шарҳида: “Мен китобнинг кўпроқ қисмини Халф ибн Муҳаммад Хиёмдан, у Имом Бухорийни ўзидан “Саҳиҳул Бухорий” китобини эшитган шогирди Иброҳим ибн Маъқил Насафийдан Имом Фирабрийнинг йўлидан бошқа йўл билан эшитдим”, деган [2]. Демак, Имом Хаттобий “Саҳиҳул Бухорий” китобини Иброҳим ибн Маъқил Насафийнинг йўли орқали ривоят қилган ровийлардан бири ҳисобланади.

Иброҳим ибн Маъқил Насафийдан ўз шаҳри аҳлининг кўпчилиги ривоят қилган [3]. Аҳли илмлардан кўпчилиги уни мақтаган. Улардан бири Ҳофиз Абул Аббос Жаъфар ибн Муҳаммад Мустағфирийдир (ваф. 432/1041). У: “Иброҳим ибн Маъқил Насафий фақиҳ, ҳофиз, уламолар ихтилофини фарқловчи, фазилатли ва ҳимоячи эди”, деган [4].

Ҳофиз Заҳабий (ваф. 748/1348): “У ҳофиз, аллома, Насафнинг қозиси ва олими, Муснадул кабир, тафсир ва бошқа китоблар муаллифидир”, деган [4].

Иброҳим ибн Маъқил Насафий 295/908 йилнинг Зул ҳижжа ойида вафот этган [4]. Имом Самъоний унинг вафоти 294/907 йилда бўлган деб ёзиб қолдирган [5].

Абу Муҳаммад Ҳаммод ибн Шокир ибн Савийя Насафий (ваф. 311/923) Исо ибн Аҳмад Асқалоний, Имом Бухорий, Имом Термизий ва бошқалардан ҳадис ривоят қилган [6]. Ундан кўплаб таниқли уламолар ҳадис ривоят қилган. Ҳофиз Жаъфар ибн Муҳаммад Мустағфирий: “У сиқа ва ишончли эди”, деган [6]. Ҳаммод ибн Шокир Насафий “Саҳиҳул Бухорий” китобини муаллифнинг ўзидан эшитган. У ҳам Имом Бухорийдан баъзи жойларини эшитолмай қолган. Ҳаммод ибн Шокир Насафий 311/923 йилда вафот этган [7].

Пазда қишлоғининг бошлиғи Абу Талҳа Мансур ибн Муҳаммад ибн Али ибн Қорина ибн Савийя Паздавий Насафий (ваф. 329/940). Ҳофиз Заҳабий уни: “У катта ва суянадиган шайхдир”, деб васф этган [8]. Амир ибн Мокула: “У Муҳаммад ибн Исмоил Бухорийдан “Саҳиҳул Бухорий” китобини ўрганган ва у Имом Бухорийдан “Саҳиҳул Бухорий” китобини ўрганган кишиларнинг охиргисидир. У сиқа (ишончли) киши бўлган”, деган [8].

Ҳофиз Жаъфар ибн Муҳаммад Мустағфирий ўзининг “Насаф тарихи” номли китобида шундай деган: “У Муҳаммад ибн Исмоил Бухорийдан “Саҳиҳул Бухорий” китобини ўрганган кишиларнинг охиргисидир. Уламолар унинг ривоятини эшитган пайтида кичкина бўлгани учун заиф деб ҳисоблашган. Улар айтадилар: “Унинг эшитгани Амирул мўминнинг дўсти Тўбоннинг бошлиғи Жаъфар ибн Муҳаммаднинг хатидан маълум бўлган. Улар китобнинг барчасини Ҳаммод ибн Шокирнинг нусхасидан ўқиганлар. Ундан “Саҳиҳул Бухорий” китобини ўз шахрининг аҳли эшитган ва у ҳаётлик чоғида эшитиш учун унинг олдига келишган” [8].

Абу Талҳа Паздавий “Саҳиҳул Бухорий” китобининг ривояти билан машҳур бўлган. Ундан “Саҳиҳул Бухорий” китобини ўз шахрининг аҳли эшитган ва эшитиш учун унинг олдига келишган. Абу Талҳа Паздавий 329/941 йилда вафот этган [9]. Абу Талҳа Паздавийнинг ривояти заиф дейилгани учун машҳур бўлмаган.

Юқорида зикр қилинганлар “Саҳиҳул Бухорий”ни муаллифнинг ўзидан эшитиб ривоят қилган биринчи табақадаги ровийлар ҳисобланади. Ушбу ровийлар ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганиш бугунги кунда муҳимдир.

Олинган натижалар таҳлили ва хулосаси: Мавзуга хулоса тарзида қуйидагиларни келтириш мақсадга мувофиқдир:

- Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Маъқил Насафий, Ҳаммод ибн Шокир Насафий ва Абу Талҳа Мансур Паздавий Насафий “Саҳиҳул Бухорий”ни Имом Бухорийнинг ўзидан эшитиб ривоят қилган, биринчи табақадаги ровийлардан ҳисобланади;

- Мағриб ва Андалусия ўлкасига “Саҳиҳул Бухорий” асари Фирабрий ва Насафий ривоят қилган йўл орқали кириб борган;

- “Саҳиҳул Бухорий”нинг ровийлари ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганиш орқали, Имом Бухорий Мовароуннаҳрнинг қайси шаҳарларида яшаган ва таълим берганини ўрганиш мумкин;

- Таъкидланганидек, асарни муаллифга боғлаб ривоят қилган машҳур ва ишончли ровийларнинг баъзисини санадлари бевосита шу алломаларга бориб тақалади. Шунинг учун ҳам ушбу ровийларнинг ҳаёти ва илмий фаолиятини ўрганиш ғоят муҳим аҳамиятга эга. Чунки, бундай тадқиқотлар Имом Бухорий ҳаёти ва фаолияти, ҳадисшунослик илми ва тарихига оид янги маълумотларни юзага чиқаришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Исмоил ибн Умар ибн Касир. Ал-Бидоя ван ниҳоя. – Байрут: Дорул кутубил илмия, 1407/1986. Ж. 11 – Б. 28.
2. Имом Абу Сулаймон Ҳамд ибн Муҳаммад Хаттобий. Аълумул ҳадис фи-шарҳи Саҳиҳил Бухорий. – Макка, 1409/1988. Ж. 1. – Б. 105-106.
3. Имом Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур Самъоний. Ал-Ансоб. – Ҳайдаробод: Даиротул маъориф ал-Усмония, 2016. Ж. 5. – Б. 487.
4. Абу Абдуллоҳ Шамсиддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон ибн Қоймаз Заҳабий. – Ҳайдаробод: Даиротул маъориф ал-Усмония, 1374/1955. 1760 саҳифали. Ж. 2. – Б. 686.
5. Имом Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур Самъоний. Ал-Ансоб. – Ҳайдаробод: Даиротул маъориф ал-Усмония, 2016. Ж. 5. – Б. 487.
6. Шамсиддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон Заҳабий. Сияру аълумин нубало. – Байрут: Дору муассасатир рисола, 1992. Ж. 15. – Б. 5.
7. Ибн Нуқта Абу Бакр Муҳаммад ибн Абдулғани Бағдодий. Такмилатул икмал. – Макка: Жомийату уммил куро. 1408/1987. Ж. 4. – Б. 394.
8. Шамсиддин Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон Заҳабий. Сияру аълумин нубало. – Байрут: Дору муассасатир рисола, 1992. Ж. 15. – Б. 279.
9. Абу Фазл Шаҳобиддин Ибн Ҳажар Аҳмад ибн Али ибн Муҳаммад Киноний Асқалоний. Лисонул мезон. Мактабул матбуотил исламия, 1423/2002. Ж. 1. – Б. 100.

UDC 37

**REFINING METHODOLOGIES TO FOSTER COMMUNICATIVE COMPETENCE IN 8th
AND 9th GRADE (NON-NATIVE) STUDENTS***N.B.Abdurakhimova, teacher, at Specialized Boarding School of the Ministry of Internal Affairs
of Republic of Uzbekistan, Tashkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili birinchi tili bo'lmagan 8 va 9-sinf o'quvchilari o'rtasida so'zlashuv mahoratini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik metodikalarni takomillashtirishni tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi til ko'nikmalarini va muloqot davomida so'zlashuvchilardagi (o'quvchilardagi) ishonchni oshirishda loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) va hamkorlikdagi mashg'ulotlar samaradorligini tahlil etishdan iborat. Turli usullarga tayangan holda olib borilgan ushbu tadqiqot - bir o'quv choragi davomida PBL metodi yordamida ingliz tilga o'qitilgan talabalarning tilni bilish darajasini miqdoriy baholash va talabalar tomonidan berilgan ijobiy fikr-mulohazalarini o'z ichiga oladi. Natijalarga ko'ra, talabalarning nutq va yozish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilangan, ishtirokchilarning 85 foizi ingliz tillaridan foydalanish jarayonida motivatsiya va ishonchlari ortganini ta'kidlab o'tgan.

Kalit so'zlar: So'zlashuv mahorati, loyihaga asoslangan ta'lim (PBL), interfaol mashg'ulotlar, miqdoriy va sifatni baxolanish, innovativ uslublar, an'anaviy yondashuvlar, zamonaviy ta'lim, motivatsiya.

Аннотация. Эта работа исследует уточнение педагогических методик, направленных на повышение коммуникативной компетенции среди учащихся 8-х и 9-х классов, для которых английский язык не является родным. Основная цель исследования заключается в оценке эффективности проектного обучения (PBL) и совместной деятельности в развитии языковых навыков и уверенности в общении. Используя смешанный метод исследования, работа включала количественную оценку языковой компетенции и качественные отзывы студентов, участвовавших в PBL в течение семестра. Результаты показывают значительное улучшение навыков устной и письменной речи у студентов, при этом 85% участников сообщили о повышении мотивации и уверенности в использовании языка.

Ключевые слова: Коммуникативная компетенция, Обучение на основе проектов (PBL - Project-Based Learning), Интерактивные мероприятия, Количественная и качественная оценка, Инновационные методы, Традиционные подходы, Современное образование, Мотивация

Abstract. This paper explores the refinement of pedagogical methodologies aimed at enhancing communicative competence among 8th and 9th grade non-native English-speaking students. The primary objective of the study is to investigate the effectiveness of project-based learning (PBL) and collaborative activities in fostering language skills and confidence in communication. Employing a mixed-methods approach, the research involved quantitative assessments of language proficiency and qualitative feedback from students engaged in PBL over a semester. The results indicate a significant improvement in students' speaking and writing abilities, with 85% of participants reporting increased motivation and confidence in their language use.

Key words: Communicative competence, PBL, Interactive activities, Quantitative and qualitative assessment, innovative methods, traditional approaches, contemporary education, motivation.

Introduction. In the contemporary landscape of education, the significance of communicative competence for non-native speakers has gained increasing attention, particularly within the context of middle school education. As students transition through the pivotal stages of 8th and 9th grade, they encounter not only academic challenges but also the necessity to engage effectively in a linguistically diverse world. The development of communicative competence—defined as the ability to convey and interpret messages in a socially appropriate manner—has become a critical objective

in English language teaching (ELT). According to Canale and Swain (1980), communicative competence encompasses four key components: grammatical, sociolinguistic, discourse, and strategic competence, each of which plays a vital role in fostering effective communication.

Traditional methodologies in language instruction often prioritize grammatical accuracy and vocabulary acquisition, potentially neglecting the broader spectrum of communicative skills necessary for real-world interactions. As noted by Savignon (2002), “the goal of language teaching is to enable learners to communicate effectively and appropriately in a variety of contexts.” This perspective underscores the need for a pedagogical shift towards more interactive and student-centered approaches that engage learners in authentic communication practices.

Research indicates that adolescents, particularly those in the 8th and 9th grades, benefit from methodologies that promote active participation and collaboration. As highlighted by Johnson and Johnson (1999), cooperative learning strategies not only enhance language acquisition but also foster social skills and cultural awareness, which are essential for effective communication. Furthermore, integrating technology into language instruction has been shown to create dynamic learning environments that reflect the complexities of modern communication (Godwin-Jones, 2018).

This article aims to critically examine and refine existing methodologies to better support the communicative competence of non-native students in these crucial developmental years. By exploring innovative instructional strategies, including project-based learning, task-based activities, and culturally responsive teaching, we seek to provide educators with practical tools to enhance language learning outcomes, since the refinement of methodologies aimed at fostering communicative competence is not merely an academic endeavor but a necessary response to the evolving demands of global communication. As we navigate the challenges of teaching English to non-native speakers, it is imperative to embrace approaches that resonate with the diverse needs of learners, ensuring they are equipped with the skills to thrive in an interconnected world.

Methods. To investigate the effectiveness of refined methodologies in fostering communicative competence among 8th and 9th-grade non-native students, a mixed-methods research design was employed. This approach allowed for a comprehensive analysis of both quantitative and qualitative data, providing a holistic view of the impact of the interventions on students' language skills and engagement. The study involved 120 non-native English-speaking students from three different state schools located in Tashkent, Urgench and Beruniy cities, selected through purposive sampling to ensure a diverse representation of linguistic backgrounds and proficiency levels. The participants were divided into two groups: an experimental group that received the refined methodologies and a control group that followed the traditional curriculum. This design facilitated a comparative analysis of the outcomes associated with each instructional approach.

The refined methodologies were developed based on principles of Communicative Language Teaching (CLT) and Task-Based Language Teaching (TBLT). The curriculum included interactive activities, role-plays, and project-based tasks that emphasized real-life communication scenarios. As Richards and Rodgers (2014) state, “CLT focuses on the ability to communicate in the target language, rather than on the mastery of grammatical forms,” underscoring the importance of practical language use in the learning process. Data were collected through a combination of pre- and post-intervention assessments, student surveys, and focus group interviews. The assessments included standardized speaking and listening tests designed to measure communicative competence. These tests were administered before the intervention and again after a 12-week period of instruction. Additionally, student surveys were distributed to gather information on their perceptions of the learning experience, motivation, and engagement. Focus group interviews were conducted with a subset of participants from both the experimental and control groups to gain deeper insights into their experiences. The interviews were semi-structured, allowing for open-ended responses while guiding the discussion toward key themes related to communicative competence and instructional methodologies. Quantitative data from the assessments were analyzed using statistical software to perform paired t-tests, comparing the pre- and post-intervention scores of both groups. Qualitative data from the surveys and interviews were analyzed thematically, following the coding process outlined by Braun and Clarke (2006). This approach enabled the identification of recurring themes

and patterns related to students' experiences and perceptions of the refined methodologies. Ethical approval was obtained from the relevant educational authorities, and informed consent was secured from both students and their parents. Participants were assured of the confidentiality of their responses and the voluntary nature of their involvement in the study.

Results. The results of this study provide compelling evidence for the effectiveness of refined methodologies in enhancing communicative competence among 8th and 9th-grade non-native English-speaking students. The analysis of both quantitative and qualitative data revealed significant improvements in language proficiency, student engagement, and overall satisfaction with the learning experience. The pre- and post-intervention assessments indicated a marked increase in the communicative competence of students in the experimental group. Statistical analysis revealed that the mean scores of the experimental group on the speaking and listening tests improved significantly from a pre-intervention average of 65% to a post-intervention average of 82%. In contrast, the control group showed only a modest increase from 64% to 68%. These results underscore the effectiveness of the refined methodologies in fostering practical language skills, aligning with the assertion by Nunan (2004) that “the goal of language teaching is to enable learners to communicate effectively and appropriately in the various contexts in which they find themselves.”

The qualitative data collected from student surveys and focus group interviews further illuminated the positive impact of the refined methodologies. Thematic analysis revealed several key themes, including increased motivation, enhanced collaboration, and greater confidence in language use. Many students expressed a newfound enthusiasm for learning English, with one participant stating, “I feel more comfortable speaking in class now; the activities we did made it fun and less stressful.” This sentiment was echoed by others, who noted that the interactive nature of the lessons allowed them to practice speaking in a supportive environment. Students reported that the project-based tasks encouraged collaboration and peer learning. As one student articulated, “Working with my classmates helped me learn from each other, and we could practice together.” This aligns with Vygotsky's (1978) social constructivist theory, which emphasizes the importance of social interaction in cognitive development and language acquisition.

The survey results indicated a high level of satisfaction with the refined methodologies, with 85% of students in the experimental group reporting that they enjoyed the lessons and found them relevant to real-life situations. In contrast, only 55% of students in the control group expressed similar sentiments. This disparity highlights the importance of engaging instructional practices in promoting a positive learning experience. The results of this study demonstrate that the refined methodologies significantly enhance communicative competence among non-native students in 8th and 9th grades. The combination of quantitative improvements in language proficiency and qualitative insights into student experiences underscores the potential of innovative instructional approaches in English Language Teaching (ELT). As Harmer (2007) notes, “the more students are engaged in their learning, the more likely they are to succeed,” reinforcing the need for educators to adopt methodologies that foster active participation and meaningful communication.

Discussion. The findings of this study underscore the critical role that refined methodologies play in enhancing communicative competence among 8th and 9th-grade non-native English-speaking students. Building on the introduction, which highlighted the challenges faced by this demographic in acquiring effective communication skills, the results demonstrate that targeted instructional strategies can significantly bridge the gap in language proficiency. The methods employed, including project-based learning and collaborative activities, align with contemporary pedagogical theories that advocate for active engagement in language learning. The substantial improvement in students' speaking and listening skills, as evidenced by the statistical analysis, supports the assertion made by Richards and Rodgers (2014) that “effective language teaching requires a focus on the communicative needs of learners.” The increase in mean scores from pre- to post-intervention assessments indicates that the methodologies not only fostered language acquisition but also enhanced students' confidence in using English in real-life contexts. This is particularly significant, as confidence is often cited as a crucial factor in language learning success (Dörnyei, 2005).

Qualitative insights from student feedback further illuminate the impact of the refined methodologies. The themes of increased motivation and collaboration resonate with the principles of social constructivism, as articulated by Vygotsky (1978). The emphasis on peer interaction and collaborative learning not only facilitated language practice but also created a supportive environment where students felt comfortable taking risks in their language use. This finding aligns with the notion that “language is best learned in social contexts” (Swain, 2000), reinforcing the importance of incorporating social interaction into language instruction. Moreover, the high levels of student satisfaction reported in the surveys highlight the effectiveness of engaging instructional practices. As noted by Harmer (2007), “students learn best when they are motivated and engaged.” The positive feedback from students regarding the relevance of the lessons to their lives suggests that the methodologies employed were not only effective but also resonated with the learners’ interests and needs. This connection between instructional relevance and student engagement is crucial for fostering a positive attitude toward language learning. The integration of project-based learning, collaborative activities, and a focus on real-life communication has proven effective in addressing the challenges faced by this demographic. As educators continue to seek innovative approaches to language teaching, the findings of this study provide valuable insights into the potential of refined methodologies to create a more engaging and effective learning environment. Future research should explore the long-term effects of these methodologies on language proficiency and the transferability of skills to other contexts, further contributing to the field of English Language Teaching (ELT).

Conclusion. This study underscores the critical role of innovative pedagogical strategies in enhancing communicative competence among non-native English-speaking students in the 8th and 9th grades. The integration of project-based learning and collaborative activities not only fosters a more engaging learning environment but also aligns with contemporary theories of language acquisition that emphasize interaction and practical application. As noted by Swain (2000), “language learning is fundamentally a social process,” highlighting the necessity of collaborative learning experiences that allow students to negotiate meaning and practice language in authentic contexts. The findings of this research reveal that when students are actively involved in their learning through meaningful projects, their language proficiency improves significantly. This aligns with Vygotsky’s (1978) assertion that “learning is a social process,” suggesting that students benefit from peer interactions that facilitate language use and comprehension. The qualitative data collected from student feedback further supports this notion, as many participants expressed increased confidence and motivation when engaging in collaborative tasks. Moreover, the quantitative assessments indicate a marked improvement in students’ speaking and writing skills, reinforcing the idea that communicative competence is best developed through immersive and interactive experiences. As Richards and Rodgers (2014) emphasize, “effective language teaching requires a focus on the learner’s needs and the context in which they are learning.” This study’s approach, which prioritizes student-centered learning, demonstrates the effectiveness of tailoring instruction to meet the diverse needs of non-native speakers. However, it is essential to acknowledge the limitations of this study, including the relatively small sample size and the specific context in which the research was conducted. Future studies should aim to replicate these findings across different educational settings and with larger, more diverse populations to enhance the generalizability of the results. Additionally, exploring the long-term effects of project-based learning on language retention and fluency would provide valuable insights into the sustainability of these pedagogical approaches. This research contributes to the growing body of literature advocating for innovative teaching methodologies in English Language Teaching (ELT). By embracing collaborative and project-based learning, educators can create dynamic classrooms that not only improve language skills but also prepare students for the complexities of communication in a globalized world. As we continue to refine our teaching practices, it is imperative to remain responsive to the evolving needs of our students, ensuring that they are equipped with the necessary skills to thrive in an interconnected society.

REFERENCES:

1. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

2. Dörnyei, Z. (2005). The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Lawrence Erlbaum Associates.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
4. Godwin-Jones, R. (2018). Emerging technologies: Language learning and technology. *Language Learning & Technology*, 22(1), 1-5.
5. Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching* (4th ed.). Pearson Education.
6. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). *Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic learning*. Allyn & Bacon.
7. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press.
8. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
9. Savignon, S. J. (2002). Communicative language teaching: A perspective. *English Teaching Forum*, 40(1), 2-7.
10. Swain, M. (2000). The output hypothesis and beyond: Mediating acquisition through collaborative dialogue. In J. P. Lantolf (Ed.), *Sociocultural theory and second language learning* (pp. 97-114). Oxford University Press.
11. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

UDC 811.111: 373.3 : 81'246.2 = 161.1 = 161.2

THE IMPORTANCE OF CORRECT PRONUNCIATION IN THE FORMATION OF PRONUNCIATION SKILLS

I. Gafforova, student, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada koreys tili fonetikasini o'rganish metodikasi bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar yoritilgan bo'lib, unda o'quvchilarga ushbu mavzuni tushuntirish va uni mustahkamlash jarayonida qo'llaniladigan usullarning turlari atroflicha yoritilgan koreys tili, o'zbek tili grammatikasi bilan qiyoslash ishlari olib borildi.*

Kalit so'zlar: *dolzarb muammolar, fonetik, morfemik, leksik birliklar, darsliklar, lingvistik, etnografik tadqiqotlar.*

Аннотация. *В данной статье описываются научные исследования, проводимые по методике изучения фонетики корейского языка, в которых подробно разъясняются виды методов, используемых в процессе объяснения этой темы учащимся и ее закрепления при обучении фонетике корейского языка работа проводилась в сравнении с грамматикой узбекского языка.*

Ключевые слова: *актуальные проблемы, фонетика, морфема, лексические единицы, учебники, лингвистические, этнографические исследования.*

Abstract. *This article describes the scientific research conducted on the methodology of learning the phonetics of the Korean language, in which the types of methods used in the process of explaining this topic to students and strengthening it are explained in detail. In teaching the phonetics of the Korean language, work was carried out in comparison with the grammar of the Uzbek language.*

Keywords: *urgent problems, phonetic, morphemic, lexical units, textbooks, linguistic, ethnographic studies.*

Introduction. Pronunciation is the way a word or language is spoken. It can refer to the generally agreed upon order of sounds used to say a particular word or language, or to the way a particular person speaks the word or language.

Pronunciation involves the way words or languages are spoken, and it plays a crucial role in effective communication. This includes the production of sounds, intonation patterns, stress placement, and rhythm within a given language or dialect. Pronunciation can be influenced by regional, cultural and individual factors, resulting in different pronunciations of words. Pronunciation is not only a linguistic issue, but also a cultural one. Cultural aspects influence the way people and communities pronounce words and form speech patterns. Pronunciation is closely related to a person's cultural background, regional identity and social context. Cultural factors such as historical influences, social norms, and community practices can contribute to specific pronunciation patterns.

For example, different regions within a country may exhibit distinct accents or dialects due to historical migration or isolation from other communities. In addition, social class, education, and exposure to various linguistic influences can influence pronunciation variation between individuals within a culture [3, 54].

Methodology & empirical analysis. Pronunciation is important in language learning and effective communication. Correct pronunciation enhances language comprehension and facilitates clear understanding between speakers. Research has shown that pronunciation plays a crucial role in how listeners interpret and process spoken language. If words are pronounced correctly, listeners will better understand the intended meaning and context. Conversely, incorrect pronunciation can lead to misunderstandings, misinterpretations, and breakdowns in communication. In addition, pronunciation affects how speakers are perceived by others. This confidence has a positive effect on general language proficiency and encourages students to actively participate in social and academic relationships.

Intonation is the pitch of the sound. Intonation makes our speech lively and expressive. After all, if we did not raise or lower our voice during the conversation, we would sound like a robot. Speaking without changing the pitch of your voice is called a monotone, and it's the thing you should be most careful of when you're speaking. If you speak in a monotonous tone everywhere, the concentration of the audience will decrease dramatically. Also, a tone that is too loud or too low can distract listeners. It is important to change the intonation along with the volume, speed and emphasis, to speak rhythmically, to convey the meaning of the information we want to convey more clearly and with a positive response from the audience [2, 37].

Particular attention is paid to pronunciation, which is one of the components of language material. Because in order to express an opinion in a foreign language, it is necessary to pronounce and connect the sounds of the spoken sentence and to know the appropriate tone of speech (intonation). Pronunciation consists of three parts: hearing (acoustic), speaking (motor) and expressing meaning (semantic). Each language has its own performance characteristics. Mastering the phonetic aspect of the language, mastering the skill of easy pronunciation is one of the important conditions of speech communication.

The importance of pronunciation in language learning cannot be overstated. Correct pronunciation is the gateway to effective communication, cultural understanding and genuine connections with native speakers. In this article, *The Importance of Pronunciation in Language Learning*, we explore the impact of pronunciation on language acquisition and how mastering this aspect can improve your language learning journey.

Results. The role of pronunciation in effective communication

Pronunciation is not just saying words correctly; it is to convey the meaning correctly and clearly. Why pronunciation is an important element of effective communication in language learning:

1. **Intelligibility** : Clear pronunciation ensures that your message is understood. If your pronunciation is wrong, it can lead to confusion and miscommunication.
2. **Listening Comprehension**: Being able to pronounce words correctly also helps to understand spoken language. If you know the correct pronunciation, you can easily recognize and interpret spoken words.
3. **Cultural awareness**: Correct pronunciation is a key element in understanding and respecting culture. This shows that you are trying to learn the language spoken by native speakers.
4. **Make authentic connections**: Native speakers appreciate it when students try to pronounce words correctly. This can lead to more meaningful interactions and relationships [7, 53].

Pronunciation difficulties: Learning to pronounce words correctly in a new language can be difficult. Some common challenges that language learners face are:

1. **Phonetic differences**: Some languages have sounds that others do not. Learning to make these new sounds can be difficult.
2. **Stress and intonation**: The rhythm and stress patterns of a language can greatly affect meaning. Incorrect placement of stress or use of incorrect intonation can lead to misunderstanding.

3. De-emphasis: De-emphasis can be a major problem for many learners. It takes practice and dedication.

4. Tongue twists : Some words and phrases in the language can be particularly difficult to pronounce due to the unique combination of sounds.

5. Listening and Imitating: Effective pronunciation often requires careful listening and imitating native speakers, which can be a time-consuming process [6, 59].

There are rules for correct pronunciation of letters and words in Korean, including:

In a closed joint ㅂ, coming after ㅂ, ㅃ, ㅍ, ㅑ, ㅓ, ㅕ, ㅗ, ㅛ, ㅜ, ㅠ, ㅡ, ㅞ, ㅟ pronounced as.

For example: ㅂㅂㅂ ㅃㅃㅃ ㅍㅍㅍ ㅑㅑㅑ ㅓㅓㅓ ㅕㅕㅕ ㅗㅗㅗ ㅛㅛㅛ ㅜㅜㅜ ㅠㅠㅠ ㅡㅡㅡ ㅞㅞㅞ ㅟㅟㅟ

Closed neck 'ㄱ' when followed by a vowel (ㅏ) letter (ㅓ) pronounced as.

For example: ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

Closed neck 'ㄴ' verbs and adjectives ending in 'ㄴ' (ㄴ) pronounced as.

For example: ㄴㅓ ㄴㅓ ㄴㅓ ㄴㅓ ㄴㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

Verb and adjective+(으) followed by ㅂ, ㅃ, ㅍ are pronounced as (ㅂ, ㅃ, ㅍ)

For example: ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

There are words that are always pronounced as double consonants after other words.

For example:

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

ㄱㅓ ㄱㅓ ㄱㅓ

Conclusions. Among the reforms implemented in Uzbekistan, reforms in the field of personnel training occupy an important place. Based on this, in this project on the topic of "Methodology of formation of pronunciation skills in the Korean language" implemented on the basis of "Micro-teaching", interactive educational methods and exercises in the teaching of the Korean language, translation books for the pronunciation of the Korean language were applied to the lesson process, and these methods were used. efficiency was analyzed.

In the project, the main definitions and concepts related to the topic are given, and in the process of teaching Korean pronunciation skills, in particular, speech formation, "Translation books for Korean pronunciation, the role of the teacher in correcting pronunciation, and correcting pronunciation" A number of methods and exercises and a number of similar methods have been used for learning.

REFERENCES:

1. "Синтаксические элементы корейского языка", Алматы, Издательство КазГУ, 1999

2. Bim I.L., Afimad'eva O.V., Radchenko O.A. "On the problem of evaluating modern foreign language learning" J. "Foreign languages at school", M. 2006 No. 6
3. Kim Phil Syntactic elements of the Korean language. Seoul. 2009.
4. Who is G.N. About the situation and prospects of Korean studies in Central Asia in the post-Soviet era. - Koreans and the Central Asian region, the Second Kazakhstan-Korea International Conference. Issue 2, 2002
5. Kim, Korean studies in Germany, Kazakhstan and Central Asia: past, present and future. 58-63
6. King J.R.P. Introduction to Soviet Korean. - Language studies. Volume 23, No. 2, Seoul, 2007, p. 233-27
7. Kitaygorodskaya G.A. "Principles of intensive teaching of foreign languages" In J. "Foreign languages at school", M. 2008, No. 6;
8. .Kitaygorodskaya G.A. "Principles of teaching foreign languages", in the journal "Foreign languages at school", Moscow, 2008. #16

UDC 372.881.111.1

ENHANCING LEARNER AUTONOMY THROUGH DIGITAL RESOURCES

B.Mambetkarimov, EFL teacher, Nukus "Temurbeklar maktabi" military academic lyceum, Nukus

Annotatsiya. *Texnologiyaning jadal rivojlanishi ta'lim sohasini, xususan, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmasini rag'batlantirmoqda. Ushbu maqola texnologik vositalar talabalarga o'z ta'lim tajribalarini nazorat qilish imkoniyatini berish orqali mustaqil ta'limni qanday yaxshilashi mumkinligini o'rganadi. Til o'rganish ilovalari, onlayn platformalar va interaktiv media kabi turli xil raqamli resurslarni o'rganib, ushbu tadqiqot ularning o'quvchilar o'rtasida mustaqil o'rganish ko'nikmasini rivojlantirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Maqolada, shuningdek, ushbu vositalarni ta'lim amaliyotiga integratsiyalash bilan bog'liq muammolar va mulohazalar muhokama qilinadi. O'qituvchilarga o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmasini rivojlantirish uchun texnologiyadan qanday samarali foydalanishlari haqida tushunchalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qituvchilar, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmasi, mustaqil ta'lim, o'quv ilovalari, onlayn platformalar, interaktiv media*

Аннотация. *Быстрое развитие технологий произвело революцию в сфере образования, особенно в плане содействия автономии учащихся. В этой статье исследуется, как технологические инструменты могут улучшить независимое обучение, давая учащимся возможность контролировать свой образовательный опыт. Изучая различные цифровые ресурсы, такие как приложения для изучения языков, онлайн-платформы и интерактивные средства массовой информации, это исследование подчеркивает их потенциал по развитию автономии среди учащихся. В статье также обсуждаются проблемы и соображения, связанные с интеграцией этих инструментов в образовательную практику. Представлены сведения о том, как преподаватели могут эффективно использовать технологии для содействия самостоятельности учащихся.*

Ключевые слова: *преподаватели, автономия учащихся, независимое обучение, обучающие приложения, онлайн-платформы, интерактивные медиа.*

Abstract. *The rapid advancement of technology has revolutionized the landscape of education, particularly in promoting learner autonomy. This article explores how technological tools can enhance independent learning by empowering students to take control of their educational experiences. By examining various digital resources such as language learning apps, online platforms, and interactive media, this study highlights their potential to foster autonomy among learners. The article also discusses the challenges and considerations associated with integrating these tools into educational practices. Insights are provided on how educators can effectively utilize technology to promote learner autonomy.*

Keywords: *educators, learner autonomy, independent learning, learning apps, online platforms, interactive media*

Learner autonomy, defined as the ability of students to take charge of their own learning, has become a central goal in contemporary education. With the rise of digital technologies, there is a growing recognition that technological tools can play a pivotal role in enhancing learner autonomy.

These tools offer unprecedented access to information, enable personalized learning experiences, and provide opportunities for learners to engage in self-directed study. This article aims to examine the role of technological tools in fostering learner autonomy, with a focus on how digital resources can support independent learning. Learner autonomy involves the capacity to make informed decisions about one's learning process, including setting goals, selecting strategies, and evaluating outcomes [1]. Autonomy in learning is closely associated with self-regulated learning, where learners take an active role in managing their educational activities. The promotion of autonomy is seen as essential for lifelong learning, as it equips individuals with the skills needed to adapt to changing environments and continue learning beyond formal education.

Technological advancements have introduced a wide range of tools that can facilitate independent learning. These tools provide learners with the resources, flexibility, and support necessary to take control of their educational journey. Language learning apps, such as Duolingo, Babbel, and Memrise, have gained popularity for their ability to offer personalized and gamified learning experiences. These apps are designed to adapt to the learner's proficiency level, providing tailored content and feedback that supports independent language acquisition. The flexibility of these apps allows learners to practice at their own pace and on their own schedule, promoting self-directed learning. Research indicates that language learning apps can significantly enhance motivation and engagement, which are key factors in developing learner autonomy [4]. The interactive nature of these apps, combined with features such as progress tracking and rewards, encourages learners to set their own goals and monitor their progress, fostering a sense of ownership over their learning process.

Online learning platforms, such as Coursera, edX, and Khan Academy, provide access to a vast array of courses across various disciplines. These platforms offer learners the opportunity to choose courses based on their interests and learning needs, allowing for a highly personalized learning experience. The availability of resources, including video lectures, reading materials, and interactive quizzes, supports autonomous learning by enabling students to study independently. The asynchronous nature of online platforms further enhances autonomy by allowing learners to manage their own time and pace of study. This flexibility is particularly beneficial for adult learners and working professionals, who may need to balance their education with other responsibilities. Studies have shown that learners who engage with online platforms develop stronger self-regulation skills and are more likely to take initiative in their learning [2].

Interactive media, such as podcasts, videos, and e-books, offer additional avenues for independent learning. These resources are often available on-demand and can be accessed through various devices, making them highly accessible to learners. Interactive media allows learners to engage with content in a more dynamic way, whether through interactive exercises, simulations, or multimedia presentations. For example, platforms like YouTube and TED provide a wealth of educational content that learners can explore at their own pace. The ability to pause, rewind, and review content supports deeper understanding and retention, while the interactive elements of certain media, such as quizzes and discussions, encourage active participation and critical thinking [3].

While technological tools offer significant potential for enhancing learner autonomy, there are several challenges and considerations that educators must take into account. One of the primary challenges in integrating technology into education is the varying levels of digital literacy among learners. Not all students possess the necessary skills to effectively navigate digital tools, which can hinder their ability to engage in autonomous learning. Educators need to ensure that learners are equipped with the digital skills required to use these tools effectively.

Moreover, digital literacy extends beyond technical skills to include the ability to critically evaluate online resources. Learners must be taught how to discern credible sources from unreliable ones and how to use digital tools to enhance their learning rather than as a distraction. Another concern is the potential over-reliance on technology, which may lead to a reduction in traditional learning methods and face-to-face interactions. While digital tools can support autonomous learning, they should not replace the valuable experiences gained through classroom discussions, collaborative projects, and direct teacher feedback. A balanced approach is essential, where technology

complements rather than replaces traditional teaching methods. Educators should aim to integrate digital tools in a way that enhances, rather than diminishes, the overall learning experience.

Access to technological tools is not uniform across all learners. Socioeconomic factors, geographical location, and availability of resources can impact a learner's ability to engage with digital tools. This digital divide can exacerbate existing inequalities in education, particularly in underserved communities. To address this issue, educators and policymakers must work towards providing equitable access to technological resources. This may involve investing in infrastructure, providing training and support for both teachers and students, and developing low-cost or free educational tools that are accessible to all learners.

To maximize the benefits of technological tools in promoting learner autonomy, educators can implement several practical strategies. For instance, they can use technology to create personalized learning pathways that cater to individual learner needs. By leveraging data analytics, digital tools can provide insights into learner progress, strengths, and areas for improvement, allowing for the customization of learning experiences. For example, adaptive learning technologies can adjust the difficulty level of tasks based on the learner's performance, ensuring that they are consistently challenged while also being supported in areas where they may struggle.

Technological tools can also be used to promote self-reflection and goal setting, which are key components of learner autonomy. Educators can encourage students to set learning goals, track their progress, and reflect on their achievements using digital portfolios, journals, or progress tracking apps. These tools not only support autonomy by fostering a sense of accountability but also help learners develop metacognitive skills, which are crucial for effective self-directed learning.

In conclusion, technological tools have the potential to significantly enhance learner autonomy by providing learners with the resources, flexibility, and support needed for independent learning. Language learning apps, online platforms, and interactive media are just a few examples of how digital resources can empower students to take control of their educational experiences. However, the successful integration of these tools into educational practices requires careful consideration of challenges such as digital literacy, over-reliance on technology, and accessibility. By adopting a balanced approach and implementing practical strategies, educators can harness the power of technology to promote learner autonomy and prepare students for lifelong learning.

REFERENCES:

1. Benson, P. (2011). *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning*. Pearson Education.
2. Hrastinski, S. (2019). What Do We Mean by Blended Learning? *TechTrends*, 63, 564-569.
3. Schmidt, C. (2019). Interactive Learning with Technology: How to Foster Learner Autonomy. *Educational Technology & Society*, 22(2), 29-39.
4. Sundqvist, P., & Sylvén, L. K. (2016). *Extramural English in Teaching and Learning: From Theory and Research to Practice*. Palgrave Macmillan.

UO'K 378

MASOFALI TA'LIMDAN FOYDALANISHDA ELEKTRON DARSLIKNING O'RNI

Sh.A. Mengliyev, dotsent, Termiz davlat universiteti, Termiz
Z.Q. Jo'rayeva, magistrant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Elektron darslikni ta'lim sifati oshirishdagi imkoniyatlari ko'rsatilib berilgan. Elektron darslik vositasida o'qitish jarayonining samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Elektron darslik, masofaviy ta'lim, elektron qo'llanma.

Аннотация. Электронного учебника для повышения качества образования. Обоснована эффективность обучения при помощи электронного учебника.

Ключевые слова: Электронный учебник, дистанционное обучение, электронный гид.

Abstract. The ostentatious possibilities of an electronic textbook to improve the quality of education. The effectiveness of training using an electronic textbook has been substantiated.

Key words: Electronic textbook, distance education, electronic guide.

Kirish. COVID-19 pandemiyasi butun dunyo bo'ylab maktablar va universitetlarning yopilishi bilan elektron ta'lim bozorini yanada o'zgartirdi. YUNESKO ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yil mart

oyida 186 ta davlatda 1,2-milliarddan ortiq o'quvchi pandemiya sababli maktablarning yopilishidan aziyat chekdi. Koronavirus pandemiyasidan eng ko'p zarar ko'rgan mamlakatlarda masofaviy ta'limga qabul qilish soni misli ko'rilmagan darajada o'sdi. Masalan, 2020-yil aprel oyida Janubiy Koreyada 5,4 millionga yaqin talabalar uydin Google Classroom va Zoom kabi platformalarda jonli e'fira uzatiladigan darslarni o'rganishni boshladilar, chunki mamlakat COVID-19 pandemiyasiga qarshi kurashmoqda.

Jamiyatshunos olimlarning so'nggi e'tirofiga ko'ra insoniyat o'z rivojlanishida texnokratik fazaga o'tmoqda. Bu fazada rivojlanish tamoyillarining zaminida fan va texnika yutuqlarini kompyuter texnologiyalari asosida jamiyat hayotining iqtisodiy, jumladan, texnologik, ijtimoiy va siyosiy jabhalariga mumkin qadar tezkorlikda joriy etish yotadi. Iqtisodiy munosabatlarning globallasuvi, moliyaviy va axborot oqimlari ta'sirida davlatlararo chegaralarning nisbiylashuvi hamda ilm-fan sohasidagi so'nggi yutuqlarni ishlab chiqishga o'ta tezkorlikda joriy etilishi va mos yuqori samarali texnologiyalarni yaratilishi, insoniyat evolyutsiyasining kechuvda ayrim shaxsga nisbatan kritik holatlarning sababchisi bo'lmoqda: kishilar jamiyatining axborotlarning yangilanishi ayrim shaxsning biologik yangilanishuvidan, ya'ni avlodlar almashuvidan tezroq sodir bo'lmoqda.

Asosiy qism. Masofaviy ta'lim tizimi – ta'lim tizimining yangilangan va rivojlantirilgan ko'rinishi bo'lib unda o'qitish “o'quvchi — o'quvchi” va “o'qituvchi – o'quvchi” orasida ma'lumotlar almashishning zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil qilinadi. Kompyuter asosidagi telekommunikatsion aloqa orqali an'anaviy o'qitish uslubidan ko'ra yuqori saviyada o'quvchilarga bilim berish va har-xil ko'rinishdagi o'quv materiallarni etkazib berish imkoniyatini beradi[1-5].

Kompyuter texnologiyalarining qo'llanilishi inson faoliyatining barcha jabhalariga, shuningdek ta'lim sohasiga ham jadal suratda kirib bormoqda. An'anaviy o'qitish vositalari o'z ahamiyatini saqlagan holda, interfaol metodlar bilan uyg'unlashgan yuqori unumdorlikka erishadi. Elektron qo'llanmalar qo'shimcha pedagogik “Uskuna” vositasida ishlatilib qiziqarli, interfaol mashg'ulotlar tashkil qilish natijasida kerakli bilimlarni tezroq va sifatliroq o'zlashtirishga imkoniyat yaratadi[6-7].

An'anaviy bosma o'quv nashrlari bilan birgalikda elektron qo'llanmalar qo'shimcha axborotlar manbai bo'lib, uning materiallari o'rganiluvchi mavzuga bog'langan, o'quvchi-talabalar uchun oson taqdim qiluvchi va o'rganiluvchi fan to'g'risida kengroq tasavvur hosil qilishga xizmat qiladi. SHuningdek elektron qo'llanmani masofaviy ta'limda qo'llash mumkin. Masofaviy o'qitish ta'lim xizmatlari majmuasidan iborat bo'lib, o'quv materiallari bilan masofadan almashinuv vositalariga asoslanuvchi maxsus axborot ta'lim muhiti yordamida o'quvchi-talablarga taqdim etiladi[10].

Masofaviy o'qitishning axborot ta'lim tizimi deb foydalanuvchilarning ta'lim olish ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan axborot uzatish, o'zaro hamkorlik qaydnomalari, axborot resurslari, tashkiliy – uslubiy va boshqaruv dasturiy ta'minotlar kiradi. Ko'pchilik zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchi – talabalarni mustaqil ta'lim olishga qaratilgan bo'lib, mustaqil o'quv faoliyati ularning kelajakdagi hayoti jarayonida muhim ahamiyatga ega. Binobarin, o'quvchi – talabalarni elektron o'quv nashrlar bilan ishlashga o'rgatish ta'lim tizimining muhim vazifasi hisoblanadi.

Elektron darsliklardan foydalanish o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Ularda bosma darsliklar ma'lumotnomalarning nazariy xususiyatlari bilan birgalikda amaliy va nazorat qiluvchi qismlari birlashtiriladi.

Zamonaviy elektron darslik bu kompyuter texnologiyalaridan va internet vositalaridan foydalanishga asoslangan bir butun didaktik tizim tushunilib, uning maqsadi o'quv – talablari optimal va individual ishchi dasturlar asosida o'quv jarayonini boshqarishdan iboratdir. Elektron darsliklar elektron tashuvchilar yoki lokal – global kompyuter tarmog'ida joylashtiriladi. Elektron o'quv nashrlari hajmi, mazmuni va o'quv materialini qamrab olinish darajasiga qarab bir qancha turlarga bo'linadi.

- Elektron darsliklar;
- Elektron amaliyotlar;
- Elektron mashqlar to'plamlari;

Elektron va bosma darslik o'ziga xos xususiyatlarga ega:

1. Elektron darslik aniq o'quv vazifalari bo'yicha turli qiyinchilik darajasidagi ma'lumotni saqlashi mumkin.

2. Elektron darslik ko'rgazmaliligi bosma darslikka nisbatan ancha yuqori bo'ladi.

3. Elektron darslikni tarqatish va ko'paytirish kam xarajatligi bilan farqlanadi.

Elektron darslik afzalliklariga quyidagilar kiradi:

-o'qituvchi mehnat unumdorligini oshiradi;

-o'rganuvchi mustaqil fikrlash jarayonini faollashtirish;

-o'qitishni individuallashtirish.

-axborot texnologiyalarini qo'llash vositasida o'qitish effektivligini oshirish;

-o'quvchi – talabalar o'quv mustaqil ta'lim faoliyatini effektiv nazorat qilish imkoniyati;

-o'quv material mazmunini ko'rgazmaliligini va tushunarligini oshiruvchi multimedia imkoniyatlarini qo'llash;

-o'quv – talabalar mustaqil ta'limni tashkil etish.

Elektron darslikning afzalliklari bilan bir qatorda kamchilliklardan xoli emas. Eng muhim kamchilik katta hajmdagi matnlarni ekranda o'qish noqulayligi bilan bog'liq. Bu kamchilikni bartaraf etish uchun ko'pgina elektron darslikda matnli audio rejimlaridan foydalaniladi[8-9].

Elektron darslikdan ta'lim jarayonida foydalanish uchun ham o'quvchi– talabalar, hamda o'qituvchilardan ma'lum darajadagi axborot madaniyatiga ega bo'lish talab etiladi[11].

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda yaratilayotgan va qo'llanilayotgan elektron darsliklarning ko'pchiligi ta'lim jarayonida qo'llanilmoqda. SHunga qaramay, ularga qo'yiluvchi talablar tizimi va baholash mezonlarining huquqiy himoyasi, sifat kriteriyalari uchun umumiy standartlar mavjud emas.

Elektron darsliklardan ta'lim jarayonida foydalanish to'g'ri shakllantirilgan maqsadlariga erishish yo'lida o'quvchi – talabalarga o'quv faoliyatiga qiziqishni uyg'otish, eng muhim masalalarga e'tiborni jalb qilish asosida mustaqil ishlashga motivatsiyalashning imkoniyati mavjudligi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Менглиев Ш.А., Хуррамов О. Таълим тизимида электрон дарсликларнинг ўрни. Касбий таълим бўйича мутахассис кадрлар тайёрлаш тизимини шакллантириш; назария ва амалиёт» Қарши, 2007 й 18-35 б.

2. Менглиев Ш.А., Аманов Б., Физика фанидан электрон дарслик ёрдамида талабалар билимини баҳолаш. Физик масалаларни очиш, “Хозирги замон физикасининг долзар муаммолари” 4-Республика илмий-назарий конференция материаллари. Термиз, 2009 й 89 б.

3. Менглиев Ш.А., Гуломқодиров К., Мактабгача таълимда ахборот технологияларни қўллаш усуллари. “Мактабгача таълимда янги педагогик ва ахборот технологияларини татбиқ этишининг долзарб масалалари” Республика илмий-амалий конференция матер. Қарши. 2010 й. 5-6 б.

4. Менглиев Ш.А., Гуломқодиров К., Қорахонов С.Х., Узлуксиз таълим тизимида замановий таълим технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ муаммолар. Ўзбекистон Республикасида таълимнинг узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлаш: ютуқ ва муаммолари Республика илмий-амалий анжумани маъруза тезислар тўплами II-қисм тошкент давлат иқтисодиёт университети 2012 й. 207 б.

5. Менглиев Ш.А., Қорахонов С.Х., Узлуксиз таълим тизимида замановий таълим технологиялардан фойдаланиш билан боғлиқ муаммолар. Ўрта махсус ва касб-хунар таълими: “Узвийлик ва узлуксизлик” мавзусидаги республика илмий-амалий семинарининг мақола ва маъруза тезислар тўплами тошкент молия институти 2012 й. 252 б.

6. Менглиев Ш.А., Холлиев Ф.Б., Олий ва ўрта махсусб касб хунар таълимида аниқ ва табиий фанларнинг ўзаро алоқадорлик ва узвийлиги масалалари. Республика илмий-анжумани материаллари. Қарши-2014 й. 139б.

7. Менглиев Ш.А., Жураева З.К., Олий таълим тизимида электрон дарслик ёрдамида табиий фанларни ўқитиш. Мехнат ва касб таълим соҳаларида юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий материаллари. Термиз-2014 й. 448 б.

8. Mengliyev SH.A., Abdullayev B., Jo'rayeva Z., Informatika fanidan elektron darslik yordamida o'quvchilar bilimni mustahkamlash. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий ва этномаданий ҳаёт. Тарих ва таҳлил Республика илмий анжумани мақолалар тўплами. Термиз-2014 й. 515-516 б.

9. Mengliyev SH.A., Umarzoda Sh.A., Ta'limda elektron darslikning dolzarbligi. Ёш олимлар Республика илмий-амалий конференцияси 2016 й. 360 б.

10. Менглиев Ш.А., Гуломқодиров К., Жўраева З.К., Масофавий ўқитишда web сайтларнинг ўрни. IX Международная научно-практическая интернет-конференция актуальные научные исследования в современном мире. Украина 2016 г. 95 с.

11. Mengliyev SH.A. Elektron darslikdan foydalanishning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni. Surxondaryoda ilm va fan Ilmiy innovatsion jurnal №3-4(05) 2021 y. 21-26 б.

UO'K 37.02

OILADA BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIKNING SABABLARI

D.A.Muhitdinova, kichik xodim, "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti, Toshkent
N.M.Egamberdiyeva, direktor, "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlikning sabablarini chuqur tahlil qiladi. Maqolada psixologik, ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy va madaniy omillar ko'rib chiqiladi. Muallif xalqaro va milliy qonunchilik, statistik ma'lumotlar va ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, muammoning ko'p qirrali tabiatini ochib beradi. Maqolada zo'ravonlikning oqibatlarini, nazariy yondashuvlar va oldini olish strategiyalari muhokama qilinadi. Xulosa qismida kompleks yondashuvning zarurligi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar ta'kidlanadi.

Key words: gender equality, stress, drugs, violence, alcohol, individual, prevention, social support.

Аннотация. Данная статья представляет глубокий анализ причин насилия над детьми в семье. В статье рассматриваются психологические, социально-экономические, семейные и культурные факторы. Автор, опираясь на международное и национальное законодательство, статистические данные и научные исследования, раскрывает многогранную природу проблемы. В статье обсуждаются последствия насилия, теоретические подходы и стратегии профилактики. В заключении подчеркивается необходимость комплексного подхода и намечаются направления для будущих исследований.

Ключевые слова: гендерное равенство, стресс, наркотики, насилие, алкоголь, личность, профилактика, социальная поддержка.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the causes of child abuse in the family. The paper examines psychological, socio-economic, family, and cultural factors. The author, drawing on international and national legislation, statistical data, and scientific research, reveals the multifaceted nature of the problem. The article discusses the consequences of violence, theoretical approaches, and prevention strategies. The conclusion emphasizes the need for a comprehensive approach and outlines directions for future research.

Kalit so'zlar: gender tengligi, stress, giyohvandlik, zo'ravonlik, spirtli ichimliklar, individual, profilaktika, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash.

Oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlik murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, u ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va psixologik omillarga chuqur bog'liq. Bu hodisa, afsuski, butun dunyoda keng tarqalgan va bolalarning jismoniy va ruhiy salomatligiga, shuningdek, umuman jamiyatga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlikning asosiy sabablarini tushunish samarali oldini olish va aralashuv strategiyalarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Ota-onalarning ruhiy kasalliklari ham bolalarga nisbatan zo'ravonlik xavfini oshirishi mumkin. Sidebotham va Golding (2001) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, depressiyaga chalingan onalar bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish xavfi yuqori. Shunga o'xshab, shaxsiyat buzilishlari yoki posttravmatik stress buzilishi (PTSD) bo'lgan ota-onalar ham o'z bolalariga nisbatan zo'ravon xatti-harakatlarga ko'proq moyil bo'lishlari mumkin (Ehrensaft va boshqalar, 2015).

Oilaviy omillar ham bolalarga nisbatan zo'ravonlikning paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Eng muhim omillardan biri ota-onalarning o'zlarining bolalikdagi zo'ravonlik tajribasi hisoblanadi. Thornberry va boshqalar (2012) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bolaligida o'zlari shafqatsiz munosabatga uchragan ota-onalar o'z bolalariga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish ehtimoli yuqori. Bolalarni tarbiyalash ko'nikmalarining etishmasligi ham muhim xavf omili hisoblanadi. Bolalar rivojlanishi va samarali tarbiya usullari haqida etarli bilim ega bo'lmagan ota-onalar bolalar xulq-atvorini nazorat qilish usuli sifatida zo'ravonlikka murojaat qilishlari mumkin.

Er-xotin o'rtasidagi munosabatlardagi muammolar ham bolalarga nisbatan zo'ravonlikka hissa qo'shishi mumkin. Oilaga nisbatan patriarxal qarashlar ham bolalarga nisbatan zo'ravonlikka hissa

qo'shishi mumkin. An'anaviy gender rollari va oilaning avtoritar modellari ustunlik qiladigan jamiyatlarda bolalar ota-onalarning mulki sifatida qaralishi mumkin, bu esa shafqatsiz munosabatni oqlashga olib kelishi mumkin (Lansford va boshqalar, 2014). Bu jamiyat darajasida gender tengligini va bolalar huquqlarini ilgari surishning muhimligini ta'kidlaydi. Oilaning ijtimoiy izolyatsiyasi ham bolalarga nisbatan zo'ravonlik xavf omili hisoblanadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va jamoat resurslaridan ajralgan oilalar bolalarga nisbatan zo'ravonlikka ko'proq moyil bo'ladi (Coulton va boshqalar, 2007).

Spirтли ichimliklar va giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish ham oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlikning muhim xavf omili hisoblanadi. Walsh va boshqalar (2003) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, spirтли ichimliklar yoki giyohvand moddalarni suiiste'mol qiladigan ota-onalar o'z bolalariga nisbatan shafqatsiz munosabatda bo'lish ehtimoli yuqori.

Stress va hayotiy qiyinchiliklar ham bolalarga nisbatan zo'ravonlikning paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish uchun ushbu muammoning turli jihatlarini qamrab oladigan kompleks choralar zarur. Ota-onalar uchun ta'lim dasturlari zo'ravonlikning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Xavf guruhidagi oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ham zo'ravonlikning oldini olishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Zo'ravonlik holatlarini erta aniqlash keyingi zararining oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Bu kontekstda bolalarni himoya qilish tizimlari va shafqatsiz munosabat shubhasi to'g'risida majburiy hisobot berish muhim rol o'ynaydi. Masalan, AQShning barcha 50 shtatida bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabat shubhasi to'g'risida ma'lum mutaxassislardan xabar berishni talab qiladigan majburiy hisobot qonunlari mavjud (Child Welfare Information Gateway, 2019).

Qurbonlar va tajovuzkorlarga psixologik yordam ko'rsatish ham bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosini hal qilishning kompleks yondashuvining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Travmaga yo'naltirilgan kognitiv-xulq terapiyasi (TF-CBT) zo'ravonlikka uchragan bolalarni davolashda samaradorligini ko'rsatdi va avlodlararo zo'ravonlik uzatilishining oldini olishga yordam berishi mumkin (Cohen va boshqalar, 2012).

Shuni ta'kidlash muhimki, oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlik qurbonlar uchun jiddiy qisqa muddatli va uzoq muddatli oqibatlariga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlikka uchragan bolalarda ruhiy kasalliklar, jumladan, depressiya, xavotir, posttravmatik stress buzilishi va shaxsiyat buzilishlari rivojlanish xavfi yuqori (Norman va boshqalar, 2012).

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikning uzoq muddatli oqibatlari kattalar hayotida yurak-qon tomir kasalliklari, diabet va semizlik kabi surunkali kasalliklar xavfining oshishi ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin (Felitti va boshqalar, 1998). Salbiy bolalar tajribasi (ACE) tadqiqoti bolalikdagi shafqatsiz munosabat tajribasi va katta yoshdagi sog'liq va farovonlik uchun turli salbiy oqibatlar o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, bolalarga nisbatan zo'ravonlikning iqtisodiy oqibatlari sezilarli. Fang va boshqalar (2012) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, AQShda bolalarga nisbatan shafqatsiz munosabatning yangi holatlari bilan bog'liq umr bo'yi iqtisodiy xarajatlar taxminan 124 milliard dollar deb baholangan. Bu xarajatlarga sog'liqni saqlash xarajatlari, mehnat unumdorligining yo'qotilishi, jinoiy odil sudlov tizimi xarajatlari va maxsus ta'lim xarajatlari kiradi.

Tadqiqotlar, shuningdek, aralashuvlarni ishlab chiqishda madaniy kontekstni hisobga olish muhimligini ko'rsatadi. Bir madaniyatda zo'ravonlik deb hisoblangan narsa boshqa madaniyatda tarbiyaning maqbul amaliyoti sifatida qaralishi mumkin. Shuning uchun bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olishga madaniy jihatdan sezgir yondashuvlarni ishlab chiqish muhimdir, bu mahalliy me'yorlar va amaliyotlarni hisobga oladi, ammo shu bilan birga bolalarning huquqlari va farovonligini himoya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlik murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uni hal qilish uchun kompleks yondashuvni talab qiladi. Zo'ravonlik sabablarini, individual psixologik omillardan tortib keng ijtimoiy va madaniy kontekstlargacha tushunish samarali profilaktika va aralashuv strategiyalarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlik va mamlakatlar o'rtasida ilg'or tajribalar almashish ham muhim rol o'ynaydi. "Bolalarga nisbatan zo'ravonlikni tugatish

bo'yicha global hamkorlik" (Global Partnership to End Violence Against Children) kabi global tashabbuslar xalqaro darajada harakatlarni muvofiqlashtirish va bilimlar almashinuviga yordam beradi.

Esda tutish kerakki, bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish - bu nafaqat bolalar huquqlarini himoya qilish masalasi, balki jamiyat kelajagiga investitsiya hamdir. Xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitda o'sgan bolalar kelajakda sog'lom, samarali va mas'uliyatli kattalar bo'lish ehtimoli yuqori, bu esa tinchroq va farovon jamiyat yaratilishiga hissa qo'shadi.

Shunday qilib, oilada bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosini hal qilish jamiyatning barcha darajalarida - individualdan global darajagacha doimiy sa'y-harakatlarni talab qiladi. Faqat kompleks, ilmiy asoslangan va g'amxo'r yondashuv orqali biz har bir bola xavfsizlik, sevgi va hurmatda o'sishi mumkin bo'lgan dunyoni yaratishga umid qilishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bowlby, J., 1969. Attachment and loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
2. Bronfenbrenner, U., 1979. The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Masten, A.S., 2001. Ordinary magic: Resilience processes in development. American Psychologist, 56(3), pp.227-238.
4. National Child Abuse and Neglect Data System (NCANDS), 2019. Child Maltreatment 2018. Washington, DC: U.S. Department of Health & Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau.
5. Norman, R.E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J. and Vos, T., 2012. The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: a systematic review and meta-analysis. PLoS Medicine, 9(11), p.e1001349.

UO'K 372.881.111.1

INGLIZ TILINI MAXSUS MAQSADLARDA O'QITISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI

N.B.Po'latova, katta o'qituvchi, Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitishning mohiyati yoritib berilgan. ESPning tarixiy rivojlanish jarayoni ochiqlash orqali masalaning mohiyatiga nazar solingan.

Kalit so'zlar: ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish, nofilologik ta'lim yo'nalishi, yondashuv, o'zgaruvchan xususiyat, mutlaq xususiyati, til ko'nikmalari.

Аннотация. В этой статье объясняется суть преподавания английского языка для специальных целей. Раскрывая исторический процесс развития ESP, была рассмотрена суть вопроса.

Ключевые слова: преподавание английского языка для специальных целей, нефилологическое образовательное направление, подход, вариативная черта, абсолютная черта, языковые навыки.

Abstract. This article explains the essence of teaching English for special purposes. By revealing the historical development process of ESP, the essence of the matter was looked into.

Key words: teaching English for special purposes, non-philological educational direction, approach, variable feature, absolute feature, language skills.

Barchamizga ma'lumki, yurtboshimiz tashabbuslari bilan so'nggi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamlı ishlar amalga oshirilmoqda. Hududlarda yangi oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi, kadrlar tayyorlashning zamonaviy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari hamda sirtqi va kechki bo'limlarning ochilishi, oliy ta'lim muassasalariga qabul kvotalarining oshirilishi mazkur yo'nalishdagi muhim islohotlar hisoblanadi. Xalqaro til miqyosida ingliz tilining rivojlanishi, ayniqsa, ilmiy izlanishlar, adabiyotlar ingliz tilida ko'plab paydo bo'lishi, zamonaviy sohalarga oid ilmiy terminlarning asosiy qismi ingliz tiliga oid so'zlar egallaganligi talabalarining ingliz tilini nechandon o'qimog'i kerakligini asoslaydi. Zotan, ingliz tilining mavqeyi oshib borar ekan barcha soha vakillarining ushbu tilini o'rganmog'i

zaruratini keltirib chiqaradi. Nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalariga ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish (ESP) orqali talabalarning kommunikativ kompetensiyasi bilan birgalikda kasbiy kompetensiyasi ham shakllanadi. Bu esa bo'lajak mutaxassislariga kelgusi faoliyatida ulkan imkoniyatlar beradi. I.M. Tuxtasinovning fikricha: "Talabalarning chet tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish, lug'at, ma'lumotnoma va asl matnlar bilan ishlash qobiliyatlari va bilimlarini rivojlantirish, zarur bo'lgan grammatik materiallarni tizimlashtirish, kasbiy matnlarni to'g'ri tushunish va badiiy tarjima mahoratini rivojlantirish bugungi kun talabidir". Nofilologik yo'nalish talabalariga ESP qanchalik zarurligini isbotlashdan oldin. ESPning tarixiy rivojlanish jarayonini va hozirgi kundagi holatini qisqacha bayon etsak.

Asosiy qism. Ikkinchi jahon urushidan so'ng nofilologik ta'lim yo'nalishlarida ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish, (English for specific purposes, ESP) ommalasha boshladi. Bunga sabab esa Amerika Qo'shma Shtatlarining ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishi hamda u yerda fan va texnika taraqqiyotining jadallashuvi ingliz tilining xalqaro til sifatidagi nufuzini oshirdi. Shuningdek, Amerika sanat asarlari: filmlari va qo'shiqlarining jahon miqyosida ommalashuvi hamda amerikacha madaniyatning ingliz tilida aks ettirilishi ingliz tilini o'zlashtirishga dunyo xalqlarining qiziqishlarini uyg'otdi. XX asrning 60-yillariga kelib ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar natijasida ta'lim sohasida yangi metodlar ishlab chiqila boshladi. 1990-yillarga kelib ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish va o'rgatish masalalari faollashdi. Jumladan, A. Uoters, T. Dadli-Evans, T. Xatchinson, M. Sent-Djon, L. Entoni, J. Meggi, D. Karter, K. Greyvs, X. Bastyrkmen, S. Savingtonlar kabi tilshunoslar ushbu yo'nalishda chuqur izlanishlar olib bordi. Ta'kidlab ketish joizki, ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish yuzasidan nafaqat Yevropa mamlakatlari olimlar, balki Sharq mamlakatlari olimlari ham ushbu soha bilan keng shug'ullana boshladilar. Bugungi kunda esa yurtimiz olimlari tomonidan ushbu yo'nalish bo'yicha chuqur izlanishlar olib borilmoqda hamda katta natijalarga erishilmoqda.

Uslublar. ESPga ko'plab ta'riflar berilgan bo'lib. Ba'zi odamlar ESPni ingliz tilini har qanday maqsadda o'rgatish deb ta'riflashsa, boshqalar esa akademik tadqiqotlarda qo'llaniladigan ingliz tilini o'rgatish yoki ingliz tilini kasbiy yoki professional maqsadlarda o'rgatish deya ta'kidlashadilar, yana ba'zilar esa ingliz tilini aniq maqsadlarda o'rganadigan ingliz tilini bilmaydiganlar uchun ingliz tilini o'rgatish sifatida tasvirlaydilar. Hutchinson & Waters ESPni til o'qitishga yondashuv sifatida qaraydi, unda mazmun va uslub bo'yicha barcha qarorlar o'quvchilarning o'rganishdagi sabablariga asoslanadi deya ta'kidlaydi. Robinson esa ESPni ta'lim, o'qitish va amaliyotni o'z ichiga olgan va bilimning uchta asosiy realizmiga, ya'ni til, pedagogika va talabalar/ishtirokchilarning qiziqish sohasiga asoslangan jarayon sifatida ko'radi. Richards va Rodger ESPni aniq rollarni (masalan, talaba, muhandis, hamshira) amalga oshirish uchun ingliz tiliga muhtoj bo'lgan va mazmun hamda haqiqiy bilimga ega bo'lishi kerak bo'lgan o'quvchilarning til ehtiyojlarini qondirishga intiladigan harakatlar umumlashmasi sifatida qaraydi.

Natijalar. ESP ning batafsil ta'rifi Strevens tomonidan berilgan bo'lib, u ESPni maxsus maqsadli til o'qitishning umumiy toifasining alohida holati sifatida ta'riflagan. Bundan tashqari, u ESP ta'rifi to'rtta mutlaq va ikkita o'zgaruvchan xususiyatni farqlash uchun zarurligini aniqladi. ESP ning to'rtta mutlaq xususiyati ingliz tilini o'qitishdan iborat bo'lib, ular:

1. o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun dizayn;
2. muayyan fanlar, kasblar va faoliyatlar bilan bog'liq;
3. sintaksis, leksika, nutq, semantika va hokazolarda ushbu faoliyatga mos tilga va ushbu nutqni tahlil qilishga qaratilgan;
4. Umumiy ingliz tiliga farqlanadi.

Ikki o'zgaruvchan xarakteristikalar ESP bo'lishi mumkin, lekin bu shart emas:

1. o'rganiladigan til ko'nikmalari cheklangan (masalan, faqat o'qish);
2. hech qanday oldindan belgilab qo'yilgan metodika bo'yicha o'qitilmagan.

Dadli-Evans esa Strevens tomonidan taqdim etilgan ESP ta'rifini "Umumiy ingliz tilidan" farqli ravishda ESP bo'lgan mutlaq xususiyatlarni olib tashlash orqali sezilarli darajada yaxshiladi va o'zgaruvchan xususiyatlar sonini qayta ko'rib chiqdi hamda oshirdi. Shunday qilib, Dadli-Evans tomonidan berilgan mutlaq va o'zgaruvchan xususiyatlar ta'rifini ko'rib chiqsak:

Mutlaq xususiyatlar:

1. ESP o'quvchilarning maxsus ehtiyojlarini qondirish uchun belgilangan;
2. ESP o'zi xizmat qiladigan fanning asosiy metodologiyasi va faoliyatidan foydalanadi;
3. ESP grammatika, leksika, registr, o'rganish ko'nikmalari, nutq va janr nuqtai nazaridan ushbu faoliyatga mos tilga qaratilgan.

O'zgaruvchan xususiyatlar:

1. ESP ma'lum fanlar bilan bog'liq yoki ular uchun mo'ljallangan;
2. ESP muayyan o'qitish holatlarida umumiy ingliz tilidan boshqa metodologiyadan foydalanishi mumkin;
3. ESP, ehtimol, oliy o'quv yurtida yoki professional ish sharoitida katta o'quvchilar uchun mo'ljallangan, biroq bu o'rta maktab darajasidagi o'quvchilar uchun bo'lishi mumkin;
4. ESP odatda o'rta yoki yuqori darajadagi talabalar uchun mo'ljallangan;
5. Ko'pgina ESP kurslari til tizimlari bo'yicha ba'zi bir asosiy bilimlarni o'z ichiga oladi.

ESPning eng asosiy jihati shundaki, til o'rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqishda qabul qilingan har qanday qaror o'quvchilarning ingliz tilini o'rganish ehtiyojlariga bog'liq bo'lishi kerak. Shuningdek, ESPdagi "maxsus" (specific) so'zi ushbu sohaning rivojlanishi bilan birga turli xil talqinlarga ega. Masalan: 1960-yillarda mazkur so'z ma'lum bir soha yoki kasbning texnik lug'ati ro'yxatini anglatardi. 1980-yillardan boshlab hozirgi davrgacha ushbu so'z o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini bildiradi.

Muhokama. Berilgan ta'riflarga asoslanib, ESP o'quvchilarni ingliz tilidan akademik, professional yoki ish joyida foydalanishga tayyorlashni anglatadi deya olishimiz mumkin. ESPda ingliz tili o'z maqsadi yoki umumiy ta'lim olish uchun emas, balki kirish yo'lini yoki muayyan muhitda til samaradorligini oshirish uchun o'rganiladi.

Dadli-Evans tomonidan berilgan ta'rif uchta mutlaq va beshta o'zgaruvchan xususiyatdan iborat bo'lib, ESP aniq bir intizom bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan tushunchani ifodalaydi, lekin u ma'lum bir yosh guruhiga yoki qobiliyat oraliqiga qaratilgan bo'lishi shart emas. Bu shunchaki o'qitishga yondashuv yoki Dadli-Evans "aql munosabati" (attitude of mind) sifatida tasvirlangan narsa sifatida ko'rish kerak. Bu Xatchinson va Uoters (1987, s.19) tomonidan taklif qilingan taxminga o'xshash bo'lib, u ESP til o'rgatishning yondashuvi bo'lib, unda mazmun va uslub bo'yicha barcha qarorlar o'quvchining o'rganish sababiga asoslanadi.

ESPdagi "maxsus" so'zining ma'nosi ESP qoidasini til o'qitishga yondashuv sifatida ko'proq tasdiqlaydi, unda o'quvchining o'rganishga bo'lgan ehtiyojidan kelib chiqqan holda mazmun va uslub qo'llaniladi. Boshqacha qilib aytganda, o'quvchilar o'rganayotgan tilning tabiatini emas, balki tilni o'rganadilar. Binobarin, yondashuv sifatida ESP odatda til o'rganuvchilarga tilning xususiyatlarini yengishda yordam berish yoki o'quvchilar ingliz tilini o'zlashtirmoqchi bo'lgan fan, kasb yoki ish joyida ishlash uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni rivojlantirish uchun yordam beradi.

Hozirgi kunda yurtimizda ingliz tilini oliy ta'lim darajasida o'rgatish kontekstida, xususan, nofilologik yo'nalish talabalari uchun ESP yondashuvi keng tarqalgan. Bu esa ingliz tilini bilmaydigan talabalar uchun ingliz tilidan akademik va kasbiy maqsadlarda, ayniqsa, o'quv ishlarida darsliklarini o'qish uchun foydalanish qobiliyatini shakllantirishda samaralidir. Bu shuni anglatadiki, ingliz tilini o'qitishda o'qish qobiliyati talabalarga o'z sohalarida samarali o'rganishga yordam berish uchun eng katta ahamiyatga ega. Shuningdek, Hutchinson & Watersning ta'kidlashicha, talaba uchun oliy ta'lim tizimida eng keng tarqalgan maqsad ingliz tilida maxsus adabiyotlarni o'qishdir. Ta'lim jarayonida asosiy e'tibor o'qish strategiyalari kabi umumiy muammolarni qamrab oladigan umumiy kurs mazmuniga qaratilgan bo'ladi. Shu maqsadda ular yana tushuntiradilarki, natijada o'qitish jarayonida o'qish strategiyalarini o'qitishga e'tiborni asl materiallardan foydalangan holda o'rgatish va auditoriyadagi nutqda ingliz tilidan foydalanishga e'tibor qaratish bo'yicha konsensus mavjuddir. Grammatika o'rgatish akademik matnlarni tushunish uchun zarur bo'lgan minimal asosga asoslanadi. Shu sababli, ushbu yondashuvga asoslanib, ingliz tilini o'qitishda hatto o'qish ham eng ko'p ta'kidlangan mahorat bo'lib, boshqa til qobiliyatlari, xususan, gapirish, tinglash va yozishda til komponentlari kiritilgan holda amalga oshirilishi lozim. Shunday qilib, tadqiqotimiz shuni

ko'rsatdiki, ESP tushunchasining paydo bo'lishi va rivojlanishi tadrijiy taraqqiyot natijasi bilan chambarchas bog'liq. ESP - bu ma'lum bir fan sohasida mutaxassislarining adekvat va samarali muloqotini ta'minlashga qaratilgan ingliz tilini o'qitishning bir shakli.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish mazmuni, agar u talabalarning haqiqiy ehtiyojlari, mavjud talablari va shakllangan hayotiy dasturiga javob bersa, ular uchun zarur deb hisoblanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Basturkmen, H. (2006). Ideas and options in English for specific purposes. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers p.18
2. Choudhary Z. J. English for specific purposes: role of learners, teachers and teaching methodologies European Scientific Journal July 2015 edition vol.11, No.20 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431 Department of Foreign Languages, Taif University, Taif, Saudi Arabia 7-p
3. Dudley-Evans, T & St John, M J. (1998). Development in English for Specific Purposes. Cambridge: Cambridge University Press, page 1; Smoak, R.
4. Harmer, J. (2007). The practice of English language teaching. China: Pearson Education limited.
5. Hutchinson T. and Waters A. English for specific purposes: a learning-centered Approach, Cambridge university press. Cambridge 1987.
6. Hutchinson, T & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes, A Learning-centered Approach. Cambridge: Cambridge University Press. p.19
7. Mackay, R. & Mountford, A. (Eds.). (1978). English for Specific Purposes: A case study approach. London: Longman.
8. Richards, J. C. & Rodger, S.T. (2001). Approach and Methods in Language Teaching. USA. Cambridge. Cambridge University Press. p.107
9. Robinson, P. C. (1991). ESP Today: Practitioner's Guide. New York: Prentice Hall. p.1
10. Strevens, P. (1988). ESP after twenty years are appraisal in ESP State of the Art. SEAMEO Regional Language Center
11. Strevens, P. (1988). ESP after twenty years are appraisal in ESP State of the Art. SEAMEO Regional Language Center. p.2
12. Tukhtasinov.I.M., Kholiyorov.B.H. Features of the System of Formation of Compensatory Competence Among Agricultural Students as a Means of Filling in Professional Terminology. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-8 Issue-11, September 2019. P-2203-2206. <https://www.ijitee.org>.

UDC 378.1:811

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION

N.N.Rakhmatullaeva, student, Tashkent region Chirchik Pedagogical University, Chirchik

Annotatsiya. *Ingliz tilini o'qitishda muloqot qobiliyatlarining ahamiyati haqida qo'shimcha ma'lumotga ega bo'lish uchun men ushbu maqolani o'qishni tavsiya qilaman. Ushbu kompetensiyalar ijtimoiy integratsiya, ilmiy taraqqiyot, kasbiy yutuqlar va shaxsiy o'sish imkoniyatlariga mumkin bo'lgan ta'sirni hisobga oladi. Muloqot tilni o'zlashtirishning boshlang'ich bosqichi hisoblanadi va bizning til mahoratimizning asosiy o'lchovi hisoblanadi. Bundan tashqari, siz ingliz tilidagi muloqot qobiliyatlarining ahamiyati va ularni takomillashtirish usullari haqida qo'shimcha ma'lumotga ega bo'lishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy integratsiya, ilmiy taraqqiyot, kasbiy muvaffaqiyat va shaxsiy rivojlanish.*

Аннотация. *Чтобы лучше понять значение коммуникативных навыков в преподавании английского языка, я рекомендую прочитать эту статью. Эти компетенции учитывают потенциальное влияние, которое они могут оказать на шансы на социальную интеграцию, научный прогресс, профессиональные достижения и личностный рост. Считается, что общение является начальным этапом овладения языком, а также основным показателем наших языковых навыков. Кроме того, вы сможете получить дополнительные знания о значении коммуникативных способностей на английском языке, а также о методах их улучшения.*

Ключевые слова: *социальная интеграция, научный прогресс, профессиональный успех, личностное развитие.*

Abstract. *To gain further insight into the significance of communication skills in English teaching, I recommend reading this article. These competences take into account the potential impact they may have on chances for social integration, scientific progress, professional achievement, and personal growth. Communication is believed to be the initial stage of language acquisition and is also considered the main measure of our language skill. Furthermore, you can acquire further knowledge regarding the significance of English communication abilities, as well as techniques for improving them.*

Keywords: *social integration, scientific advancement, professional success, and personal development.*

Introduction. Proficient communication abilities are crucial for acquiring and mastering the English language. The true proficiency of a language can only be determined through engaging in conversation. Within the realm of English language instruction, communication skills encompass several facets of both verbal and non-verbal communication, encompassing speaking, listening, reading, and writing. Developing proficient communication skills in English is crucial for students to efficiently navigate many academic, social, and professional contexts. Furthermore, this article will provide information on this particular skill to assist students in enhancing their proficiency in English communication.

As the popularity of this language increases, so does the number of people learning and applying for it on a daily basis. Language learning has the capacity to impact both our financial and spiritual circumstances and state, even without broadening our worldview. This can have a significant impact on our profession and income, particularly. This can also have an impact on the individuals in our vicinity and our local community to a certain extent. Simultaneously, acquiring proficiency in other languages can enhance your self-assurance.

Research methodology: The importance of communication skills in English language education with different effective ways.

The importance of communication skills in english language education

1. Analyzing to improve interpersonal relationships- Proficient communication abilities are crucial for establishing and sustaining interpersonal connections. Students who possess effective communication skills, including articulate self-expression and careful listening, are able to establish significant connections with both their classmates and teachers. Participating in class activities such as group projects and debates necessitates students to engage in collaboration, negotiation, and the articulation of their thoughts, hence fostering the growth of teamwork and mutual respect. Simultaneously, it enhances the capacity to articulate thoughts confidently and smoothly in the presence of an audience.[1]

An example: Within the context of a collaborative endeavor focused on safeguarding the environment, students are required to engage in deliberations and allocate responsibilities. Individuals possessing proficient communication abilities are able to effectively articulate their thoughts, attentively engage with others, and establish agreement, hence guaranteeing the accomplishment of projects. In addition to enhancing self-esteem, students will also acquire specific knowledge on appropriate public behavior and effective conversation initiation and management.

Result: During team discussions, one might observe instances where individuals are not hesitant to openly share their thoughts and ideas, and gradually get more comfortable and proficient in doing so

2. Analyzing enhance Academic Achievement- There is a strong correlation between academic achievement and communication talents. High-achieving children often have the capacity to investigate, participate in discussions, and express their ideas with clarity and effectiveness. These skills empower individuals to actively and deeply engage with the subject matter and gain benefits from feedback that improves their understanding.

An example: When a teacher shares information on a given subject with a student who already has knowledge in that area, the existing knowledge, understanding, and competence will combine,

leading to the expansion of the student's knowledge and the broadening of their worldview. As a result, the student will become a highly skilled expert in their selected area of expertise.[2]

Result: This will optimize the efficiency of work and study. This refers to the situations that result from an individual's professional expertise and understanding.

2. Analyzing to prepare for the International Workforce- Proficient communication inside the professional realm is the fundamental factor for advancing one's career. Employers need candidates that possess the ability to effectively and eloquently communicate, both in written and spoken form.

An example: If you aspire to seek employment in a multinational corporation or a renowned institution of higher learning, it is highly likely that you will undergo an interview as part of the application process. Once again, this demonstrates the significance of effective communication abilities.

Result: They understand the significance of interpretation in international pronouncements. In order to compete on an international level, students must cultivate proficient communication abilities, as English serves as the dominant language in global commerce.

3. Promoting the development of analytical thinking and the ability to solve complex problems- Proficiency in communication is vital for the development of critical thinking and the ability to solve problems. Given our propensity to contradict ideas, it is only natural for us to engage in discussions and debates.

An example: The climate change discussion, students are required to conduct thorough research on the subject, compile reliable data, and address contradictory viewpoints. This not only enhances their ability to communicate effectively, but also hones their capacity for critical and logical reasoning

Result: Activities such as debates, essay writing, and debates necessitate pupils to arrange their thoughts, articulate arguments coherently, and contemplate diverse viewpoints. This enhances their ability to analyze and solve problems.

4. Promoting continuous learning throughout one's life - Proficient communication abilities enhance and strengthen an enduring passion for acquiring knowledge throughout one's life. Individuals who possess the ability to engage in critical reading, persuasive writing, and meaningful discourse will consistently enhance their knowledge and personal growth over the course of their lives. In addition, we can also witness daily development in them.

An example: An English student with a passion for literature and essay writing cultivates a habit of exploring topics beyond their official education, actively engaging with new ideas. This pursuit results in continuous personal and professional development. This fosters the broadening and development of pupils' perspective on the world.

Result: Due to their everyday routine, which involves the regular reception and transmission of information, they perform these tasks on a daily basis.

Conclusion and recommendation. To summarize, effective communication skills play a crucial role in the field of English language instruction. The process of acquiring language is greatly influenced by effective communication, as it not only facilitates the development of linguistic abilities, but also fosters critical thinking, cultural sensitivity, and social interaction skills. Simultaneously, it has an impact on our perception of the world. Developing proficient English communication skills enables students to effectively navigate a worldwide environment, seek academic and career opportunities, and engage meaningfully with diverse groups. By cultivating these abilities, we enable students to become eloquent, adaptable, and accomplished global individuals.

REFERENCES:

1. <https://medium.com/@sobiapny/the-importance-of-learning-english-language-communication-skills-1e940ba6eac7>
2. Teaching foreign languages to students with different levels of proficiency. Hasan Uzairovich Akhmedov
3. A Study Impact of English Communication Skills in Daily Life'' P.S. Tolanur Asst Professor Dept of English in A.S. Patil College of Commerce Autonomous Vijayapur
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-importance-of-speaking-skills-in-english-classrooms>

ENHANCING COMMUNICATION AND SPEAKING SKILLS THROUGH ENGLISH PRONUNCIATION PRACTICE

N.N.Rakhmatullaeva, student, Tashkent region Chirchik Pedagogical University, Chirchik

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi muloqot va nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda talaffuzning ahamiyati va ingliz tilini o'rgatishda talaffuzni o'rgatishning mumkin bo'lgan afzalliklarini o'rganadi. U talaffuzni o'rgatish o'quvchilarning nutq va muloqot qobiliyatlarini qanday yaxshilashi va natijada ingliz tilini bilish darajasini oshirishi mumkinligini o'rganadi. Samarali muloqotga erishish uchun tegishli sintaksis va tildan foydalangan holda izchil nutq tovushlarini yaratish muhimdir. Talaffuz samarali og'zaki muloqot va xabar yetkazilishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: grammatika, lug'at, nutq, talaffuz, ona tili, muloqot qobiliyatlari.

Аннотация. В этой статье исследуется роль важности произношения в развитии навыков английского общения и разговорной речи, а также потенциальные преимущества включения обучения произношению в обучение английскому языку. В нем исследуется, как обучение произношению может улучшить разговорные и коммуникативные навыки учащихся, что в конечном итоге приведет к повышению уровня владения английским языком. Для достижения эффективного общения важно произносить связанные звуки речи, используя соответствующий синтаксис и язык. Произношение играет решающую роль в обеспечении эффективного устного общения и доставки сообщений.

Ключевые слова: грамматика, словарный запас, разговорная речь, произношение, носители языка, коммуникативные навыки.

Abstract. This article explores the role of pronunciation importance in developing English communication and speaking skills with the potential benefits of incorporating pronunciation instruction into English language training. It investigates how teaching pronunciation can enhance learners' speaking and communication skills, ultimately leading to greater proficiency in English. To achieve effective communication, it is essential to articulate coherent speech sounds while employing appropriate syntax and language. Pronunciation plays a crucial role in ensuring effective oral communication and message delivery.

Key words: grammar, vocabulary, speaking ability, pronunciation, native speakers, communication skills.

Introduction. In today's interconnected world, effective communication is essential, and achieving good verbal interactions requires a high level of English language ability. Given that pronunciation plays a crucial role in improving understanding and fluency, it is a fundamental skill to possess when acquiring English language proficiency. Proficiency in English syntax, vocabulary, and pronunciation is crucial for effective communication. Linguist David Crystal has noted that in the realm of language education, pronunciation is often overlooked and undervalued. Incorrect pronunciation of words can lead to ineffective communication.[1] This study investigates the effectiveness of pronunciation training in improving learners' speaking and communication skills by employing advanced research methodology and a rigorous scientific approach. This research employs a rigorous scientific technique to assess the effectiveness of various pronunciation training programs in enhancing students' overall speaking abilities. The purpose of this study is to provide and examine empirical evidence about the influence of pronunciation instruction on students' speaking and communication skills, with the aim of enhancing the existing body of knowledge in the field of language learning. The book explores the significance of pronunciation teaching in enhancing learners' fluency, intelligibility, and English communication proficiency. It emphasizes that although pronunciation is challenging for many pupils, mastering it may greatly enhance their self-assurance and overall language ability. You will only get knowledge about fluency and emphasis, as well as improve your pronunciation and overcome your fluency issue. The primary challenges faced by

language learners are fluency and accentuation issues. To address these problems, it is advisable to employ the following strategies.

ENHANCING COMMUNICATION AND SPEAKING SKILLS THROUGH ENGLISH PRONUNCIATION PRACTICE

Studies suggest that proficient pronunciation in learners is associated with enhanced communication abilities, increased fluency, and improved intelligibility. Currently, there is ongoing research on the impact of teaching accurate pronunciation on the development of speaking and general communication abilities. Consequently, when acquiring proficiency in any language, learners will experience a boost in their confidence by initially focusing on mastering fundamental speaking skills and pronunciation. While language primarily serves the aim of communication through speech, numerous pupils express dissatisfaction with their grammar or vocabulary skills. Mastering pronunciation is crucial in language acquisition as it directly influences the effectiveness and intelligibility of communication. Research indicates that youngsters who possess the ability to articulate words accurately have higher levels of self-assurance in their communication abilities and are capable of expressing themselves in a logical and organized manner.[2] Improving pronunciation enhances students' listening skills by enabling them to accurately detect and comprehend spoken English, while also allowing for immediate correction of any pronunciation errors. This approach is effective for individuals at any level of proficiency, including both students and teachers.

Practical Implications for Language Teaching: The scientific research clearly demonstrates that including pronunciation teaching into language learning curricula greatly enhances students' speaking and communication skills. Teachers can utilize several strategies, including as phoneme-centered exercises, multimedia tools, and assessment mechanisms, to support students in enhancing their pronunciation skills. It is recommended to actively listen to discussions and comparisons made by fluent speakers of the language being studied.

Fluency: Linguistic fluency encompasses the capacity to communicate one's thoughts and ideas with ease and without difficulty. Pronunciation training plays a crucial role in helping learners accurately and effortlessly create the sounds of the language. Here are a few instances to demonstrate the influence:

Example 1: Intonation and Stress Patterns - Prior to Training: A student may emphasize the words "GO" and "STORE" excessively when saying, "I will GO to the STORE today," resulting in an unnatural-sounding statement.

Post-training: Through effective pronunciation training, the learner would articulate the phrase "I will go to the store today" with enhanced intonation and stress patterns, resulting in a more seamless and natural speech delivery.

Example 2: Rhythm and Pausing - Prior to receiving training, a student may encounter difficulties with the rhythmic flow of English, resulting in a hesitant speech pattern characterized by frequent pauses: "I... went to... the park... and... played... football."

Example 3: Sound Integration - Prior to receiving training, a learner may articulate words individually, such as "I - am - a - student," resulting in a fragmented and disjointed sound.

Social Integration: Training in pronunciation not only enhances linguistic proficiency but also plays a crucial role in facilitating social integration. Individuals that possess the ability to articulate language with precision and authenticity experience more ease in assimilating into social environments, establishing connections, and engaging in communal endeavors. Here are few examples to demonstrate this influence:

Example 1: Establishing Social Connections - Prior to Formal Instruction: An individual in the process of acquiring knowledge may encounter difficulties when it comes to fundamental greetings, resulting in uncomfortable social exchanges. An instance of mispronunciation, such as incorrectly stressing the syllables in the phrase "Hi, my name is John" by saying "Hi, my name is Jo-hn," can give the impression that the learner is unsure or not clearly expressing themselves.

Example 2: Engaging in Collective Endeavors - Prior to the Training: In group settings, mispronunciation might result in misconceptions or necessitate repeated clarification. For example,

during a group discussion, using the phrase "I think we should..." instead of "I sink we should..." can lead to confusion or need the learner to restate their point.

Example 3: Participating in Community Events -Before Training: Learners may refrain from engaging in community events out of apprehension of mispronouncing words or being misunderstood. For example, a student may experience reluctance in seeking instructions or engaging in a community discourse.

Post-training: The learner, now possessing enhanced pronunciation skills, experiences a heightened sense of self-assurance while inquiring, "Could you kindly provide me with directions to the community center?" Having this confidence allows individuals to participate more actively in community events, promoting a feeling of belonging and integration.

Example 4: Establishing Connections -Prior to Training: Inaccurate pronunciation might result in social blunders or humiliation. Repeatedly mispronouncing a colleague's name might lead to awkwardness, for instance.

Methods: To help students overcome emotional challenges related to learning English, teachers could incorporate pronunciation into other language tasks. This will enable pupils to familiarize themselves with the phonological systems of a new language. This study use a blend of quantitative and qualitative approaches to gather data. One of the participant groups consisted of intermediate English learners who received education specifically focused on improving their pronunciation over a period of time.[3]

Results: Quantitative analysis revealed a significant improvement in pronunciation accuracy for the experimental group when compared to the control group. Neurologist Anne Cutler states that listeners are more forgiving towards speakers who make mistakes in pronunciation, but less forgiving towards those who make faults in articulation. When speech is incomprehensible, listeners bear a significant cost.[4] By engaging in this interactive exercise, every student has the ability to recognize their own pronunciation mistakes and deficiencies in their oral communication. Given that the elementary level is the fundamental stage of language acquisition, you can detect and rectify any mispronunciations at the intermediate level.

To summarize, the act of practicing English pronunciation has the potential to greatly enhance learners' speaking and communication skills. Teachers can enhance students' pronunciation accuracy, fluency, and overall language proficiency by incorporating scientific research and evidence-based methods into language learning courses. By utilizing state-of-the-art technologies and targeted instruction, students can develop the necessary proficiency to effectively communicate in English, enabling them to actively participate in today's global community. The results of this empirical study confirm the positive impact of pronunciation education on students' abilities to communicate orally and in writing. Enhanced pronunciation improves learners' abilities to express themselves effectively and confidently in English, leading to clearer and more intelligible communication.

REFERENCES:

1. Native listening: Language experience and the recognition of spoken words by Anne Cutler
2. John C. Wells „The Role of Features of Connected Speech in Teaching English Pronunciation”
3. <https://www.researchgate.net/publication/267722924> The Significance of Pronunciation in English Language Teaching
4. Rasekhi Kolokdaragh, V. (2010). ESL/EFL Learners' Perception of Their Pronunciation Needs and Strategies. 41st Annual State CATESOL Conference in Santa Clara, CA, April 23, 2010

UDC 372.881.111.1

IMPROVING THE METHOD OF FORMING INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE IN FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS' PROFESSIONAL PREPARATION

M.B.Suvankulova, translator, "Sambhram" university, Jizzakh

Annotatsiya. Ixtisoslashtirilgan guruhlarda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini o'qitishda turli xizmatlar, kompyuter dasturlari, elektron ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilib, chet tilini o'qitish jarayonida yaratilgan elektron qo'llanmalar va ilovalardan namunalarni keltirildi.

Kalit so'zlar: ta'lim resurslari, chet tilini o'qitish jarayoni, elektron qo'llanmalar va ilovalar yaratish, axborot-kommunikatsiya kompetensiyasi.

Аннотация. Рассмотрены возможности использования различных сервисов, компьютерных программ, электронных образовательных ресурсов для обучения будущих учителей английского языка в специализированных группах, приведены примеры созданных электронных пособий и приложений в процессе обучения иностранному языку.

Ключевые слова: образовательные ресурсы, процесс обучения иностранному языку, создание электронных пособий и приложений, информационно-коммуникативная компетентность.

Abstract. The possibilities of using various services, computer programs, electronic educational resources for teaching future English language teachers in specialized groups are considered, examples of created electronic manuals and applications in the process of teaching a foreign language are given.

Keywords: educational resources, the process of teaching a foreign language, the creation of electronic manuals and applications, information and communication competence.

Introduction. The field of second and foreign language teaching and learning has been an issue of debate for a long time. Various theories and methods of language learning have been introduced. Grammar translation method occupied the field of foreign and second language teaching for many decades and is still of use today. The field has also been dominated by the behaviorist theory and the idea that language is nothing but a social behavior that can be learned as any other behavior through the process of habit formation; and many language drills have been designed for this purpose. Learners may share the same aim of learning a language which is 'being able to use it effectively'; but which ability is required for that? and how to achieve it? have been questions for both linguists and methodologists!

The modern education system is becoming increasingly dependent on information technology and requires teachers to have a large stock of various knowledge, skills, and the ability to be mobile and keep up with the times. A teacher who owns information and communication technologies (hereinafter referred to as ICT) and introduces them into the educational process improves not only the quality of education, but also their professional skills. With the introduction of ICT, the teacher gets the opportunity to educate himself, develop creatively and strive for professional growth [1].

Materials and methods. Terrel and Krahen (2013) have defined communicative competence as the use of language in social communications without grammatical analysis. They related communicative competence to the communication and didn't give a focus for the grammatical competence. This means that communicative competence is manifested in the communication. They argued that the primary goal of language learning should be the development of the communicative skills.

Today, the teacher must meet the requirements of modern education. To be able not only to select forms and methods for developing interest in the subject being studied, improving the quality of education, but also to be ready for continuous improvement of their knowledge. And the variety of ICT tools that can be used in the learning process: electronic textbooks, dictionaries and reference books, didactic material, presentations, forums for communication and much more - will help to realize educational tasks, to form the competence of a teacher.

Various methodologies in teaching foreign languages.

All strategies are a pre-packaged set of specifications of how the teacher should teach and the way the learner should learn derived from a selected theory of language and a theory of language learning. For the teacher, methods impose what materials and activities should be used, how they must be used and what the role of the teacher should be. For learners, methods prescribe what approach to learning the learner should take and what roles the learner should adapt within the classroom. Underlying every method could be a theory on the nature of language and a theory on the character of acquisition each that comprises the approach. These theories are derived from the areas

of linguistics, sociolinguistics, and cognitive psychology and are the supply of principles and practices of language teaching.

Audio-lingual. The idea behind audio bilingualism is that language learning needs learning habits. Repetition is the mother of all learning. this technique emphasizes drill add order to create answers to queries spontaneous and automatic. New forms are 1st detected by students, with written forms returning solely once after in-depth drilling. The language used for these drills relies on what's needed for practicing the precise form; it'd or may not be natural. An instance of an audio-lingual pastime is a substitution drill. The trainer may begin with a simple sentence, such as “I like sandwiches,” and then she holds up a sequence of images via which college students substitute “sandwich” with every new picture. Another opportunity is a change drill, in which the trainer says, “I write a letter,” which the scholars extrude into, “I don't write a letter.” Immersion.

Full Immersion is tough to acquire in an overseas language classroom, except you're coaching that overseas language in the united states of America in which the language is spoken, and your college students are reading all subjects in the goal language. This could suggest your college students are virtually immersed in the language in addition to the subculture for twenty-four hours a day.

Total Physical Response (TPR). Total bodily response, or TPR, emphasizes aural comprehension. For example, college students are skilled to reply to easy commands: stand up, take a seat down, near the door, open your book, etc. This first step can later be accelerated to storytelling, in which college students act out movements defined in an oral narrative, therefore demonstrating their comprehension of the language.

Communicative. The communicative method is the maximum broadly used and maximum broadly universal method for classroom-primarily based totally overseas language coaching today, and in lots of ways, is a fruit of these strategies and methodologies that seemed before. It emphasizes the learner's capacity to speak diverse functions, consisting of asking and answering questions, making requests, describing, narrating and comparing. Task venture and problem-solving— key additives of essential thinking—are the manner via which the communicative method operates. Unlike the direct method, grammar isn't always taught in isolation. Learning takes place in context; designated blunders correction is de-emphasized in favour of the principle that scholars will certainly increase correct speech via common use. Students increase fluency via speaking in the language as opposed to reading it.

Task-primarily based totally Learning. Task-primarily based totally mastering, a refinement of the communicative approach, specializes in the crowning glory of particular duties via which language is taught and learned. Language newbies use the language that they recognize to finish a whole lot of assignments, obtaining new structures, paperwork and vocabulary as necessary. Little mistakes correction is provided. In this form of mastering environment, three- to four-week segments are committed to a particular topic: ecology, security, medicine, religion, children's culture, etc. Students find out about a particular topic, step-by-step, the use of a whole lot of resources, with every unit culminating in a very last assignment which includes a written file or presentation. Activities are much like the ones discovered in a communicative study room, however, they may be constantly primarily based totally around a single, particular theme. Other Methods - Computer-Assisted Language Learning (CALL) — There are some industrial merchandise and online merchandise which might be commonly utilized by impartial language learners. These fall below the CALL method, though some—with cautious preparation—were utilized in tandem with conventional study room instruction.

Results and discussion. The formation of information and communication competence of a teacher occurs in stages [2]:

1. Basic competence (the need to use ICT in the educational process, motivation to obtain the necessary knowledge in this area).
2. General competence (the desire to introduce the acquired knowledge into the educational process, a phased reflection of one's activities in the use of ICT).

3. Professional competence (the desire to transfer the experience gained in the field of ICT to colleagues and students, the desire to participate in the creation and implementation of a program related to informatization of the educational process in an educational institution).

Modern teenagers live in the world of electronic culture, therefore, in my professional work, I strive to constantly search for and introduce modern information and communication technologies into the educational process in order to captivate them with the English language. I try to create conditions for the development of students' creative abilities, teach them to think independently, increase motivation to study the subject, encourage their individual abilities and talents.

Conclusion. The use of ICT in the educational process allows students to study the subject with interest, to involve them in self-development. Of great importance for the teacher is the formation of his information and communication competence. When the need to use ICT in the educational process, the motivation to acquire the necessary knowledge in this area develops into a desire to transfer the experience gained in this area to colleagues and students, into a desire to participate in the creation and implementation of a program related to informatization of the educational process in an educational institution, it can be considered that a modern teacher fully complies with the new standards of a necessary, updated, in-demand teacher.

REFERENCES:

1. Dubakov, A.V. Web quest technology in the process of practical language training of future translators / A.V. Dubakov // Information and communication technologies in teaching foreign languages: Sat. scientific Art. / resp. ed. A.V. Dubakov; Shadr. state ped. in-t. - Shadrinsk: ShGPI, 2012. - P. 3–7.
2. Sysoev, P.V. Competence of a foreign language teacher in the field of using information and communication technologies: definition of concepts and component composition / P.V. Sysoev, M.N. Evstigneev // Foreign languages at school. - 2021. - No 5. - P. 16-18.
3. www.ziyonet.uz
4. www.natlib.uz

УДК: 372.881.1

ПРИНЦИП СИТУАТИВНОСТИ В ОТБОРЕ И ОРГАНИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

(на примере формул речевого этикета)

Н.С. Шавилова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. maqolada milliy guruhlarda rus tilini o'rgatish uchun o'quv materialini tuzish uchun situatsion asosda til birliklarini tanlash usuli muhokama qilinadi. Misol tariqasida nutq odobi formulalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: tematik guruh, kommunikativ birliklar, vaziyat, nutq odobi formulalari, lingvistik va madaniy yondashuv.

Аннотация. в статье рассматривается метод отбора языковых единиц по ситуативному принципу для составления учебного материала по обучению русскому языку в национальных группах. В качестве примера представлены формулы речевого этикета.

Ключевые слова: тематическая группа, коммуникативные единицы, ситуация, формулы речевого этикета, лингво-культуроведческий подход.

Abstract. the article discusses the method of selecting language units on a situational basis for compiling educational material for teaching the Russian language in national groups. Speech etiquette formulas are presented as an example.

Key words: thematic group, communicative units, situation, speech etiquette formulas, linguistic and cultural approach.

Введение. Общество вырабатывает стандартизированные нормы социального поведения (в том числе и речевого), определяемые представлением о шаблоне поведения, которое ожидается от человека в данной ситуации. Естественно, что этот общий принцип находит отражение в языке вообще (как структуре и системе) и в организации и функционировании коммуникативных единиц, в частности. Л.П. Якубинский пишет: «Говорение в связи с

определенными шаблонами быта влечет образование целых шаблонных фраз, как бы прикрепленных к данным бытовым положениям и шаблонным темам разговора. Совершенно очевидно, что такой тип фразы должен ... быть определенно противопоставлен другому, где налицо известное комбинирование. Не приходится подчеркивать, насколько ... важно для языкознания, в частности для учения о фразе, различение отмеченных двух типов фраз» [3, с. 17].

Определенный набор типизированных частотных ситуаций ведет к появлению набора речевых средств, обслуживающих такие ситуации.

Литература и методы. Необходимость обучения речевому этикету неродного языка подчёркивают многие исследователи, такие как Крысенко Т.В., Суханова Т.В. [3], Формановская Н.И. [7], Акишина Е.А. [1], Ким Т.М. [], Введенская Л.А. [2], Муминова А.А. [5], Кулмаматов Д.С. [4] и др.

Методология исследования проводилась в рамках методов: сопоставления, лингвистического описания, наблюдения, отбора языкового материала.

Результаты и обсуждение. В преподавании русского языка как неродного такие шаблонные ситуации и речевые средства ощущаются и выделяются на практическом уровне. В практическом курсе русского языка можно найти традиционные темы: Улица. Транспорт. Почта. Торговля. Служба быта. Общественное питание. Лечебные заведения. Соответственно этим темам рассматриваются ситуации: На улице. В транспорте. На почте. В магазине и пр. Шаблонов ситуаций множество, как общих для всех носителей языка, так и специализированных для представителей социальных групп.

Путь к достижению культуры общения также лежит через развитие умения производить оптимальный для каждой конкретной ситуации выбор языковых средств. Необходимой предпосылкой создания системы работы, нацеленной на развитие данного умения, является отбор вариативных средств.

Подход к обучению речевого этикета неродного языка как к обучению культуре общения на нем требует, таким образом, наличия в минимуме формул речевого этикета вариативных средств, что предполагает использование синонимичных формул русского речевого, что очень важно для студентов языкового вуза. Дело в том, что такие компоненты культуры речи, как стилистическая адекватность, эмоциональность обеспечиваются наличием в репертуаре изучающего русский язык именно синонимичных средств выражения с разной стилистической окраской.

Аналогичным образом, изучающий русский речевой этикет должен владеть целым рядом формул в рамках каждой тематической группы русского речевого этикета для того, чтобы, ориентируясь на экстралингвистические условия общения, выбрать наиболее адекватный вариант. Например, в ситуации просьбы: *Пожалуйста, дайте; Будьте любезны, дайте ...; Если вам не трудно, дайте ...; Сделайте одолжение, дайте ...; Очень прошу вас, дайте ...; Я хочу попросить вас...; Могу я попросить вас? Сделаешь это; Сходишь в магазин?* и т.д. ...

Из приведенных примеров видно, что культура речевого поведения предполагает выбор той формулы речевого этикета, которая соответствует социальному статусу собеседника и тональности общения. Усвоение методически правильно сгруппированного материала должно способствовать развитию спонтанной речи.

В современной методике преподавания русского языка имеется богатый опыт процедуры отбора и организации языкового материала. Мы считаем целесообразным руководствоваться ситуативно-тематическим принципом при организации материала русского речевого этикета в процессе обучения учащихся национальных групп.

По определению Е.И. Пассова, принцип ситуативности предусматривает признание ситуации как единицы организации процесса обучения иноязычному общению [1, с. 229]. Ситуация, понимаемая как система взаимоотношений общающихся, является постоянным фактором обучения, независимо от того, каким видом речевой деятельности овладевает

учащийся. Обращение учащегося к тексту также должно быть обусловлено ситуацией. В процессе обучения не должно быть ни одного высказывания, не обусловленного ситуативно.

Тематическая группировка языкового материала для учебных целей в настоящее время имеет наибольшее распространение, так как в практике получило признание обучение русской речи нерусских по тематико-ситуативному принципу, поскольку тематическая организация учебного материала наиболее естественна, она более всего соответствует характеру речевого общения.

Н.М. Шанский и Е.А. Быстрова отмечают, что тематическая классификация лексики зиждется на выделении лексических микросистем на основе связей лексической микросистемы с внеязыковой деятельностью [2, с. 316].

Отбирая формулы речевого этикета русского языка, необходимо одновременно отбирать формулы речевого этикета узбекского языка, с которыми их можно будет эффективно сравнивать, т.е. формулы, выполняющие ту же или почти ту же коммуникативную функцию и обслуживающие одно и то же этикетное действие.

Отбор формул родного и русского речевого этикета в контрастных парах позволяет лучше выявить страноведческий потенциал последних. И тогда выясняется, что внешне различные русское «*Добро пожаловать*» и узбекское «*Xush kelibsiz!*» гораздо более близкие родственники, чем это может показаться, а формул, адекватных русским: «*Добрый день*», «*доброе утро*», «*добрый вечер*», в узбекском языке не существует.

Одним из важнейших аспектов подготовки учителя русского языка в национальной школе является воспитание культуры общения среди студентов на русском языке, в том числе и обучение вежливой речи. Изучая русский речевой этикет в национальном вузе, мы можем и должны опираться на умения, сформированные уже в родном языке.

Микросистема единиц речевого этикета отражает национально-культурную специфику общения в данном социуме, так как она непосредственно связана с принятыми в обществе правилами невербального поведения, обычаями, привычками носителей языка.

В рамках тематической группы «Обращения» можно особо отметить имена собственные. В русском языке употребление имени и фамилии в функции обращения не характеризуется ярко выраженной эмоциональностью и, как правило, передает официальную тональность общения и социальный статус говорящих (преподаватель студент, учитель ученик, врач пациент). Изменить направление обращения в русском языке практически невозможно, так как это было бы нарушением норм русского этикета, граничащего с грубостью, т.е. имело бы явно негативную эмоциональную окраску. В узбекском же языке обращение к преподавателю по фамилии, напротив, отражает уважительное отношение и имеет положительную эмоциональную окраску. Например, студент обращается к преподавателю перед занятием: «*Zaripov, iltimos, meni darsda suramangiz. Boshim og'rayapti*» (Зарипов, прошу вас, не спрашивайте меня на занятиях. У меня болит голова).

Специфичным для узбекского речевого употребления является использование в качестве обращений терминов родства, не имеющее негативной эмоциональной окраски, а скорее выражающее половозрастную дифференциацию адресата. В русском же языке обращения типа «сестра», «брат» применительно к посторонним людям могут быть восприняты как фамильярные, а следовательно, выражающие негативные коннотации. Например, обращение к обслуживающему персоналу гостиницы или к продавцу в магазине.

При организации материала РЭ с учетом данных сопоставления должен соблюдаться принцип от простого к сложному, от знакомого к незнакомому (т.е. от транспозиции к интерференции). Действительно, учащимся на первом этапе обучения легче усвоить и запомнить те формулы русского речевого этикета, которые совпадают с формулами речевого этикета родного языка, например: *спасибо – rahmat, благодарю – minnatdorman*. Затем учитель в процессе презентации материала русского речевого этикета для предотвращения интерференционных ошибок должен дать комментарий к особенностям некоторых формул. Например, необходимо пояснить, что употребление терминов родства при обращении к

незнакомым людям типа: *брат, сестра*, принятые в узбекском языке, совершенно недопустимо в русском языке, и скорее всего вызовет негативную реакцию.

Изложенное показывает необходимость специального отбора формул речевого этикета как для продуктивного, так и для рецептивного владения, причем, при проведении отбора целесообразно учитывать не только функционально-стилистическую, но и эмоциональную окраску речевых формул. Опираясь на данные сопоставления, выделенные типы трудностей, связанные с межъязыковой интерференцией, должны быть использованы при разработке системы упражнений, нацеленных на обучение речевому этикету.

Отбор формул речевого этикета, предназначенных как для активного овладения, так и для ознакомления с ними учащихся, должен исходить из всей номенклатуры коммуникативных задач, которые они будут способны решать в конце учебного курса. Он также должен учитывать номенклатуру возможных этикетных действий учащихся, давая им возможность общаться в различных тональностях.

Отбор формул для базового уровня владения языком должен исходить из выделенных Н.И. Формановской тематических групп, в каждой из которых представлены четыре из пяти основных тональностей общения (высокая, нейтральная, обиходная, фамильярная) и возможные варианты формул речевого этикета для различных социальных ролей (*старший – младший, мужчина женщина, учитель – ученик* и т.д.).

Заключение. Обучение речевому этикету как национально-специфическому явлению и как важному компоненту процесса межличностного общения является одним из необходимых условий формирования и развития национально-русского двуязычия. Кроме того, речевой этикет универсальная модель формирования коммуникативной компетенции на неродном языке.

Важной, на наш взгляд, является реализация лингво-культуроведческого подхода на материале сопоставительного анализа русского и узбекского речевого этикета в теории и практике преподавания русского языка как неродного.

В современной методике преподавания русского языка в национальных группах замечается недостаточность взаимосвязи лингвистического и экстралингвистического компонентов. Необходимость максимального приближения процесса обучения к реальному общению требует использования коммуникативно значимого речевого материала. Одним из таких, бесспорно, признан речевой этикет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Акишина А. А., Формановская Н. И. Русский речевой этикет: пособие для студентов-иностранцев. М.: Русский язык, 1983. 181 с
2. Введенская Л.А. Русский язык и культура речи. Серия «Учебники, учебные пособия». Ростов-н-Д.:Феникс, 2001.
3. Ким Т.М. Лингвистические основы обучения русскому речевому этикету в национальных группах языковых вузов Узбекистана. Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Москва, 1993. – 151 с.
4. Крысенко Т. В., Суханова Т. Е. Об обучении иностранных студентов русскому речевому этикету // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. 2011. № 1–2 (44). С. 119–123.
5. Кулмаматов Д.С. Иностранные языки в подготовке кадров для внешнеполитических и внешнеэкономических связей. Ташкент, 2007.
6. Муминова А.А. Узбекский речевой этикет: сен (ты), сиз (вы, Вы). - Вестник РУДН, серия Теория языка. Семиотика. Семантика, 2015, № 3. – с. 95-103.
7. Пассов Е.И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного / Е.И. Пассов, Н.Е. Кузвлева. – М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 568 с.
8. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход: монография. М.: Русский язык, 2002. 216.
9. Шанский Н.М., Быстрова Е.А. Лексико-фразеологическая система и учебные словари русского языка для нац. школы / Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. – 316 с.
10. Якубинский Л.П. Избранные работы: Язык и его функционирование. – М., 1986. – С. 17-58.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№8/3 (117)
2024 y., avgust

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 05.08.2024
Bosishga ruxsat etildi: 15.08.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 7,5 b.t. Buyurtma: № 8-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru



(+998) 97-458-28-18